

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

№ 3.
2019

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
АБӮАБДУЛЛО РӯДАҚИЙ

*Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол ҷор шумора
нашр мешавад*

Муассис: Институти забон ва адабиёти
ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи
илмҳои Чумхурии Тоҷикистон

Сардабир
д. и. ф. Аскар Ҳаким

Муовини сардабир
н. и. ф. Абдураҳмон Абдуманнонов

Дабири масъул
Олим Буҳориев

Нишинни мо: 734025, шаҳри Душанбе,
қӯчайи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии
Академияи илмҳои Чумхурии
Тоҷикистон, хӯҷраи 11, дафтари
маҷаллаи «Суҳаншиносӣ», тел.: (+992
37) 221-22-40

Шоҳиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Чумхурии Тоҷикистон бори нахуст аз
5-уми апрели 2012 таҳти № 0098/мҷ,
бори дуюм аз 12-уми ноябр соли 2015
таҳти № 0095/мҷ ва бори сеюм аз 7-уми
сентябри 2017 таҳти № 023/ МҔ-97 ба
қайд гирифта шудааст.

Маҷаллаи илмии «Суҳаншиносӣ» ба
Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандай
КОА-и назди Президенти Чумхурии
Тоҷикистон ворид шудааст.

Ҳайати таҳрир:
Абдуҷаббор Раҳмонзода
(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Носирҷон Салимӣ
(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Мирзо Муљоаҳмад
(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Мирзо Ҳасани Султон
(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Низомиддин Зоҳидӣ
(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.)
Сайфиддин Назарзода
(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Абдунабӣ Сатторзода (д. и. ф., проф.),
Олимҷон Ҳочамуродов (д. и. ф., проф.),
Ҳоким Қаландариён (д. и. ф.),
Олимҷон Қосимов (д. и. ф.),
Тоҷиддин Мардонӣ (д. и. ф.),
Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.),
Сӯғизода Шодимуҳаммад (д.и.ф.),
Ҳошимова Хуршеда (н.и.ф.),
Мирзоев Сайфиддин (н.и.ф.),
Муҳаммадиев Шамсиҷдин (н.и.ф.),
Мажнунов Абдуламин (н.и.ф.)

Ҳайати мушовара: **Франсис Ришар** (Франсия),
Шариф Шукурев (Россия), **Замир Саъдулло**
(Чин), **Алиј Акбаршоҳ** (Ҳинд), **Орифи
Навшоҳӣ** (Покистон), **Муҷиби Меҳрӯд**
(Афғонистон), **Александер Ҳейзэр** (Олмон),
Ҷаъфар Муҳаммад (Ўзбекистон), **Садрӣ
Саъдиев** (Ўзбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои
Чумхурии Тоҷикистон, 2019.

ISSN 2308-7420

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

**№ 3.
2019**

**АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛО РУДАКИ**

*Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год*

**Учредитель: Институт языка и литературы
имени Абуабдулло Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан**

**Главный редактор
д. ф. н. Аскар Хаким**

**Заместитель главного редактора
к. ф. н. Абдурахмон Абдуманинов**

**Ответственный секретарь
Олим Бухориев**

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени
Абуабдулло Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан, каб. 11,
редакция журнала «Словесность», тел.:
(+992 37) 221-22-40

**Подписной индекс в каталоге «Почтаи
точик» -77755
Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru**

**Журнал зарегистрирован Министерст-
вом культуры Республики Таджикистан
15 апреля 2012 г. за № 0098/мч,
перерегистрирован 12 ноября 2015 года за
№ 0095/мч и 7 сентября 2017 г. за № 023/
мч- 97.**

**Научный журнал «Словесность» входит в
Перечень рецензируемых научных
журналов ВАК при Президенте
Республики Таджикистан.**

Редакционная коллегия:

**А. Рахмонзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
Н. Салими (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Муллоахмад (член-корр. АН РТ, д.ф.н.),
М. Султон (член-корр. АН РТ, д.ф.н.),
Н. Зохиди(член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуров (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Рахмонов (д.ф.н.),
Ш. Суфизода (д. ф. н.),
Х.Хошимова (к.ф.н.),
С.Мирзоев (к.ф.н.),
Ш. Мухаммадиев (к.ф.н.),
А. Мажнунов (к.ф.н.)**

**Редакционный совет: Франсис Ришар
(Франция), Шариф Шукуров (Россия), Али
Акбаршох (Индия), Орифи Навшохи
(Пакистан), Муджиби Мехрдод
(Афганистан), Александр Гейзер (Германия),
Джаъфар Мухаммад (Узбекистан), Садри
Саъдиев (Узбекистан).**

**Душанбе © Институт языка и литературы
имени Абуабдулло Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан, 2019.**

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

МУНДАРИЧА ЗАБОНШИНОСЙ

Рахмонова Н. Услуби забони насри мусори точик	17
Мирзоев С., Раҳматуллозода С. Нақши пасванди -«vaga» дар калимасозӣ	37
Матробиён С. Таҳлили этнолингвистии як гоҳи шабонарӯзӣ дар забони вахонӣ	47
Шарифова Г. Мулохизаҳо дар бораи вожаи “марозин” ва муродифҳои он дар лаҳҷаҳои забони точикӣ	56
Тойчиев М. Ифодаи модалияят дар феълҳои дорон маънои 65 монаандии забонҳои кирғизӣ ва точикӣ	
Фарҳодова С. Лексикаи марбут ба ҳайвоноти борқаш дар гӯши точикони Горон	
Гулова М. Калимаҳои ифодакунандаи номи дараҳтони мевадор дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ	
Эшонқулов Э. Вазни хичо – ҳастии забони точикӣ	
Буриева Ш. Тафсири истилоҳоти дӯзандагӣ дар фарҳангӣ «Бурҳони қотеъ»	

АДАБИЁТШИНОСЙ

Хочамуродов О. Барҳе аз вижагиҳои поэтикаи қиссаи “Шоздаи 73 Эҳтиҷоб”-и Ҳушанг Гулшерӣ.....	73
Бекзода К. Олимон ва нависандагони машҳури шуубӣ	
Солеҳов М. Ҳаким Саной – бунёдгузори назми тасаввуфӣ	
Ваҳҳобзода Р. “Марши ҳуррият” – шафақи субҳи шеъри нави 90 точик	90
Шарифзода Б. Оини бодагусорӣ ва мағҳумҳои марбут ба он дар ашъори Ҳоқонии Шарвонӣ	104
Эшонова М. Таҷассуми тасвири бадеъ ва ҳувияти миллӣ дар осори Мирзо Турсунзода	121

НАҚДИ АДАБӢ

Нимо Юшиҷ. Ҳарфҳои ҳамсоя (Номаҳо)	
--	--

ФОЛКЛОРШИНОСЙ

Ализода Н. Маъно ва муродифоти зарбулмасал дар фолклори дари забонони Афғонистон	136
---	-----

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

СОДЕРЖАНИЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Рахмонова Н. Стиль языка современной таджикской прозы	17
Мирзоев С., Рахматуллозода С. Роль суффикса "-vara" в словообразовании	37
Матробиёт С. Этнолингвистический анализ одной части суток в ваханском языке	47
Шарифова Г. Некоторые рассуждения о термине "марозин" и его эквивалентах в говорах таджикского языка	56
Тойчиев М. Выражение модальности предположения глаголами уподобления в кыргызском и таджикском языках	65
Фарходова С. Лексика, связанная с выночными животными в говорах таджиков долины Грон	
Гулова М. Лексика выражающая названия плодовых древьев в говорах айнинского района	
Эшонкулов Э. Метрика слог – бытие таджикского языка	
Буриева Ш. Интерпретации швейной терминологии в словаре «Бурхони котеъ»	

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Ходжамуродов О. Некоторые особенности поэтики повести Хушанга Гулшери “Принц Эхтиджаб”	73
Бекзода К. Известные шуубитские ученые и писатели	
Солехов М. Хаким Санай – основоположник суфийской поэзии...	
Ваххобзода Р. “Марши хуррият” – начало новой таджикской поэзии.....	104
Шарифзода Б. Традиция винопития и связанные с ней понятия в поэзии Хакани Шарвани	110
Эшонова М. Художественный образ и национальная идентичность в творчестве Мирзо Турсунзаде	
ЛИТЕРАТУРНАЯ КРИТИКА	
Нимо Юшидж. Беседы с соседом	

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Ализода Н. Значение и синонимы пословиц в фольклоре дариязычного населения Афганистана	
--	--

ЗАБОНШИНОСӢ

УДК:811.161.1(575.3)

СТИЛЬ ЯЗЫКА СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПРОЗЫ

(на материале романа А. Самада «Вращение смерча»)

Рахмонова Н.Ш.

Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ

Таджикский язык, как один из древнейших и богатейших языков на протяжении нескольких веков прошел долгий свой исторический путь развития. В соответствии с генеалогической классификацией языков он относится к индоевропейским языкам и входит в западноиранскую группу иранской семьи языков новоиранского периода (8-9 вв. н.э. – до наст. вр.).

Лексические единицы (лексика) в современном таджикском языке являются предметом изучения многих поколений таджикских ученых. Лексика является центральной частью языка, именующей, формирующей и передающей знания о каких-либо объектах, явлениях [9, с. 51].

Теоретическими проблемами лексикологии персидско-таджикского языка занимались Д.Т.Таджиев, Ю.А.Рубинчик, Х. Маджидов, С.В.Хушенова и др. среди которых для нас особый интерес представляют научные статьи и монографии Х.Маджидова [8, с. 123].

На сегодняшний день одной из важных задач современной лингвистики является выявление особенностей и стиля языка в произведениях таджикских писателей.

Свообразие таджикского литературного языка проявляется в применении писателями и поэтами книжных слов и выражений для описания жизненных событий, создания образов и эффективного выражения мыслей.

Основываясь на работах таких русских учёных, как В.В.Виноградов, Л.В.Щерба, А.А.Потебня, А.И.Ефимов, Г.О.Винокур, известный ученый Н.Масъуми исследует язык и стиль

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

повести «Смерть ростовщика» С.Айни, чем заложил фундамент дальнейших аналогичных изысканий [3, с. 51].

Взяв за основу точку зрения таких таджикских учёных, как Б.Камолиддинов, Х.Маджидов, Ш. Каримов, М.Саломов, К.Мухтори, А.Мульминов нами классифицирована семантическое поле слово «сар» в романе Абдулхамида Самада «Вращение смерча», написанное с 2007 по 2015гг.

Следует отметить должное заслугам Народного писателя Таджикистана Абдулхамида Самада, чьё большая часть творчества относится к советскому периоду и продолжается в период независимости Таджикистана.

Литературный аспект творчества А.Самада уже в достаточной степени исследован, однако языковые проблемы его произведений остаются малоизученными.

Роман «Вращение смерча» состоит из 2-х частей, где писатель подробно описывает жизнь горного таджикского кишлака, события, относящиеся к так называемой послереволюционной эпохе, описывается тирания и деспотизм властителей и их приспешников. Это время мести, злости, враждебности, когда даже муж опасался излить душу своей жене. Автор романа с болью отражает одну из величайших трагедий 30-40-х гг. прошлого столетия, когда в течение двенадцати лет дважды был изменен наш алфавит. А также писатель в романе ведёт свои размышления о трагических событиях истории под новым углом зрения. Изменение взгляда на жизнь народа и социальные взаимоотношения людей является важнейшим достижением писателя в таджикской прозе нового периода.

В прозе писателя книжные слова и выражения применены для художественного описания жизненных событий, создания образов и эффективного выражения мысли, и в их употреблении писатель проявляет особое мастерство, демонстрируя этим своеобразие таджикского литературного языка. Например, слова *найрангбоз* (плут, обманщик), *сабилмонда* (брошенный на произвол судьбы), *дилошуб* (волнувшее сердце), *шаҳрошӯб* (необыкновенная красавица), (предусмотрительный и благородный), *иблис* (демон) и т.п. способствуют проявлению в читателе положительных или отрицательных эмоций.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

В романе «Вращение смерча» чаще всего употребляются разговорно-бытовые слова и словосочетания, выражающие истину жизни, профессию людей, их характер и являющиеся признаком народности, реализма прозы писателя: *кори сара* (качественная работа), *майлис* (заседание), *аловков* (кочегар), *Гадо-урус* (Гадо русский), *доҳӣ* (вождь), *ҷеҳраи кӯшоду даҳони турханда* (открытое лицо), *кана* (шалаш): *Нонҳои хомсӯзу пуштарто, рӯяни сурху пуштаи тароши сиёҳ ё шӯру камнамак, гулзадаву каҷу килеб бипазеду ба носазову маломати мардҳо гирифтор шавед, аловкова дар сари бонуи нонпаз мешиканам....[5, 107]. - Ҳм, қанаи марди аспидор сӯҳт![5, 32].*

С определенными стилистическими целями писатель употребляет диалектизмы в форме народных сочетаний и оборотов: *тавба* (раскаяние), *садқа* (жертва): *Масҳарабозира кай бас мекунӣ?[5, 31]. Рақсиданаша дидӣ-а?[5, 33]. Зану духтарота кучо мегурезонед?[5, 33]. Садқаи қадамотун [5, 455].*

Вульгаризмы в романе А. Самад употребляют в основном в описательной речи автора и героев персонажей: *Э Санами рундук, зинда шаву аз гӯр баро[5, 33]. – Э дар решаш алов! [5, 64].*

В данной статье рассматриваются стержневые, т.е. основные семантические отношения слова «**сар** (голова)» и хотим дать анализ семантической структуры данного слова. Древнейшим пластом в составе исконно таджикской лексики являются индоевропейские слова, т.е. слова, которые унаследованы древними языками индоевропейской языковой общности [1, с.344]. Сходство подобных слов обнаруживается во многих индоевропейских языках, что доказывает, с одной стороны, родство этих языков, с другой – сам факт их происхождения. Ср.: тадж. **сар**, с. персид. سر (sar), дари سر (sar), авестийск. sarak, съскр. siras, сугдск. sar, хорейзмийск. sar, пашту sar, осентинск. sar, талышск. sarah, где основное значение слова – верхняя часть тела, но в составе сложных слов и отдельных оборотов оно приобретает другие смысловые выражения.

Слово **сар** в лексической системе таджикского языка является исконным и занимает особое положение. Данное слово является одним из самых продуктивных по семантическим особенностям.

Так, с лексемой **сар** в романе нами выявлено более 100 слов с разными семантическими значениями. Итак, в связи с этими

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

выявленими слово **сар** в романе А. Самада нами анализируются различные лексико-семантические выражения этого слова:

- как, известно слово **сар** – голова может обозначать, что вполне естественно, **ум, разум, рассудок, память человека** [4, с. 22]. В таких функциях слово **сар** может заменяться лексемой мия – мозг: – *Гумон мекунад, ки як бегонаи аҷнабӣ омада ба сараши тангаи тилло мепошад* [5, 40].

Сараши мисли сари хари Мирак ҳам, нуқ назад касофат.... [5, 54].

– *Лекин ҳушата ба сар бигир, бача, ки барраи дуочадора гурӯҳ ҳӯрдааст.... – ба сухбат шарик мешавад Заъфарон – завҷаи Мирак* [5, 58].

– *Сари сабзу умри ҷавонатона дар ҳатар намонен – маслиҳатомез мегуфтанд пирони дурандеш....* [5, 382].

– *Дар сари ин духтар гайр аз гулу гултарварӣ фикри дигар нест* [5, 438].

Сараши тарошидаву ришу мӯйлабаши батартиб, либолсҳояши тоза [5, 370].

– слово **сар**, выражающее понятия **бессстрашие, смелость, храбрость**: [4, с.23] *бо сар ҷавоб додан, ҷон супурдан* – ручаться головой; *сар додан* – быть готовым отдать свою жизнь, сложить голову: *Ҷавон сар бардошт*[5, 99]. *Сар бардоштанд* [5,509].

– слово **сар**, выражающее понятия **беда, несчастье, страдание**: [4, с. 22] *ба сар бало омадан, ба сар гурбат афтодан, ба сар қулфат омадан, сари тӯришӯру гавго* – попасть в беду: *Хуб, ана гуфтем, ки бало ба сари Амиру вазир, қозиву сафир.....* [5, 40].

Дилёб зоҳирان ҳушу гӯшаши ба сӯҳбати ҳасратомези ҳамдиёрон побанд, худ ба худ меандешид, ки ҳар балову оғате ба сари мардум омад, ўдиду шоҳид шуд [5, 104].

Гирмони лаънатӣ ба давлати Шӯро, ба рафиқ Истолин аҳдииканона ҷанг сар кард, гуфтанд [5, 61];

– *Хайр баъде, ки об аз сар гузашт, пирони Бухоро чи роҳе нишон додан?* [5, 42].

Кори сарнавишт буд ё дасисаи шайтон ба сарамон рӯзи сиёҳ омад [5, 351].

– *Ҳафт пути мо аз ин дара омадани ун хели сели сарҳӯра надида буд...*[5, 22].

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

— слово **сар**, выражающее понятия **наказание, истерзание, недовольствие**: [4, с.23] *дар болои сар чормагз шикастан, дар болои сар чуб (калтак) шикастан — истерзать: — Чӣ меҳоҳанд? Дар сарашион хар лагат задаст ё моли падарашион ноқис аст?* [5, 37].

— слово **сар**, выражающее понятия **переживать, переносить, испытать, заболеть, слечь** — *аз сар гузаронидан* - испытать: *Фирореҳое, ки дар роҳи сафар гоҳу ногоҳ ба даргоҳи домулло Латиф сар мезаданд, зимни сӯҳбат аз тақдири шӯру талхи шиносу ҳамкурсиҳои ў ва ё мударрисони намоёни Бухорову Самарқанд ҳикоят мекарданд* [5, 45].

— слово **сар**, выражающее понятия **смерть, уничтожение, жесткость, убийство, казнить** - **умереть**: *ба сар рафтан, сар ҳӯрдан, сар гелидан, сар буридан, сар ба тег харидан* — обезглавить, отрубить голову:

— *Э бало ба сари ғову мол* [5, 23].

Ва аз рӯи ҳукми ин тоифа мардони баҷигар, бодиёнат, ватанхоҳу гарданишах, сарнофуррор ва каму беш босаводу молу ҳолдор, соҳиби китобу мактаб бо тамгай ёғӣ ё чурми душману хоини соҳти нав бе пушт-пушт аз дами шамшер мегузашт; ва ё сари як тир дарду алам ба он дунё мебурданд [5, 25].

Ҳамон солҳо овозаву дарвоза шуд, ки лашкири немис ҷанга сар кард. Гитрлер рӯзи сиёҳа ба сари мардум овард [5, 495];

Хун ба сари бобои Раҳмату кампираши зад, ки дигар на аз тир тарсиданду не аз туфанг [5, 442].

— слово **сар**, выражающее понятие субSTITUTA «**одам - человек**», данная тематическая группа выражений является лакунарным для таджикского языка: *дар сари ҳама будан* — быть во главе всех: **Саркардаҳо**, нафароне, ки мисли Гадо дар тан либоси низомӣ, дар камар шоғу таптонча доштанд, ҳангоми гусели наваскарҳо бо шӯрӯ валвала хитоб мекарданд...[5, 65].

— слово **сар** выражающее психические состояния человека: а) **радость, восхищение, удовольствие**: *сар ба осмон расидан, сар боло шудан, сари баланд, сар баланд шудан, сарро ба осмон расондан и т.п.: Дилёб аз ин ҳарфҳои саршори (пур) меҳр оҳи сабук мекашад* [5, 21].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

.... Сифат лабонаши аз шиддати ҳаячон ларzon, рийштарагхой гулобирангу паҳну парешони **сари** гунаҳояши аз ҷӯшиши хуни тоза аргувон ба ҳалқаи ҷашмонаши аз гояти хушхолӣ ашк ҷӯшидау давида, ба ҷои писар панҷаҳояширо ба сандуқи сина мефишурд.... [5, 71].

б) **растерянность, плохое самочувствие:** *сар ба сукут* (глубоко задуматься): Домулло Латиф ҷашмонаширо пӯшида чехрааш тира *сар ба сукут меафканад* [5, 42].

в) **стыд, позор, застенчивость, смущение:** – *Баростӣ*, – аз сукут *сар* бардошта бо овози қашишдор ба суҳбат, шарик мешавад муллобачае [5, 39].

Аммо дарозгӯши аз ин дагдагаву ҳангомаи соҳиби худ ва лаҳза ба лаҳза атрофаши гирд омадани одамон ҳайрону бепарво бо **сари ҳамидау** гӯшҳои оvezон оқибати корро меандешид ва магар пати биниаш меҳорид, ки гоҳ-гоҳе фих-фих садо мебаровард [5, 29].

– слово **сар** выраждающее черты характера человека: а) **упорство, самостоятельность, самолюбие, эгоизм – саркаш** (одами саркаш) – упрямый человек: Ҷонвари *саркаши* шояд умре парвардаи хору мол ва навозишу меҳрубонӣ акнун аз дурушиӣ, балки маҳмезу зарби тозиёна ноҳақ ва лиғомро дам ба дам бо шасту дардовар қашиданҳои савора ҳашмгину бесарамҷон, баданаши аз обу арақ тари сиёҳтоб, ҷашмонаши хунгирифта ва аlopeсаи даҳшатовар, даҳана хоидаву гоҳ-гоҳе хеста, *сар*, ёлу, дум афионда, гоҳ-гоҳ нафрат ҷуфтак низ мепартофт, то ки аз зери рони нооини золим бираҳад [5, 31].

Ва аз рӯи ҳукми ин тоифа мардони бачигар, бодиёнат, ватанхоҳу гарданашаҳ, **сарнофуррор** ва каму беш босаводу молу ҳолдор, соҳиби китобу мактаб бо тмагаи ёғӣ ё ҷурми душману хонни соҳти нав бе пушт-пушт аз дами шамшер мегузашт; ва ё **сари як тир** дарду алам ба он дунё мебурданд [5, 25].

Ин гарданашаҳӣ ва **сарнофарорӣ** кинаву қудурати онҳоро афзууду ба оташи ҳашму аламашон равган пошид [5, 447].

б) **стойкость, принципиальность, ответственность, настойчивость** – *сар ҳам накардан*, *сари таъзим* фуруд наовардан – поднимать голову (поднять голову) – обретая уверенность в себе, в своих словах, начинать: Ҷонвари *саркаши* шояд умре парвардаи хору

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

мол ва навозишу меҳрубонӣ акнун аз дурушиӣ, балки маҳмезу зарби тозиёна ноҳақ ва лигомро дам ба дам бо шасту дардовар кашиданҳои савора ҳашмгину бесарамҷон, баданаши аз обу арақ тари сиёҳтоб, ҷашмонаш хунгирифта ва аlopесаи даҳшатовар, даҳана хоидаву гоҳ-гоҳе ҳеста, *сар*, ёлу, дум афионда, гоҳ-гоҳ нафрат ҷуфтак низ мепартофт, то ки аз зери рони нооини золим бираҳад [5, 31].

в) отрицательное черты характера человека: без желания, неохотно, небрежность – *сарам* дилам кор кардан, *сар* фуровардан, *сар* ҳам кардан, *сари* таслим фуруд овардан – работать спустя рукава, покоряться, подчиняться: – *Сарам* гарм, бехуд шудиву вайда додӣ [5, 478]. – *Саркану* покан ба ҳамин тарафҳо дума хода кардааст, мегӯянд [5, 41].

– слово **сар**, выражающее понятия пространства: *пушти сар* – позади, *сари баландӣ* – на высоте: Чун дара, ҳамгашигу талу теппаҳо *пушти сар* монданд ва паҳни дех шабеҳи бодистон аз *сари баландӣ* намоён шуд, ҷавон бо амри мӯйсафед аз масофаи овоздрас фарёд зад...[5, 94].

– слово **сар**, выражающее понятия **привить (управлять), руководить, возглавить**: *сардор* – руководитель; *сармуҳандис* – главный инженер; як *сару гардан* баланд – намного умнее, опытнее, осведомленнее; *сару бар шудан* – быть во главе: *Сарбози* солманд каф *сари шонаи кампирек* ниҳода пурсид [5, 454]; *Сардор* ҳамин хел мегӯяд[5, 198]. *Сарбоз* аз фармони *сардор*, аз ҳати кашидай ӯ берун по монда наметавонад[5, 197].

– слово **сар**, выражающее понятия **уважение, предпочтение, искренности**: ба *сару ҷашм*, аз *сари сидқ* – искренне, от всего сердца: ... дигар намегузорад, ки модарҷонаш даст ба оби хунук бирасонд; ӯро болои дидаву *сар* мегардонад.... [5, 70-71].

- слова **сар**, выражающие понятия **верх, верхушка, вершина**: *сари дарахт* – верхушка дерева, *сари кӯҳ* – вершина горы: - Рост гуфтӣ. Илоҷ ёбад, ҳайвонҳоро *сари китғ* бардошта ба ҷароғоҳ мебарад [5, 20].

– Ган *сари* ин нест?

– Ган *сари* чист? [5, 25].

– Соҳибон болои *сар*... Худои меҳрубон.... [5, 90].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

– Худои болои **сар** шоҳид, ки гуноҳи ҳар қадоми шумо аз мӯйи сар ҳам зиёд асту кам не.... [5, 150].

Дар рӯзи равшан чун балои осмонӣ бо ҳаёҳу, сари дави аспҳо тирпарониву болои **сар** алвонҷ додани шамишерҳои дарози дудама омад[5, 383].

– слово **сар**, выражающее понятия **одинокий, неженатый, холостяк**: сари танҳо, сари қоқ, сари бекас, сари якка – одинокий, беспомощный: – Танҳо, бо як **сари** танҳо чордаста ба кор ҷасидани ин занабубинед[5, 81].

– слово **сар**, выражающее понятия **начинать, начало, сущность**: сари гапро кушидан – начинать разговор; сари қалоба – сущность чего-либо: – **Сар** кардем! – бандагоҳ ниҳо баровард Гулхумор [5, 150].

Кори **сарнавишт** буд ё дасисаи шайтон ба сарамон рӯзи сиёҳ омад [5, 351].

... майдонҳои ба гуфтаи яке **сарнавиштсозу** ба қавли дигаре **сарнивиштсӯз...** [5, 345].

– Бозӣ аз **сар**... Хотирбинӣ бас! [5, 472].

– Ба ҳам **сари** суҳбат ё шоҳмотбозӣ мешинанд [5, 487] и т.д.

Сравнительно небольшой объем выборки все же позволил нам определить основную тематику произведения «Вращение смерча» А. Самада и сделать выводы относительно семантической особенности языка романа. Язык произведения специфичен: писатель широко использует народно-разговорные слова в контексте социального мотива. Следует отметить важную черту писателя – бережного отношения к точным многозначным словам, выражающим экспрессивность, яркость оборота, реальное отражение действий и событий, характеристику персонажей и т.п., что свидетельствует о народности творчества писателя. Высказывания и диалоги его героев звучат естественно, так как являются образцом народного разговорного языка. А также индивидуальный стиль А. Самада проявляется в том, что писатель опирается на общенародный язык и употребляет его элементы в своих произведениях.

Так, язык романа отличается сочностью красок, динамичностью и высокой образностью. Писатель широко и результативно использует в романе пословицы и поговорки, фразеологические выражения и живой народный язык.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

Индивидуальный стиль изображения, нацеленность на решение социально значимых проблем общества способствуют постоянной популярности романа Абдулхамида Самада.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Жан-Поль Ру. История Ирана иранцев / Жан-Поль Ру. 2003. – 429 с.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология.– Қисми 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – С.17-82;
3. Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик // М. Муҳаммадиев. – Душанбе, 1968. – 132 саҳ.
4. Раҳмонова, Наргис Шарифовна. Семантические особенности соматических фразеологических единиц в таджикском и русском языках / Н.Ш. Раҳмонова, 2006. – 112 саҳ.
5. Самад, А. Гардиши девбод (роман) / А.Самад. – Душанбе: 2017. – 535 саҳ.
6. Тоҳирова Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (материалҳо) / Қ.Тоҳирова. – Душанбе, 1967. – 231 саҳ.
7. Шанский М.Н. Лексикология современного русского языка / М.Н.Шанский. – М.: Просвещение, 1972. – С.11.
8. Шаропов, Н.А. Пути развития лексики современного таджикского литературного языка / Н.А.Шаропов. – Душанбе, 1988. – 130 с.
9. Шмелев Д.Н. Современный русский язык. Лексика / Д.Н.Шмелев. – М.: Просвещение, 1977. – С. 49-54.

СТИЛЬ ЯЗЫКА СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПРОЗЫ

(на материале романа А. Самада «Вращение смерча»)

Статья посвящена изучению теоретических проблем лексикологии языка и стиля современной таджикской прозы. Основываясь на работах русских ученых, как В.В.Виноградов, Л.В.Щерба, А.А.Потебня, А.И.Ефимов, Г.О.Винокур был исследован язык и стиль таджикской прозы повести «Смерть ростовщика» С.Айни таджикским ученым Н.Масъуми, который заложил фундамент дальнейших аналогичных изысканий.

Автором исследован стиль языка романа А.Самада «Вращение смерча», где ему же выявлено более 100 с стрежневым словом «сар» и дается анализ семантической структуры и различные лексико-семантические выражения этого слова.

По мнению автора, индивидуальный стиль А.Самада проявляется в том, что писатель опирается на общенародный язык и употребляет его элементы в своих произведениях.

Ключевые слова: язык, стиль, таджикская проза, роман «Вращение смерча» А. Самад, слово, сар, выраждающее понятие.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

УСЛУБИ ЗАБОНИИ НАСРИ МУОСИРИ ТОЧИК (дар асоси романи A. Самад «Гардииши девбод»)

Мақола ба таҳлили проблемаҳои назарии лексикологияи забон ва услуби назми муосири тоҷик ошно месозад. Дар асоси асарҳои олимони рус, ба монанди В.В.Виноградов, Л.В.Щерба, А.А.Потебня, А.И.Ефимов, Г.О.Винокур забоншиносӣ тоҷик Н.Масъумӣ забон ва услуби повести «Марғи сӯдхӯр»-и С.Айниро таҳқиқ намуд, ки бунёди тадқиқотҳои қиёсӣ гузошт.

Муаллифи мақола услуби забонии романи A. Самад «Гардииши девбод»-ро таҳқиқ намуда, зиёда аз 100 вожсаи бо решав «сар» ошкор намуд ва таҳлили ифодаи соҳториву семантиқӣ, лексикиву семантиқи ин вожсаро нишон дод.

Бо ақидаи муаллиф, услуби фардии A. Самад дар он аст, ки нависанд ба забони умумиҳалқӣ тақъя намуда дар асарҳои худ ҷузҳои онро истифода мебарад.

Калидвозжасаҳо: забон, услуб, назми тоҷикӣ, романи «Гардииши гирдоб» A. Самад, вожжса, голова, мавҳуми ифодакунанда.

LANGUAGE STYLE OF MODERN TAJIK PROSE (based on the material of A. Samad's novel "The rotation of the tornado")

The article is devoted to the study of theoretical problems of the lexicology of the language and style of modern Tajik prose. Based on the works of Russian scientists like Vinogradov, L.V. Shcherba, A.A. Potebnya, A.I. Efimov, G.O. Aini Tajik scientist N. Masumi, who laid the foundation for further similar research.

The author investigated the style of the language of A. Samad's novel "Rotation of the tornado", where he also revealed more than 100 words with the stem of "sar" and gives an analysis of the semantic structure and various lexical and semantic expressions of this word.

According to the author, the individual style of A. Samad is manifested in the fact that the writer relies on a nation-wide language and uses its elements in his works.

Keywords: language, style, Tajik prose, novel "Rotation of the tornado", A. Samad, word, sar, expressing the concept.

Сведения об авторе: Раҳмонова Наргис Шарифовна – ведущий научный сотрудник отдела лексикологии и лексикографии Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонова Наргис Шарифовна – ходими пешбари илмии шуъбаи лугатнигорӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ.

Information about the author: Rahmonova Nargis Sharifovna – Leading Specialist of Linguistics and Lexocological Department of the Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

УДК 491.55

НАҚШИ ПАСВАНДИ –*VARA* ДАР КАЛИМАСОЗЙ

Мирзоев Сайфиддин, Раҳматуллозода Саҳидод

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Баррасии калимасозӣ яке аз масъалаҳои асосии забоншиносӣ буда, ҳамарӯза таваҷҷуҳи муҳаққионро ба ҳуд ҷалб мекунад, зеро дар давраи нави рушдӣ устувори ҳаёти иҷтимоъ забонҳо низ бо истилоҳоти гуногун такмил мейбанд, ки дар ин росто нақши калимасозӣ хеле муҳим ба назар мерасад. Ҳамзамон, тавассути қолибҳои мавҷуда дар забон ва шеваҳо калимаҳои зиёде ба вуҷуд омадаанд, ки таҳқиқи онҳо низ зарур аст. Роҳҳои калимасозӣ гуногун бошанд ҳам, бо пасванду пешвандҳо таркиб ёфтани вожаҳо қисмати пурмаҳсули калимасозии морфологӣ буда, ба воситаи онҳо ҳелҳои гуногуни вожаву истилоҳот соҳта мешавад, ки ҳар яке таҳқиқи маҳсусро талаб мекунанд.

Дар ин мақола доир ба мавқеи пасванди *–vara* дар забони яғнобӣ, доираи густариши он дар гӯйишҳои забони тоҷикӣ, маҳсусан шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқии забони тоҷикӣ ва баромади он, маълумот ироа мегардад, чунки ин масъала ба истиснои ҷанд ишораи кӯтоҳу муҳтасар, ки ҳусусияти лексикологӣ доранд, мавриди таҳлил ва таҳқиқи алоҳида қарор нагирифтааст.

Аҳамияти пажӯҳиши пасванди *–vara* аз он иборат аст, ки дар ин мақола бори нахуст нақши он дар забони яғнобӣ ва шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқии забони тоҷикӣ дар соҳтани ҷойномӯҳои ҷуғрофӣ, муқоисаи он ба баъзе гӯйишҳои забони тоҷикӣ, бавижа лаҳҷаи тоҷикони дехаҳои ноҳияи Айнӣ, инчунин, бархе аз забонҳои шарқии эронӣ дар мисоли забонҳои помириву пашту ба риштаи таҳқиқи мукаммалтари забоншиносӣ даромадааст.

Навғонии масъалаи мавриди андеша дар он зоҳир мешавад, ки оид ба таҳлил ва таҳқиқи ин пасванд ба ҷуз аз қайдҳои ҷудогона дар баъзе асарҳо ба таври мукаммал ё дар шакли мақолаи алоҳида рӯйи кор наомадааст.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Зарурати интихоби мавзўро таваҷҷуҳи маҳсуси муҳаққиқони мақола роҷеъ ба таърихи пайдоиши пасванди *-vara*, хусусиятҳои вожасозии он дар забони яғнобӣ ва шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқии забони тоҷикӣ, доираи густариши он ва кам омӯхта шуданаш аз нуқтаи назари таъриҳӣ ва муқоисавӣ ба миён овард.

Ҳадафи асосии мақола, пеш аз ҳама, муайян кардани қонуниятиҳои калимасозии пасванди *-vara*, таъйин ва мушаххас намудани ҷойгоҳи он, вижагиҳои вожасозӣ, ҳудуди интишори он мебошад.

Арзииши амалии мақола. Аз маводи мақола дар таълим ва тадрис барои донишҷӯён, магистрантону аспирантони факултетҳои филологияи донишгоҳу донишкадаҳои ҷумҳурий, маҳсусан, дар дарсҳои таърихи забон ва лаҳҷашиносӣ метавон истифода бурд.

Мақсади омӯзиш ва баррасии пасванди *-vara* ҷамъоварии мавод ва дар асоси он таҳқиқоти мукаммалтаре ба анҷом расонидан аст.

Дараҷаи омӯзиши ин масъала. Мусаллам аст, ки омӯзиш ва таҳқиқи забони яғнобӣ, асосан аз солҳои 20-30-юми асри XX ва ҳатто пештар аз он оғоз гардида, то ба имрӯз идома дорад. Бо вучуди ин, ба баъзе қисматҳои он, аз ҷумла ба таҳқиқи барҳе аз пасвандҳои калимасоз дар мисоли *-don // -dun, -vara* ва монанди инҳо аз ҷониби донишмандони яғnobшинос қаблан камтар таваҷҷуҳ зоҳир гардидааст. Дар ин бора қайдҳои ҷудогона дар асару мақолаҳои А.Л.Хромов ва нигорандагони ин сатрҳо ба мушоҳида мерасад, ки ҳамаи пахлухову хусусиятҳои калимасозии пасванди мавриди пажӯҳишро фаро намегирад. Таҳқиқи ин пасванд дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқии забони тоҷикӣ ҳам ба таври бояду шояд анҷом нағирифтааст.

Чунончи А. Л. Хромов дар бораи як хусусияти суффикси *-vara* ба таври муҳтасар андешаи ҳудро чунин баён кардааст: «*-vara* – суффикс, образующий существительные со значением изобилия чего-либо; как правило, он присоединяется к словам – названиям трав и кустарников: *katkvara* «место, изобилующее диким луком» (*katk* «дикий лук»); *toronvara* «место, где растет трава» «торон»; эти существительные встречаются

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

преимущественно в микротопонимии; по видимому, этимологически ягн. *-vara* связан с согд. *-bare* <*-baraka, образовывавшим относительные прилагательные от существительных» [9, 667].

Дар робита ба андешаи А.Л. Хромов бояд гуфт, ки *toron* ин алафи муқаррарӣ набуда, балки растаниест, ки одамон онро истеъмол мекунанд. Ё ин ки муҳаққик аз муштарак будани пасванди «*-vara*»-и яғнобӣ бо «*-bare*»-и суғдӣ шубҳа дошта, «по видимому» мегӯяд. Бидуни шубҳа метавон гуфт, ки ин пасванд бо суффикси «*-bare*»-и суғдӣ алоқаи зич доранд, чунки дар «Фарҳанги суғдӣ» ба чунин шакл ва маъно омадааст, ки ба андешаи мо тақвият мебахшад: *-br'k* [βarē] е <*-baraka برنده' دارنده (پسوند ور) «баранда, доранда, дорой» [11, 269].

Пасванди *-vara* дар забони яғнобӣ яке аз пасвандҳои серистеъмол ба ҳисоб рафта, бештар ба исмҳои моддӣ ҳамроҳ шуда, макону фаровонии чизеро ифода менамояд ва асосан бо исмҳои ифодакунандаи растаниву наботот омада, суффикси «*-зор*»-и забони тоҷикиро мемонад: *xururavara* (*xurura* – «хор», *-vara* – «зор») – «хорзор – ҷое, ки хор зиёд дорад»; *sitqavara /sitqa* – «як навъ алафи бутташакли паҳнбарг, ситқазор»; *sirvičvara /sirvič / sirvičrak* – «навъи гиёҳест шабехи торон, торонзор». Ин навъи растани, ки онро ҳам мисли торон пӯст канда бо намак меҳӯранд, дар минтақаҳои дигар ба назар намерасад, хоси водии Яғноб аст; *tutavara* (*tuta* «навъи алафи соқадори паҳнбарг, ки доҳили соқааш ҳолӣ аст») ва ғайра.

Хусусияти дигари пасванди *-vara* дар забони яғнобӣ иборат аз он аст, ки он бо яке аз узвҳои бадан омада, ҳолату вазъияти шахсро нишон медиҳад: *arqavara / arqa* – «пушти бадан»; «девонафеъл». Муодили дигари ин вожа дар забони яғнобӣ калимаи *ajinavara* мебошад, ки ҳар ду ҳам дар забон маъмуланд: «*Ax arqavara xast, gapš nadeh, navozči*» (Вай девонафеъл аст, гапаш назан, ҳақорат мекунад). Агар бар ивази вожаи *arqavara* муродифи он – «*ajinavara*»-ро истифода қунем ҳам, мазмуни ҷумла коҳиш намеёбад.

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки ин ҳусусияти калимасозии пасванди *-vara* аз мадди назари А.Л.Хромов пинҳон мондааст,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

вале дар китоби «Дастури забони яғнобӣ» ба қайд гирифта шуда, шарҳу эзоҳ ёфтааст [5, 38-40].

Хусусияти дигари пасванди *vara* бо номи растаниву гиёҳҳо ва навъҳои гуногуни алаф сохтани чойномҳои ҷуғрофӣ мебошад: «*Mox darovai iyi numš Katkvara xast. Xoni numtox tik Tutavarax*». (Номи як даравгоҳи мо Катквара аст. Номи ҷароғоҳамон бошад, Тутавара аст).

Tutvara номи ҷой, номи ҷароғоҳи тобистонаи мардуми дехаи ӯармен аст. *Tuta* номи растаниест монанд ба қарашафш ва он дар ҷойҳои сернам, лаби рӯдҷаву ҷӯйҳо сабзида, то 1-1.5 метр қад мекашад.

«*Tutvara katk yulu viči čaw baxša iranka numšint muntax*». (Дар Катквара катк (=пиёзи худрӯй ва мавсимии саҳроӣ) бисёр мешавад, барои ҳамин чунин номаш гузаштаанд). *Katk* ҳам дар ҷойҳои сернам месабзад ва бӯйи форам дошта, дар баъзе ғизоҳои сусти обдор (шӯрбо, махсусан ҳомшӯрбо, қаллапоча, ҳӯрокҳои обакии муҳталиф) истифода мешавад.

Пасванди *-vara* дар бархе аз гӯйишҳои тоҷикони дехаҳои ноҳияи Айнӣ низ ба кор меравад. Мушоҳидаҳо ва сухбатҳои майдонӣ нишон доданд, ки пасванди *-vara* дар лаҳҷаи дехаҳои Вешаб, Поҳут, Кум, Дарғу Каздон, Шаватк (-и поён) ба қалимаҳои маънои яғнобидоштаи номи растаниҳо пайваста, макони фаровонӣ ва ҷои онро ифода мекунанд, ки истифодаи чунин навъи вожаҳо хеле зиёд будааст. Чунин хели қалимаҳо шаклан яғнобӣ буда, баъзе фарқиятҳои овозӣ (ҷои зада) ба назар мерасаду ҳалос: *Katvará* (Кум) дар яғнобӣ *Katkvara* дар ин вожа овози «*k*» дар лаҳҷа ихтисор шудааст, ки шояд сабаби пайи ҳам омадани се ҳамсадо бошад; *zirkvará*, *katvara*, *vayničvara* (Поҳут); *šunjivara*, *čukrivarā* (Дарғ, Каздон); *yazvara* «қамишзор» (Вешаб) ва монанди инҳо.

Пасванди *-vara* дар баъзе лаҳҷаҳои ҷанубии тоҷикӣ низ роиҷ аст. Дар бораи мавқеи ин суффикс муҳакқиқи лаҳҷаҳои номбурда А.З. Розенфелд нуктаҳои ҷолиб дорад. А.З. Розенфелд ҳангоми омӯзиши шеваи тоҷикони Қаротегин ба натиҷае расидааст, ки вожаҳои дар лаҳҷаи ин минтақа ба пасванди *-vara* сохташуда бештар мағҳуми соҳибиятро ифода мекарданд [7, 20].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Дар лаҳҷаи мардуми Даштичум низ пасванди номбурда вожаҳое сохтааст, ки онҳо маъни соҳибият ё мансубиятро ифода меқунанд: *bačavara* – «бачадор, соҳиби бача»; *xunavara* – «хонадор, соҳибхона»; *molvara* – «молдор, соҳиби чорво»; *dъxtarvara* – «соҳибдуҳтар»; *gudakvara* – «соҳиби кӯдак, кӯдакдор»; *murdavara* – «мурдадор, соҳиби мурда»; *davonavara* – «девонафеъл, девонамизоч» ва ғайра.

Аз ин мисолҳо, ки бештарашон маъни соҳибиятро доранд, танҳо вожаи *davonavara* ба хусусияти калимасозии забони яғнобӣ мувофиқат намуда, ҳолату вазъияти шахсрӯ ифода кардааст, яъне ҳаммаъни калимаи «*arqavara* / *ajinavara*»-и яғнобӣ мебошад.

Бо пасванди *-vara* дар гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ҷунин вожаҳои соҳта мешаванд: *тушкавара* – «картошказор», *алафвара* – «алафзор», *санѓвара* – «ҷое, ки серсанг аст» (ШҶСТ, 1981, 240).

Аз пажӯҳишҳои донишмандони эроншинос, аз қабили А.Л. Грюнберг, Д.И. Эделман маълум мешавад, ки пасванди *-vara* дар шуморе аз забонҳои шарқии эронӣ бо баъзе фарқияти овозӣ ба кор мерафтааст. Масалан, муҳаққиқони ин соҳа дар бораи мавҷудият ва калимасозии ин пасванд дар забони пашту ҷунин менигоранд: «*-wālā* (ср. урду – *vālā*)» – образует имена, обозначающие лицо, обладающее тем или иным предметом, владельца; нередко также имена со значением человек, занятый таким-то делом; лицо такой-то профессии»: *aswālā* «хозяин лошади, лошадник» (*as* “лошадь”); *obəwālā* «водонос» (*obə* вода): *ušwālā* «погонщик/владелец верблюдов» (*uš* верблюд); *digwālā* «продавец котлов» (*dig* “кател”) [10, 141].

Аз ин маълумот бармеояд, ки пасванди *-vara* натанҳо дар қисме аз забонҳои шарқии эронӣ, балки дар гурӯҳи яке аз забонҳои ҳиндӣ низ роиҷ будааст. Аз ҷумла, дар забони урду ба сурати *-vālā* ҳамчун пасванди исмсоз ба кор мерафтааст.

Дар робита ба ҳамин масъала донишманди рус. Д.И. Эделман дар забони язгуломӣ мавҷуд будани пасванди «*-vara*»-ро ишора карда мегӯяд: «*-wara* – суффикс обладателя (*benwará* «бородатый», *tuflıwará* – «обутая в [городские] туфли»), продолжает древний суф. **-vara*, **-vala*, распространенный во

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

многих индоиранских языках, или является результатом ранней перестройки, аналогичной **bāra* > *-vār* в перс [11, 191-192; 10, 405].

Хамин тавр, ин андешаву ишораҳои донишмандони эроншинос аз он шаҳодат медиҳанд, ки пасванди *-vara* бунёди кӯҳани таърихӣ дошта, на танҳо дар баъзе забонҳои шарқии эронӣ ва бархе аз гӯйишҳои забони тоҷикӣ, балки дар қисме аз забонҳои дигари ҳиндӯэронӣ низ мавриди истифода будааст.

Аз дастурҳои забони адабии тоҷик [3; 4] маълум мегардад, пасванди **-вара** барои забони адабӣ ҳарактернок нест. Инчунин натиҷаи ҷустуҷӯҳои шевашиносон сабит месозад, ки доираи истифодаи ин пасванд дар ҳамаи шеваҳои забони тоҷикӣ яксон набудааст, вале бархе аз шевашиносон ба хоси шеваи ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқӣ будани ин пасванд ишора кардаанд [6, 24]. Ин пасванд дар шеваи ҷанубӣ нисбатан серистеъмол буда, шахсро аз рӯйи мансубият ва соҳиб будан ба хешу табор, мубтало шудан ба беморӣ, дорои чизе, ашёе ифода менамояд, ки аз рӯйи ин ҳусусият метавон исмҳои соҳтаро ба ғурӯҳҳои зерин тақсим кард:

1. Аз исмҳои моддӣ ва маънии ифодакунандаи истилоҳоти хешутаборӣ исмҳои шахсе месозад, ки морфемаи луғавии соҳта соҳиб будан ба асоси ҳудро доранд. Дар ин вазифа пасванди **-вара** дар баъзе ҳалимаҳо бо асоси замони ҳозираи феъли “доштан” (дор) ва пасванди **-манд** муродиф мешавад, ки дар баробари забони адабӣ аст ва бо курсив ишора мешавад: **ойилавара** – *оиладор*; **ажғолвара** – *аёлманд*; ҳами Аловидин ажғолвара-ай; **падарвара** – *падардор*: И бача падарвара-ай, ақавара-ай; **акавара** – *акадор*, **бачавара** – *бачадор* (аёлманд, серфарзанд): Бачавара мардакора туй мета; Ино бачадор шидан; **дъхтарвара / дъхтавара** – *духтардор* (соҳиби духтар): Касе, ки дъхтарвара-ай, пър азоб дора; Ширчилов-а дъхтарвара ба бачавара мебърора, бачавара ба дъхтарвара-ра; **гулаквара** – *гудакдор*; **сағеравара / сағиравара** – *сағерадор*: Эй сағиравара, гав зан ийо-ра, ҳап кънан.

Бо исми макони “хона” омада шахсро аз рӯйӣ соҳиб будан ба асоси ҳалима мефаҳмонад: **хунавара//хонавара** – соҳибхона: Хунавара-ра пеш хован мегуфтан. Қисме аз ин ҳалимаҳо ҳоло пурра субстантиватсия нашудаанд ва дар қолаби ибора ҳамчун

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

муайянкунанда истифода мешаванд: Мардаки дъхтарвара зангири-да мефармойа; Мардаки бачавара-а чъзи бисйоре фармид; Мардаки хунавара надодак-м-а; ай у мардаки хонавара пърсе.

Аз дастурхой забони точикъй ва форсий бармеояд, ки бо пасванди **-вара** омада, калимаҳои хешутаборӣ сохтан чандон хос нест. Масалан, бо вожаи **дъхтар** омадани пасванди **-вара** дар дастурхой мазкур дида намешавад. Ҳамчунин, натиҷаи чустучӯҳои шевавшиносон событ месозад, ки бо ин пасванд омадани вожаи **дъхтар** ва соҳибиятро ифода кардани он хоси шеваи ҷанубӣ ва ҷанубу шарқии забони тоҷикӣ. Бо нимванди **-дор** омада соҳибиятро ифода кардан умумитоҷикист. Барои мисол дар забони шугнонӣ ҳангоми иҷрои ин вазифа омадани пасванд дар шакли **ғатсдор** – дуҳтардор; **бутстор** – кӯдакдор мушоҳида мешавад [1, 46].

2. Шаҳсро аз рӯйи ба бемории рӯҳӣ ё ҷисмоние мубтало будан мефаҳмонад. Зимни сохтани ин гуна исмҳо асосҳо вожаҳои маънӣ буда, нақши муҳим доранд ва пасванд ба соҳибият ва дорои далолат менамояд. **аксавара / акъсвара / аҳсвара** - саръ, девонавазъ; касе, ки ба бемории рӯҳӣ гирифттор аст; **зийонвара / зийунвара** – касе, ки гирифттори бемории рӯҳӣ (саръ, масруъ) аст: Зийонвара-ра мъло-да ҷӯйиосин мена; **паривара** - масруъ, як навъ бемории рӯҳӣ: Ака-ш паривара-ай.

Дар бархе аз вожаҳо бо пасванди -ник, -манд ва асоси замони ҳозираи феъли доштан (дор) муродиф мешавад: **ҳайвара** – **айбдор**, гунаҳгор: Бийорзо-т ҳайвара; И ҳайб надора, нарасъш, ки бор мебандъм-ът; **захъмвара** – **захмдор**, захмнок: Хорзо-ш захъмвара-ай; **тарсвара** – **тарсонак**: Дар танъш тарсвара дора, мълогӣ кардестан; Ай тарсвара аҳнатарс, тарсвара намегзара; **аҳсвара / аксвара** – **аксманд**, **аҷинавара**: Аҷинавара шийаст-ъ, мо бехабар.

Калимаҳои **тарсвара**, **аҳсвара / аксвара** ва **аҷинавара** пурра ба исм нагузаштаанд ва раванди субстантиватсияи онҳо давом дорад: Одами тарсвара бъдӣ, наҳо ай гърг-ам тарсӯ; Зани тарсвара хунай шайх рафт; Ҳамийоле ҳамиқа аҳсварайе-ҳай, ки қаҳр мекъна; Дъхтари аҷинавара-ша дъхтър бураст.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

3. Бо калимаҳои ифодакунандаи ғайришахс омада, шахсрода дороии он асос: чиз, мол, илм далолат мекунанд: **молвара** - соҳиби мол, молдор: Молвароо меран, мол-шун-а мегиран; **молдор**: Мол гирӯ, ай молдор гир, зан гирӯ, ай ҳолдор; **сагвара** - соҳиби саг: Сагвара саг-т-а бъгӯ, ки меҳмуно-ра нагира; **хотирвара**: Акай Бъхорӯ-ра хотирвара овард-ай, гап-ъш мезгара; Даврой пеш-ънда хотирвараҳо-ра медодан нун-а; **йашиквара**: Дига амза йашиквара-ье шийас, ки ...; **партфелвара**: партфелвара, ки шийан фъко-шун-а чъхт-е мегаран, ки ... ; **тутвара**: Тутвара-о тут меҳӯран. Калимаи **тутвара** пурра субстантиватсия нашудааст ва ҳамчун сифат ҳам истифода мешавад: Одамо-й тутвара йак ҳафта тъпъст орд мекаран.

Пасванди **-вара** бо калимаи илм омада, бо пасванди **-нок** ва асоси замони ҳозираи феъли “доштан” (дор) синоним мешавад, ки дорои ду маънӣ мебошад: 1) **Ҳилмвара** - илмдор, илмнок: Ҳамай Ҷирғатол Ҳилмвара-ай; 2) маҷозан сехргар, ҷодугар: Мъло Набот Ҳилмвара бъд, одамора Ҳилм мекад. Дар ҳарду ҳолат ҳам набудани муайянкунандаҳои **мъло ва одам** эҳсос мешавад, ки дар ҷойи дигар ислоҳ шудааст: **Ҳилми Ҳоливара** - илми (маълумоти) олинок (олидор): Ай қъышлоқи мо Ҳилми оливара йа арасот-ай. Муродифшавии морфемаи **-вара** бо асоси замони ҳозираи феъли “доштан” (дор) дар ҳамаи вожаҳое, ки бо **-вара** соҳта мешаванд, дида намешавад. Масалан, шакли тутдор, йашикдор, портфелдор тарсдор, аҳсдор дар маводи дасти мо дучор наомад.

Аз таҳлил ва таҳқиқи пасванди **-вара** ба чунин натиҷа расидан мумкин аст:

1. Пасванди **-вара** ҳамчун суффикси калимасоз дар забони яғнобӣ, бархе аз гӯйишҳои деҳаҳои ноҳияи Айнӣ, шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ нақши муҳим доштааст.
2. Дар забони яғнобӣ ва гӯйиши деҳаҳои Айнӣ бештар ба вазифаи зиёд будани растаниву гиёҳҳо омада, номвожаҳои ҷуғрофӣ месозад.
3. Дар гӯйишҳои ҷанубӣ, маҳсусан шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ сервазифа буда, нисбати забони яғнобӣ доираи васеътар доштааст.
4. Дар забонҳои шарқии эронӣ дар мисоли забонҳои язгуломӣ ва пашту низ бо баъзе фарқиятҳои фонетикий (табдили овози «р» ба

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

«л») истифода мешавад, ки ин аз доираи густариши ин пасванд шаҳодат медиҳад.

КИТОБНОМА

1. Бахтибеков Т. Грамматикаи забони шугнонӣ / Т. Бахтибеков. – Душанбе: Дониш, 1979. – 146 саҳ.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми фонетика, морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 саҳ.
3. Грёнберг А.Л., Эдельман Д.И. Афганский язык / А.Л. Грёнберг // Основы иранского языкоznания. Новоиранские языки: восточная группа. – М.: Наука, 1987. – С. 6-154.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қ.1. –Душанбе: Маориф, 1973. – 464 саҳ.
5. Мирзозода С., Алавӣ Б. Дастури забони яғnobӣ / С. Мирзозода. Душанбе: Деваштич, 2008. –254 саҳ.
6. Муруватов Ҷ. Шеваи ҷануби забони тоҷикӣ. Ҷ.2. / Ҷ. Муруватов. –Душанбе: Дониш, 1979. – 328 саҳ.
7. Розенфельд А.З. Говоры Каратегина / А.З. Розенфельд // Труды АН Тадж. ССР. Т. XVIII. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1960. –106 с.
8. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо / С. Хоркашев. – Душанбе: Ирфон, 2010. –143 саҳ.
9. Хромов А.Л. Яғnobский язык / А.Л. Хромов. // Основы иранского языкоznания. Новоиранские языки: восточная группа. – М.: Наука, 1987. – С. 719.
10. Эдельман Д.И. Язгулямский язык / Д.И. Эдельман // Основи иранского языкоznания. Новоиранские языки: восточная группа. – М.: Наука, 1987. –С. 348-407.
11. Gharib B. Sogdian Dictionary (Sogdian-Persian-English) / B. Gharib. – Tehran: Farhanqon, 1995. – 473 р.

НАҚШИ ПАСВАНДИ «VARA» ДАР КАЛИМАСОЗӢ

Дар ин мақола доир ба нақши пасванди *-vara* дар забони яғnobӣ, ҳусусиятҳои өмкасозии он, доираи густаришиаш дар муқоиса бо ғӯйшиҳои забони тоҷикӣ, бавижса шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқии забони тоҷикӣ, этиологияи он маълумот дода мешавад. Инчунин дар мақола бори нахуст нақши ин пасванд дар забони яғnobӣ дар соҳтани ҷойномӯҳои ҷуғрофӣ бо расстанӣ ва гиёҳҳо, муқоисаи он бо лаҳҷаи тоҷикони бархе аз деҳаҳои ноҳияи Айнӣ, забонҳои шарқии эронӣ, дар мисоли ғурӯҳи забонҳои помирӣ ва паишту мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Зарурати интиҳоби мавзӯро, аз нигоҳи муҳакқиқони мақола, масъалаи аз нуқтаи назари таъриҳӣ ва муқоисавӣ кам омӯҳта шудани пасванди *-vara* ба миён овард. Ҳадаф муайян намудани қонуниятиҳои өмкасозии ин пасванд,

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

таъйин ва мушиҳҳас кардани ҷойгоҳи он, ҳусусиятҳои қалимасозӣ, ҳудуди интишори он мебошад.

Калидвожсаҳо: пасванди -вара, қалимасозӣ, забони яғнобӣ, забони сүгдӣ, гӯйшиҳои забони тоҷикӣ, забонҳои язгуломӣ ва пашту, забонҳои шарқӣ эронӣ, ҷойномӯҳои ҷуғрофӣ, расстаниву гиёҳҳо.

РОЛЬ СУФФИКСА "-VARA" В СЛОВООБРАЗОВАНИИ

В данной статье анализируется роль суффикса **-vara** в образовании лексических единиц в ягнобском языке, а также его деривационных возможностей в южных и восточных говорах таджикского языка, и рассматривается его этимология. Также определяется участие данного суффикса в появлении географических названий и лексики, обозначающей названия растений в ягнобском регионе в сопоставлении с таджикскими диалектами некоторых деревень Айнинского района, восточноиранскими языками, памирскими языками и пашту.

Цель статьи состоит в том, чтобы определить специфические особенности формирования лексических единиц, образованных при помощи суффикса **-vara**.

Ключевые слова: суффикс **-vara**, словообразование, ягнобский язык, sogдийский язык, диалекты таджикского языка, южный и юго-восточный говоры, язгулямский язык, язык пашту, восточноиранские языки, географические растения, топонимы, растения и растительности.

THE ROLE OF SUFFIX – “VARA” IN WORD DERIVATION

*This article presents information about the suffix **-vara** in Yagnob language, the features of its word formation, its development in comparison with the Tajik language, especially in its southern and south-eastern dialects. For the first time this article examines the role of suffix in Yagnob language, as geographic names of places, which associated with plants, its comparison with the conversation of some villages of Aini district, and its comparison with oriental Iranian languages on the example of the Pamir and Pashto languages.*

*The aim of this topic is discussing of the suffix **-vara** from the historical and comparison point of view. The goal determines the regularity of the word formation of the suffix, its purpose and definition, features of the word formation and distribution.*

Keywords: suffix **-vara**, word formation, Yagnob language, Sogdian language, Tajik dialects, Yazgulam languages and Pashto, East Iranian languages, geographic names, plants and herbs.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Сайфиддин - мудири шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: +992 919 80 38 20, е- майл: sayf_yagnob@mail.ru.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

Сведения об авторе: Мирзоев Сайфиддин - заведующий отделом языка Институт языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, тел.: +992 919 80 38 20, Е - майл: sayf_yagnob@mail.ru.

Information about the author: Mirzoev Sayfiddin - Head of Tajik Language Department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki, Candidate of Philology Sciences, Ph.: +992 919 80 38 20, E-mail: sayf_yagnob@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳматуллоҳода Саҳидод – сарҳодими шӯъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, д.ио., узви вобастаи АИ ҶТ, тел.: +992 919 00 21 78, е-майл: saxidodi@list.ru.

Сведения об авторе: Раҳматуллоҳода Саҳидод - Старший сотрудник отделом языка Институт языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, тел.: +992 919 00 21 78, е-майл: saxidodi@list.ru.

Information about the author: Rahmatullozoda Sakhidod Leading Specialist of Tajik Language Department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki, Candidate of Philology Sciences, ph.: +992 919 00 21 78, E-mail: saxidodi@list.ru.

УДК: 491,59,25

ТАҲЛИЛИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ ЯК ГОҲИ ШАБОНАРӮЗӢ ДАР ЗАБОНИ ВАХОНӢ (Аз тулӯи офтоб то нимрӯз)

Матробиён С.Қ.

Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати ҶТ

Дар ин мақола тасмим гирифтем, ки вожаҳои ифодакунандаи яке аз гоҳҳои шабонарӯзиро (аз фурӯғи офтоб то нимрӯз) дар яке аз забонҳои шарқии эронӣ – забони вахонӣ дар муқоиса бо забонҳои дигари гурӯҳи эронӣ аз нигоҳи таъриҳӣ ва этнолингвистӣ мавриди таҳлил қарор дихем (доир ба гоҳи аввали шабонарӯзӣ: аз сапедадам то фурӯғи офтоб дар забони вахонӣ мо дар як мақола маълумот дода будем. [4, 10-14]).

Вожаҳои марбут ба ҳавзаи маъноии *шабонарӯз* қисмати асосии семантикаи замониро ташкил медиҳанд. Чунин гурӯҳи калимаҳо ба ақидаи Ч.Филлмор намояндаи лексикаи бархе аз таҷриба ё донишҳои воҳиди одиқунонидашуда мебошанд” [12, 52-92]. Воҳидҳои асосии ҳавзаи маъноии *шабонарӯз*ро вожаҳои *саҳар*, *рӯз*, *бегоҳ*, *шаб* ташкил медиҳанд. Чунин тақсимоти гоҳҳои *шабонарӯз* ба фаҳмиши имрӯзаи ҳиндуаврупой хос аст.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Дар гоҳшумории авастоӣ шабонарӯз ба панҷ гоҳ ҷудо шуда, ҳар яки онҳо номҳои чудогонаи худро доранд: *ušahin*¹ (аз сапедадам то тулӯи хуршед), *hāwan* (аз тулуи офтоб то нимрӯз), *garīthwīn* (аз нимрӯз то аср), *uzairina* (аз аср то ғуруби хуршед), *avīsrutrim* (аз ғуруби хуршед то нимаи шаб) [13,1567]. Гоҳҳои зикргардида замони ниёишҳову намозҳо буда, дар „Хурда-Авасто” омадаанд [Авасто, саҳ. 719]. Дар забони порсии миёна гоҳҳои шабонарӯзӣ чунин номгузорӣ шудаанд: *bāmdād*, *nēmrōz*, *ēwarag*, *šām*, *nēmshab* [7, 103]. Ҳамин гоҳбандии шабонарӯзӣ минбаъд дар забонҳои ғурӯҳи эронӣ, аз ҷумла дар забони вахонӣ низ, идома ёфтааст, ки бештар ҷанбаи динӣ дошт,

Ҳавзай лексикӣ-маъноии аз сапедадам то шомгоҳро қалимаҳои *išyik* (*yišiy*) – «сапедадам, бомдод», *naŷdin* – «саҳар», *xardərn* – аз соати 10 то 12-и рӯз, *tədbyır* – «нимрӯз», *pišin*² – «аср (вакти фуруравии офтоб)», *ryıgz* – «бегоҳ» ташкил медиҳанд, ки ҳамчун як қисми гоҳҳои шабонарӯзӣ маҳсуб меёбанд ва ба оғози равшанию ҳаракати офтоб иртибот доранд.

Мардум аз офтобрас то нимрӯзо ба қисматҳо ҷудо намуда, онҳоро бо вожаҳои алоҳида, ки ҳамчун нишонаи муайянқунандай вақт ба ҳисоб мераванд, номгузорӣ намудаанд. Дар забони вахонӣ ҳамин тартиб бо вожаҳои зер ифода мейёбанд:

Yircrax, *yirŷtak* – «тулӯи офтоб». Вожаи *yircrax* замонеро ифода мекунад, ки нахустин нури офтоб аз кӯҳи ҷониби шарқ падид омада, ҳанӯз пурра намудор нашудааст. Таркиби вожаи *yircrax*-ро ду қалимаи мустақил ташкил медиҳанд: *yir* – офтоб ва *craخ* – шарора; ахгар ташкил ёфтааст. Д.Р.Лоример вожаи мазкурро дар шакли *yirtsərlxba* – баромади офтоб шарҳ додааст [14, 219]. Т.Н.Пахалина дар як ҷои асараш онро дар шакли исми таркибии (*y)ir-cərax* ба маъни сахар, субҳдам овардааст [5, 300] ва дар ҷойи дигар ҳангоми шарҳи қалимаи *cərax* таъкид мекунад, ки қалимаи „*cərax* бо ибораи *ircərax* – баромади офтоб (чилои офтоб)“ меояд [5, 319]. Ба ақидаи профессор И.М.Стеблин-Каменский таркиби ибораи (ибораи озод) *yircərax* мағҳуми

¹Доир ба тартиби гоҳҳои шабонарӯзӣ ихтилофҳо дар китобҳои ниг. [9,195], [Авасто, саҳ.765] ва [16,1567] дидо мешаванд. Мо дар мақола ба «Фарҳанги вожаҳои авастоӣ» [16, 1567] такя намудем.

² Дар забони тоҷикӣ *peşin* – нимрӯзӣ, вақти қиёми офтоб (ниг. [13,.92])

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

тулӯи офтобро ифода мекунад, [8, 451], [2, 508] ва дар чойи дигар онро ҳамчун ибораи рехта [2, 318] шарҳ додааст.

Ба андешай мо, агар онро ҳамчун зарфи мураккаб, ки замонро ифода мекунад, қабул намоем, ба қолаби грамматикии забони вахонӣ мувофиқтар хоҳад буд. Зоро дар сурати бо феъли *c(ə)rax-*: *c(ə)raxt* – дурахшидан, шарора пошидан, баромадан (-и офтоб)“ [8, 117], омадани вожаи *yir*, метавон онро ҳамчун ибораи *yirc(ə)raxti/əy* – офтоб дурахшид кор фармуд. Дар ҳамин қолаб ибораҳои *yirγati/əy* (*taҳtul.* «офтоб расид»), *yirniyəsti/əy* – (*taҳtul.*) «офтоб баромад» низ корбурд мешаванд. Зарфи замони *yirγətak* – (*taҳtul.* «баромади офтоб (офтоббаромад)») аз ибораи исмии *yirγati/əy* – «офтоб расид» сохта шудааст: *yirsəkvorz* – (*taҳtul.*) «офтоб дар болишт». Ҷумлаҳо ва ибораҳои *irbländ* (*vit*) – (*taҳtul.*) «офтоб баланд (шуд)», *yirbrobariosmon* (*it*) – „офтоб дар нисфи осмон (аст)“; *yirmədylr* (*vit*) – «офтоб нимрӯз (шуд)»; *qribitədylr* – «наздик ба нимрӯз» ва *yirsəkvorz* – (*taҳtul.*) «офтоб дар болишт» дар шакли маҷоз истифода мешаванд. Манзури гӯянда аз зикри чунин ҷумлаву ибораҳо ишора ба замони тулӯй кардани офтоб ё каме аз тегаи кӯҳи офтоббаро баланд шудани офтоб аст. Шунавандай забони вахонӣ низ инро дарк мекунад, ки вақт дар қадом ҳангом қарор дорад.

Дар суурдҳои фолклорӣ бархе аз ибораҳои фавқуззикр истифода шудаанд. Масалан, дар як банди «Булбулик», ки яке аз жанрҳои машҳури фолклории мардуми Вахон мебошад, ибораи *yir tədylr* – «офтоб нимрӯз» дар шакли *yirək tədylr* – «офтобак нимрӯз» чунин садо медиҳад:

Ирəк бə ҳāн мыдыр. Офтобак ҳам гӯё нимрӯз (шуд).
Дə гыrbat бə мəали, Дур ғурбат ҳам наистед,
Хъи ҷонəк мышгул бə зъир. Дилатро хурсанд ҳам нигоҳ (дор).
Былбыл тар нолəм-э. Булбул хонам (ат).

Дар баъзе бандҳои „Булбулик“ ибораи *yir(ək) sarkaš* низ ба ҷашм мерасад:

Ирəк саркаш. Офтоб(ак) сар баровард (аст).
Сухи ҷəкли лол, Хушбаҳт (аст) додарак (ам),

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Доим пэс нан цбас.
Былбыл тар нолэм-э.

Доим аз паси модар.
Булбул хонам (ат).

Ин ибора хам ишора ба баромади офтоб дорад. Чузъи аввали ибора *yir* (-ək)- аз вожай *yir* – офтоб ва пасванди навозиши -ək таркиб ёфта, ба маъни «офтобак» истифода шудааст. Чузъи дувуми ибораро вожай *sarkaš* ташкил медиҳад, ки он ба маъни «рост ва баланд шудани офтоб» корбурд шудааст. Вожай *sarkaš* нисбати хўша (сарак) баровардани ҷаву гандум низ истифода мешавад ва дар забони вахонӣ ба ҳамин маъно ибораи *sarxšətk* «сар кашид (аст)» низ маъмул аст.

Pizvan – «наҳорӣ кардан, ношто». *Pizvan* – «наҳорӣ кардан, ношто» мебошад, – таъкид мекунад И.М.Стеблин-Каменский [8, 265], [2, 415]. Т.Н.Пахалина *pizvan*-ро «наҳории дуюм» [5,300] номида, ба маъни наҳории якум; ношишта вожай „*nori*“-ро зикр намудааст [5, 3]. Ин вожаро И.М.Стеблин-Каменский [2, 399] ба маъни аввала ва „пеш аз ба сафар баромадан“ маънидод намудааст. Д.Р.Лоример дар асоси гуфтори вахонзабонони Покистон *pizvan*-ро «хӯроки пеш аз нисфириӯзӣ (пеш аз чошт)» шарҳ дода, бо вожай *pizvan* омадани феъли *uit* (хӯрдан)-ро дар мисоли „*uropč-ər-ətpizvanyuit*“ баён намудааст [15, 171].

Баромади таърихии вожай *pizvan*-ро В.Томашек ба забони порсии қадим **riθvana-* [Том.PD 796] марбут медонад, ки дар забони авастоӣ дар шакли *ra-riθwā* – „нимрӯз“ ва *rapiθwina* – «нимрӯзина» истифода мешудааст. Таҳаввулоти фонетикии вожай „*pizvan*“-ро Стеблин-Каменский И.М. ба назар гирифта, таъкид мекунад, ки „инкишофи **g/t>z* ба қоидаҳои фонетикии забони вахонӣ муҳолифат дорад“ [8, 265].

Воқеан, дар фарҳанги маънавии тоҷикони вахонизабонон *pizvan* як вақти муайяне аст, ки ҳангоми баромади офтобро нишон медиҳад. Дар ин ҳангом вахониён барои наҳорӣ се навъи нон (гандумӣ, ҷавин ва арзаний) мепӯхтанд ва хӯрок тайёр мекарданд. Дар забони вахонӣ ҳамин ҳолатро *pizvanxāk* – „тайёр кардани *pizvan*“ меноманд. Ин анъана аз он сабаб роиҷ буд, ки нонҳои ҷавину арзаниро танҳо дар вақти гарм будан хӯрдан болаззат аст, вақте ки хунук шаванд хӯрдани онҳо душвор мегардад. Аз ин рӯ, ҳар сахар *pizvan* тайёр мекарданд. Аз рӯйи қайди Д.Лоример дар забони вахониёни Покистон дар шакли

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

*pizvanyit „pizvan xūrdan(яъне, ношто кардан)“ низ маъмул аст: *yiročər-ətpizvanyi-t* – „Вақти каме баланд шудани офтоб ношто кардам (хұрдам)“ [15, 170]. *Yiroč* – «вақти аз тулўи офтоб то нимрӯз».*

Вожай *roč* дар шакли алоҳидагӣ маъноеро ифода намекунад. Ин вожа бо калимаи *ui* – „як“ якчо омада, дар шакли *yiroč* – «вақти аз тулўи офтоб то нимрӯз»-ро ифода мекунад. Бо ҳамин маъно дар фарҳангҳои забони вахонӣ низ баён шудааст [15, 170]; [5,299] ва дар гуфтор ҳамеша дар шакли чумлаи „*yiryiročvīt*“ –(таҳтул.) „офтоб як ваҷаб баланд шуд“ меояд. Аз рӯйи қайди Лоример калимаи *roč* бо шумораҳои ду ва се, яъне *biroč*, *triroč* низ ифода ёфта, вақти муайянеро ифода мекунад [15, 170], аммо дар байни вахонзабонони Тоҷикистон танҳо шакли *yiroč* маълум аст, ки аз ҷониби Т.Н.Пахалина [5, 299] ба қайд гирифта шудааст. Муҳаққиқ, зикр мекунад, ки баромади таърихии калимаи *yiroč* мумкин аст аз калимаи *^wapatči- (муқ. авас. *Pat* – «фаро расидан» бо зарфи *ava* „herabfallen*) гирифта шуда бошад.

Xārdərn – «чошт». *Xārdərn* – «чошт» вақтеро ифода мекунад, ки аз соати 10 то 12-и рӯзро дар бар мегирад. Ин замоне аст, ки офтоб баланд мешавад ва гармии он бештар мегардад. Дар забони тоҷикӣ ҳамин ҳиссаи рӯзро бо вожаҳои гармгоҳ, ҷошт, ҷоштгоҳ (-и фарроҳ), равшани ҷоштгоҳ, зуҳо (-и арабӣ) ва зуҳр (-и арабӣ: ҳисфи аввали рӯз) ифода менамоянд. (Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ).

Вожай *xārdərn* – «чошт» дар лаҳчаҳои забони вахонӣ дар шакли *xārdərn*, *xərdərn*, *xāgđərn* талафғуз мешавад. Вожай мазкур аз ду ҷузъ: *xār* + *dərn* таркиб ёфтааст. Ҷузъи аввалро (*xār*) муҳаққиқони забони вахонӣ қотеона аз забони порсии қадим**hvar*-ва авастоии *hvar-*, *x^van-* „хуршед“ медонанд [8, 415], [5,295] вале ҷузъи дувумро (*dərn-n*) аз порсии қадими **tar-* ва авастоии *tar-* „гарм шудан“ таҳмин мекунанд [8, 415]; [5,295]. Баъзан ба вожай *xārdərn* пасванди *-i* – и иқтибос аз забони тоҷикӣ ҳамроҳ карда мешавад ва дар шакли *xārdərn-i* ифода ёфта, ба маънои ҷоштгоҳ кор фармуда мешавад. Ҳамчун феъл ба маънои „гарм шудан\кардан (-и офтоб)“ вожай *xārd/daw-*: *xārd/dawd-* истифода мешавад. Ин вожа замоне корбаст мегардад, ки офтоб

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

ба нимрӯз наздик мешавад. Барои феъли *xārd/ðawd* Т.Н.Пахалина мисоли зеринро меоварад, ки зикри онро мо ҳам ҷоиз шуморидем: *Xārdawd-ətsak-əntāyðəyi* – «Офтоб гарм мешуду мо (ба роҳ) баромадем» [5,295].

Ба ҷойи калимаи *xārdərn* вожай *čošt* (*čošt*) низ дар забони вахонӣ хеле маъмул аст. Бе гумон, вожай мазкур шакли аз нигоҳи фонетикий тағиیرёфтаи *čošt* аст, ки аз забони тоҷикӣ ба вахонӣ иқтибос шудааст.

Мыл/dyr(tədbyr) – «нимрӯзӣ». Дар тасаввуроти баърхе аз мардум рӯз ба ду қисм тақсим мешавад: аз оғози субҳ то то зуҳр ва аз зуҳр то бегоҳ. Ҳамин ҳангом дар забони забони тоҷикӣ бо вожаҳои *нимрӯз*, *нимрӯзӣ*, *нисфирӯз*, *нисфирӯзӣ* ва ғ. ифода мёбад, ки аз забони порсии миёна пётмоғоз – «нимрӯз, ними рӯз; ҷануб» [7, 146] идома ёфтааст. Бо ҳамин мағҳум дар забонҳои дигари ҳиндуаврупой: забони русӣ: *полдень* (аз *половина* – «миёна, нисф, нима» ва *день* – „рӯз“), *полуденное время*; забони англisis: *midday* (аз *mid* – «миёна, нисф, нима» *day* – рӯз) ва гайтаро мисол овардан мумкин аст.

Дар забони вахонӣ дар шакли алоҳида калимаҳои „*ним*“, „*нима*“-ро, ки иқтибос аз забони тоҷикӣ мебошанд, ба таври фаровон истифода мебаранд, масалан: *nimbyr* – „нимбур“; *nimjon* – «нимҷон» ва ғ. Ҳатто вожай *nimruza* – «нимрӯза» истифода мешавад, ки аз ду ҳиссаи рӯз қисми аввали рӯз (аз сахар то нимрӯзӣ) дар назар дошта мешавад. Аммо барои ифодаи ҳангоми *нимрӯз*, *нимрӯзӣ* (як вақти муайянӣ рӯз) вожай *тыдъир*, ки дар лаҳҷаҳои забони вахонӣ дар шаклҳои *тыдъир*, *тыдъир*, *тәдъир*, *тыдъир* корбаст мешаванд, истифода мегарданд. Вожай мазкур дар фарҳангҳои забони вахонӣ низ сабт ёфтааст [15, 136; 5,223; 8, 237; 2, 389].

Аз рӯйи таҳқиқоти муҳаққиқон вожай *тыд/dyr* аз забони порсии қадим **tað(i)-ayara-* ва авастоӣ *taðuya* „ миёна“ ва *ayar* „рӯз“ [8, 237], решаш мегирад ва дар забонҳои дигари гурӯҳи помириӣ – гурӯҳи шугнонӣ-рушонӣ ва сарикулӣ дар шакли *taðor* ва *taðir* [6, 147; 8, 237] роиҷ аст. Ба ҳар сурат, ҳарчанд роҳи таҳаввулу ташаккули забонҳои гурӯҳи эронӣ мустақил буданд, аммо бинишу тасвири ягонаи онҳо нисбати дарки мухит дигаргун нашуд. Расидани офтобро ба қиём, яъне рост шудани

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

офтоб дар болои сар (самтураъс), ки дар нисфирузӣ ба амал меояд, аз нисф шудани рӯз медонистанд ва ба ҳар навъ онро бо вожаҳои ифодакунандай мағҳуми „ними рӯз“ истифода мебурданд.

КИТОБНОМА

1. Бикерман Э. Хронология древнего мира. Ближний Восток и античность / Э.Бикерман; Пер. с англ. И.М.Стеблин-Каменского. – М.: Наука, 1975. – 336 с.
2. Грюнберг А.А., Стеблин-Каменский И.М. Языки восточного Гиндукуша: ваханский язык / А.А.Грюнберг, И. М. Стеблин-Каменский. – М.: Наука, 1976. – 670 с.
3. Климишин И.А. Календарь и хронология / И.А.Климишин. – М.: Наука, 1985.–320 с.
4. Матробиён С. Қ. Таҳлили лексикӣ-семантикий як гоҳи шабонарӯзӣ дар забони вахонӣ: аз сапедадам то фурӯғи офтоб / С. Матробиён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2017, №4/3. – С. 10-14.
5. Пахалина Т.Н. Ваханский язык / Т.Н. Пахалина. – М.: Наука, 1975. – 341с.
6. Растворгueva В.С., Эдельман Д.И. Этимологический словарь иранских языков / В.С. Растворгueva, Д.И. Эдельман. – М.: Восточная литература, 2000. – Т.1. – 327 с.
7. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д.Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 сах.
8. Стеблин-Каменский И.М. Этимологический словарь ваханского языка / И.М.Стеблин-Каменский. – СПб.: Петербургское востоковедение, 1999.– 480 с.
9. Тураев Б.А. История древнего Востока / Б.А.Тураев.– Л.: Соцэкгиз, 1935. – 259 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. / Тартибиҳиҷон: С.Назарзода, А.Сангинов ва диг. – Душанбе: Шуҷоиён, 2010.– 996 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2. / Тартибиҳиҷон: С. Назарзода, А.Сангинов ва диг. – Душанбе: Шуҷоиён, 2010.– 1095 с.
12. Филмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып.23. – С. 52-92.
13. Bahrami E. Dictionary of the Avesta / E.Bahrami. – Nishapur, 1349. – 1164 p.
14. Lorimer D.L.R. The Wakhi language. Vol.1. / D.L.R. Lorimer. – London, 1958. – 441p.
15. Lorimer D.L.R. The Wakhi language. Vol. 2. / D.L.R. Lorimer. – London, 1958. – 427p.

ТАҲЛИЛИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ ЯК ГОҲИ ШАБОНАРӮЗӢ ДАР ЗАБОНИ ВАХОНӢ (Az тулӯи офтоб то нимӯз)

Вожаҳои марбут ба гоҳҳои шабонарӯзӣ дар забонҳо инъикоскунандай таҳайюлоти ниёғони соҳибзабонон маҳсуб меёбанд. Таассурот доир ба

СУХАНИШИНОСЙ, №3 2019

лаҳзаҳои гардиши шабонарӯзӣ роҳи дурударози пайдоширо дар ҷаҳорҷӯбай тасвири гуногуни ҷаҳон тай намудааст. Дар мақола вожсаҳои ифодакунандай яке аз гоҳҳои шабонарӯзӣ (аз сапедадам то фурӯғи офтоб) дар забони вахонӣ дар муқоиса бо забонҳои дигари гурӯҳи эронӣ аз нигоҳи таъриҳӣ ва ҳамзамонӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Калидвожа: гоҳ, сапедадам, бомдод, оғоз, субҳ, саҳар, офтоб, вахонӣ.

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОДНОЙ ЧАСТИ СУТОК В ВАХАНСКОМ ЯЗЫКЕ (*От восхода солнца до полудня*)

Слова и термины, связанные с временной частью суток, в различных национальных языках вызывают несходные впечатления. Понимание циркуляционного момента дня и ночи прошло длительный путь развития. В этой статье будут обсуждаться слова и термины, выражающие одну из частей суток (от рассвета до восхода солнца) на ваханском языке в сравнении с другими иранскими языками в историческом и синхронном аспекте.

Ключевые слова: время (пора), сутки, заря, рассвет, утренний рассвет (раннее утро), зачин, солнце, ваханский язык.

ETHNOLINGUISTIC ANALYSIS OF ONE PERIOD OF DAY AND NIGHT IN WAKHI LANGUAGE (*From sunrise until the noon*)

The words and terms related to the period of day and night in different native languages projects various understanding. Understanding the circulation moment of day and night has a long and distant tradition in the world. This article discusses the words and terminologies, which are expressing one of the special period (from dawn to the sunrise) in the Wakhi language in comparison with other Iranian languages from historical and time related aspects.

Keywords: time, circulation, period, dawn, early in the morning, beginning of the day, sun, Wakhi language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Матробиён Саодатшо – муовини раиси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илми филология, дотсент: Телефон: (992) 227-59-25; (992) 935087138. E-mail: s.matrobov@mail.ru

Сведения об авторе: Матробиён Саодатшо – заместитель председателя Комитета по языку и терминологии при Правительстве Республики Таджикистан. Телефоны: (992) 227-59-25; (992) 935087138. E-mail: s.matrobov@mail.ru

About the author: Matrobiyon Saodatsho – Deputy Chairman of the Committee of language and terminology under the Government of the Republic of Tajikistan. Phone: (992) 227-59-25; (992) 935087138. E-mail: s.matrobov@mail.ru

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

УДК: 491.55

МУЛОҲИЗАҲО ДАР БОРАИ ВОЖАИ «МАРОЗИН» ВА МУРОДИФҲОИ ОН ДАР ЛАҲҶАҲОИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Шарифова Гулҷаҳон

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Маълумоти муқаддимотӣ. Яке аз сарчашмаҳои муҳим ва асосии ташаккул ва такомули захираи лугавии забони адабӣ лаҳҷаҳои маҳаллӣ, бавижга гӯйишҳои мардуми кӯҳистон, хисоб меёбанд. Зоро забони адабӣ дар ҳама давру замон, қатъи назар аз соҳти иҷтимоии чомеа, таркиби лугавии худро аз хисоби унсурҳои хоси лаҳҷаҳои маҳаллӣ такмил додааст, ки ин раванд дар забони тоҷикӣ имрӯз ҳам идома ёфта истодааст. Дар ҳақиқат, ин як роҳи басо ҳуб ва маъмули ба меъёрҳои пазиро табдил ёфтани унсурҳои лаҳҷавӣ дар забони адабист.

Захираи лугати лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ аз вожаҳои асили бунёдӣ бой буда, дар баъзе мавридҳо ин навъи калимаву истилоҳот метавонанд ҷойҳои холӣ ва нимхолии таркиби лугавӣ ва меъёрҳои грамматикии забони адабиро такмил диханд. Бахусус дар замони ҳозира, ки забони тоҷикӣ дар ватани ҳеш – Тоҷикистон мақоми давлатӣ гирифтааст, шоҳаи адабии он ниёз ба вожаҳои бунёдӣ дорад. Бинобар ҳамин бояд лексикаи ҳар як лаҳҷаи забони тоҷикӣ дар алоҳидагӣ мавриди пажӯҳиши амиқ ва густурда қарор дода шавад.

Аҳамияти баррасии ин масъала дар он аст, ки тадқиқи мавзӯи мазкур ба муайян намудани робитаи байни лаҳҷаи Маҷтоҳ бо лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ (лаҳҷаҳои Фалғар)-и он ва дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, ки дар манотики гуногуни Тоҷикистон ва берун аз ҳудуди он интишор ёфтаанд, мусоидат ҳоҳад кард. Дар лаҳҷаи Маҷтоҳ ба шарофати дар хисори кӯҳҳо қарор доштани ин мавзезъ воҳидҳои грамматикии марбут ба давраҳои пешини забони тоҷикӣ ҷо-ҷо маҳфуз мондаанд. Биноан, тадқиқи он дар мавриди аниқ намудани баъзе масъалаҳои грамматикаи таъриҳӣ, аз ҷумла қолабҳои калимасозӣ, муфид арзёбӣ ҳоҳад шуд. Натиҷагирий аз лугати лаҳҷаи Маҷтоҳ имкон медиҳад, ки умумияти он ва гӯйишҳои ҳамгурӯҳи он бо забони адабии

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

точкىй ва тафовуташ ба ҳайси як лаҳцаи мустакил аниқ нишон дода шавад.

Навгонй. Масъалаи мавриди таҳқиқ, яъне вожай «марозин» дар лаҳцаи Мастчоҳ ба ҷуз аз баъзе ишораҳо, ки шакли лексикографӣ доранд, ба таври мукаммал ва аз нигоҳи решашиносӣ мавриди баррасӣ қарор нағирифтааст. Аз ин рӯ масъалаи мазкур дар шакли як мақолаи алоҳида бори нахуст таҳлил мешавад.

Зарурати таҳқиқи мавзӯи номбурда иборат аз ин аст, ки баррасии вожай «марозин»-и лаҳцаи Мастчоҳ ба муайян гардидани доираи истифодай он дар ҳалқаи лаҳчаҳои ҳамгурӯҳ ва дар мачмӯъ гӯйишҳои забони точкىй мусоидат меқунад.

Дараҷаи омӯзиши мавзӯъ. Омӯзиши лаҳчаҳои забони точкىй аз солҳои 60-уми асри XIX оғоз гардида, то ба имрӯз идома дорад. Бо вуҷуди ин то ҳол ҷамъоварӣ ва таҳқиқи густурдаи ҳамаи гӯйишҳо ба анҷом нарасидааст. Яке аз ҷунин лаҳчаҳо гӯйиши болооби Зарафшон дар мисоли шевайи тоҷикони Мастчоҳ мебошад, ки тамоми пахлуҳои он ба таври комил мавриди баррасӣ қарор нағирифтааст. Аз ин ҷиҳат, тасмим гирифтем, ки аз таркиби лексикаи ин гӯйиш вожай «марозин»-ро ба риштai пажӯҳиш кашида, таҳқиқоти баанҷомрасонидай донишмандони пешинро аз рӯйи имкон ва диdi нав такмил дижем.

Пояи ривоҷу равнақи соҳаи лаҳчашиносӣ ба номи донишмандони рус А.А.Семёнов, П.Е.Кузнетсов, В.С.Расторгуева, И.И.Зарубин, М.С.Андреев, Е.М.Пешерева, Н.А.Кисляков, А.З.Розенфельд, Л.В.Успенская, В.С.Соколова, Р.Л.Неменова, А.Л.Хромов ва шогирдону пайравони эшон марбут аст. Таҷриба ва мактаби илмии шарқшиносони рус дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ барои муҳаққиқони тоҷик имкониятҳои мусоидро фароҳам оварданд. Бинобар ин дар ин давра як насли ҷадиди муҳаққиқони лаҳчаҳои забони тоҷкӣ ба майдон омад ва ба омӯзишу таҳқиқи лаҳчаҳо оғоз намуданд. Вақте дар бораи комёбииҳои соҳаи лаҳчашиносии тоҷик сухан ба миён меояд, метавон аз нақши боарзиши донишмандоне ёд кард, ки ба илми лаҳчашиносӣ пояҳои устувортару мустаҳкамтар гузоштаанд, аз ҷумла: Л.Бузургзода, О.Ҷалолов, Б.Ниёзмуҳаммадов, Р.Ғаффоров, Қ.Тоҳирова, Н.Бехбудӣ, Ҳ.Ҳамроқулов, Қ.Сайдова,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Ғ.Җұраев, М.Әшниёзов, С. Атобуллоев, М. Маҳмудов, Ҙ.Муруватов, Б.Бердиев, М.Маҳадов, Б.Саъдуллоев, В.Қосимов, М.Кабиров, Ш.Исмоилов, С.Хоркашев (Раҳматуллозода С.), Л.Назарова, Ҙ. Раҳматуллоев, Н. Гадоев ва дигарон.

Ҳар як вожа ҳамчун воҳиди лугавӣ дорои маънни муайян ва мушаххас мебошад. Дар ҳар калима як маънни хос ва як сирр нуҳуфта аст. Истилоҳоти хешутаборӣ яке аз қабатҳои қадимтарин ва бисёр муҳими луготи ҳар як забон ва лаҳча, аз ҷумла шеваи тоҷикони Маҷтоҳ махсуб меёбад. Ин қисмати калимаҳои шеваи Маҷтоҳ, ба истиснои баъзе ишораҳои иҷмолӣ, то ҳол ба таври ҷудогона мавриди пажӯҳиш қарор нағирифтааст. Ҳарчанд калимаву истилоҳоти марбут ба робитаҳои хешовандӣ дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ниҳоят воғиранд ва натанҳо бо маъниҳои асосиву маҷозӣ ва тобишҳои услубӣ, балки аз нигоҳи баромад, омилҳои ташаккулу таҳаввули басо ҷолибанд ва шуморе аз онҳо бунёди кӯҳани таъриҳӣ доранд. Вобаста ба ин мавзӯъ танҳо дар асарҳои ҷудогонаи таъриҳӣ, этнографӣ ва лингвистӣ маълумот пайдо кардан мумкин аст. Аммо муаллифон доираи густариш ва шарҳу тавзехи барҳе аз истилоҳоти хешовандиро дақиқан нишон надода, асосан ба номбар кардани онҳо иктифо кардаанд.

Дар заҳираи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ калимаҳо мавҷуданд, ки қасро ба андеша водор месозанд. Яке аз чунин вожаҳо, ки он дар лаҳҷаи тоҷикони Кӯҳистони Маҷтоҳ бοқӣ мондааст, «марозин» аст. Ин лексема дар шеваҳои забони тоҷикӣ доираи густаришу истеъмол ва муродифҳои зиёде дорад, ки онҳо низ дар мақола матраҳ мешаванд.

Вожаи **марозин** монанди калимаҳои **палонҷ, заифа, аврат** ва гайра аз ҷумлаи истилоҳоти хешовандии ифодакунандай « зан» ба шумор меравад, ки маъниҳои «муносабати байни занони ду ва ё зиёда бародарон нисбат ба якдигар»-ро ифода мекунад ва мутааллиқ ба гӯйиши Маҷтоҳи поён мебошад. Дар гӯйиши мардуми Маҷтоҳи боло ин вожа дар шакли «хевар» мустаъмал аст ва дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ низ дар ҳамин шакл, вале ба маъни додаршӯй, бародаршӯй [2, 711] ба кор меравад.

Вожаи «марозин» бунёди кӯҳан дошта, дар гӯйиши Маҷтоҳи поён асолати бунёдии худро то имрӯз хиҷӯз намудааст. Вожаи мавриди андеша дар матнҳои сүғдӣ ба гунаи **marāz** ба

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

мушоҳида мерасад ва он дар «Фарҳанги сүгдӣ» сабт гардида, чунин маънидод шудааст:

Mr'z [marāz] – “ҳамкор, дастёр – همکار- دستیار” ва шакли дигари он mr'z [marāz] ба маъни “муздур, муздури, муздуркорӣ – مزدور- مزدورکاری” омадааст [9, 5418; 9, 5412].

Решай калима «мароз» буда, дар матнҳои сүгдӣ ба таври фаровон истифода шудааст. Масалан, дар яке аз достонҳои сүгдӣ, ки бо номи «Марди марворидсумб» (марди сӯроҳқунандай марворид) маъруфият дорад, ба маъни «коргар, дастёр» омадааст: *Ərti xō mərāz martiy kō xətu sār vānō pətiškvəy kat (Он марди коргар ба сӯи довар гуфт, ки чун мо ба хонаи ўрасидем, вай маро фармуд, ки ўд навозам).*

Дар давраи ташаккул ва таҳаввули забон вожаи мазкур дар лаҳҷаи Маҷтоҳ каме маъни худро тағиیر додааст, яъне дар ин лаҳҷа аз решай «мароз»-и сүгдӣ бо илова шудани пасванди «-ин» ба худ тобиши маъни дигарро касб кардааст, ки маъни ишоратиро дорад.

Маълум мешавад, ки ин калима аз забони сүгдӣ дар гӯйиши мардуми Маҷтоҳи поён ба мерос монда, ба сурати **марозин** таҳаввул ёфтааст. Решай калима **мароз** буда, тавассути пасванди **-ин** аз вожаи **ҳамкор** номи хешутабории гайриҳамхуниро касб намудааст. Азбаски мардуми Маҷтоҳ ҳам, ки дар оғози асрҳои миёна сүғдизабон буданд, бинобар ҳамин вожаи бунёдии **марозин** дар таркиби лаҳҷаи мазкур боқӣ мондааст.

Муҳаққикон А.Л.Хромов ва М.С.Андреев низ вожаи мазкурро ба забони сүгдӣ мансуб доистаанд. Доираи густариш ва истифодаи вожаи **марозин** маҳдуд буда, асосан дар гуфтори мардуми Маҷтоҳи Поён ва деҳаи Худгифи Сояи Маҷтоҳи Боло ба мушоҳида мерасад. Дар деҳаҳои Сабаг ва Табушн шакли туркии он **абусун** истифода мешавад.

Дар «Лугатномаи Деххудо» низ ин вожа сабт гардида, чунин шарҳу тавзех шудааст: «**марозин** – ҳамманзил ва касе, ки бо дигаре дар як хона манзил кунад ва касе, ки бо дигаре дар як замин фурӯд ояд» [1, 85].

Яке аз пажӯҳишгарони дигари лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ Ф. Убайдов низ дар рисолаи номзадии худ дар мавриди вожаи **«марозин»** чунин ибрози андеша кардааст: «**Марозин**. Ин калима аз шумори вожаҳои сүғдии дар зерлаҳҷаи поёни Маҷтоҳ

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

мушохиданамудаи А.Л.Хромов буда, дар нутқи мардуми ин диёр мафхуми хешовандӣ - занони бародар нисбат ба яқдигар ё авусунро мефаҳмонад: *Марозин-аш бача-ш-а ӯуррид-ай бир-и ҳами қаҳр кард-ай. А и гап кайки марозин-ам хабар-ам дода буд* [4, 122].

Истифодаи вожаҳои хоси шеваро дар таркиби мақолҳои мардуми Маҷтоҳ низ дида метавонем. И.А.Оссоветский низ ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намуда, андешаҳои худро ба таври зайл баён мекунад: «Баъзе вожаҳои асили қадимаро метавон дар фолклори ҳалқ дучор омад. Масалан, дар зарбулмасали зерин калимаи «**марозин**» истифода шудааст: *Палонҷ ба палонҷ пахта, марозин ба марозин лаҳча*» [4, 122].

Аз рӯйи маълумоти муҳаққиқон ва маҳалли интишори вожаи мазкур маълум мешавад, ки **марозин** вожаи сүғдӣ буда, танҳо дар ин минтақа бо таҳаввули маънӣ маҳфуз мондааст.

Аз маълумоти фарҳангҳои мавҷудаи забони тоҷикӣ, «ФГҶЗТ», «Лугати муҳтасари лаҳҷаҳои Бухоро» ва пурсишҳои майдониву мушохидаҳои шаҳсӣ маълум гашт, ки муодилҳои вожаи **марозин** дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба таври зайл мавриди истифода қарор доранд, аз ҷумла дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ба шакли **зани ҳевар**, дар лаҳҷаи Ванҷ **эварҳотун**, дар лаҳҷаҳои шимол **авусун/абусун/авсун**, дар лаҳҷаҳои Бухоро **дағеч**.

Аз ин ҳусус ҳар қадоме аз ин вожаҳо аз ҷиҳати тарзи корбурд мутааллиқи ин ё он минтақа мебошад. Дар баъзе мавридҳо ҳангоми истифодаи яке аз калимаҳо, масалан, вожаи **авсун** чӣ будани вожаи **марозин** ё «**дағеч**»-и лаҳҷаи дигарро намояндагони дигар лаҳҷаҳо намефаҳманд. Вожаҳои номбурда сарфи назар аз моҳиятан маънӣ якхела доштанашон, аз ҷиҳати корбурд ва доираи густариши худ тафовут доранд.

Дар натиҷаи пурсишҳои майдонӣ ва мушохидаҳои шаҳсӣ муайян гардид, ки вожаи «**марозин**» дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ муродифҳои гуногун дошта, истифодаи онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунад. Вожаи **авсун/абсун/абусун** хоси лаҳҷаҳои шимолӣ (Истаравшан, Ҳуҷанд, Фонҷӣ (Деваштич), Конибодом, Самарқанд ва гайра) буда, доираи густариш ва истифодаи он нисбат ба дигар муродифҳояш хеле васеъ мебошад. Ҳамчунин ин вожа дар гӯйиши мардуми ноҳияҳои Айнӣ, Фонҷӣ, Панҷикант, Зафаробод, Ашт, водии Ҳисор ва гайра дар ин ё он шакл роиҷ буда, аз ҷиҳати баромад мутааллиқ ба забони туркист.

СУХАНИШИНОСӢ, №3 2019

Калимаи «авусун» дар «ФТЗТ», «ФМЗТ» ва «ФГЧЗТ» сабт гардида, чунин тавзех ёфтааст: «авсун – гуфт. нисбати занҳои бародарон ба ҳамдигар мебошад [5, 35; 6, 109]; авсун – дағеч, занони бародарон нисбат ба ҳамдигар [2, 44]. Вожай мазкур инчунин дар як қисмати лаҳҷаи Бухоро ва вахиёй-қаротегинӣ истифода мешавад.

Муродифи дигари вожай мавриди таҳқиқ «эвархотун» буда, хоси лаҳҷаи Ванҷ аст. Дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ вожай мазкур асосан дар шакли **зани ҳевар/левар** (*авусун дар баъзе маҳалҳо*) (Вқ., К., Дарв) [7, 17] маъмул аст.

Хулоса. Вожай «марозин» хоси як мавзеи муайян, яъне гӯйиши Маҷтоҳи Пойен ва дехаи Ҳудгифи Сояи Маҷтоҳи Боло буда, дар лаҳҷаҳои дигари водии Зарафшон дар ин шакл ба мушоҳида намерасад, аз ҷумла дар Маҷтоҳи Боло низ муродифҳои он ҳевар, *абусун/авсун, зани ҳевар/левар, эвархотун, дағеч* ба кор мераванд, ки ба шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ мувоғиқат меқунанд.

КИТОБНОМА

1. Деххудо А. Лугатномаи Деххудо. Ч. 44. /А.Деххудо. – Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1334.
2. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ф., Бердиев Б. Фарҳанги гӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. Ч.1. / М.Маҳмудов, Ф.Ҷӯраев ва г. – Душанбе: Пайванд, 2012. –946 с.
3. Оссовецкий И. А. Лексика современных русских народных говоров/ И. А. Осовецкий. – М.: Наука, 1982. – 356 с.
4. Убайдов Ф.А. Вожаҳои аслӣ ва иқтибосии даврони кӯҳани забони тоҷикӣ дар лаҳҷаи Маҷтоҳ (дар асоси маводи зерлаҳҷаи Пойни Маҷтоҳ): дис. канд. филолог. наук / Ф.А.Убайдов. – Ҳудҷанд, 2012. – 190 сах.
5. Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ. Ч.1. – Душанбе: Шарқи озод, 2011. –829 сах.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ: (иборат аз 2 ҷилд) / Зери таҳрири С.Назарзода, А.Сангинов, С.Каримов, М.Ҳ.Султон. Ч.1. –Душанбе: ҶММ Шуҷоиён, 2010. – 996 сах.
7. Хоркашев С. Барабасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби лугати лаҳҷа/С.Хоркашев. – Душанбе: Маориф, 2014. – 233 сах.
8. Хромов А. Говоры таджиков Матчинского района / А. Хромов. – Душанбе, 1962. – 213 с.
9. Gharib B. Sogdian-Persian-English Dictionary / B.Gharib. –Tehran: Farhanghan, 1995. – 473 p.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

МУЛОҲИЗАҲО ДАР БОРАИ ВОЖАИ “МАРОЗИН” ВА МУРОДИФҲОИ ОН ДАР ЛАҲҶАҲОИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Аз таҳқиқи калимаи “марозин” маълум мешавад, ки бархе аз өмсаҳои хешовандӣ дар лаҳҷаи Мастҷоҳ бо баъзе ҳусусиятҳои ҳуд аз дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ва ҳамто аз гӯйииши бархе аз дехаҳои ҳуди Мастҷоҳ тафовут доранд. Ин фарқият пеш аз ҳама ба ҳусусиятҳои арҳаистӣ доштани лаҳҷаи мазкур ба муноҳида мерасад. Зоро шуморе аз өмсаҳои ришиғи хешовандии ин лаҳҷа асолати таъриҳии ҳудро нигоҳ дошта, аз қаъри асрҳо то имрӯз ба мерос мондаанд. Қисми дигар шояд аз субстратҳои забони сүгдӣ бошанд, ки имрӯз ҳамчун диалектизми лексикӣ ҳоси лаҳҷаҳои саргаҳи Зарафшон, бавижса гӯйииши Мастҷоҳ, шинохташудаву ба ришиғи тадқиқ даромадаанд. Инчунин мавқеи ҷуғрофии лаҳҷаи мазкур дар ҳисори кӯҳҳо қарор дошта, аз иқтибосоти өмсаҳои бегона то ҷое дар канор мондааст, ки мисоли равишан өмсаи «марозин» мебошад.

Калидвозжеҳо: марозин, лаҳҷаи Мастҷоҳ, лаҳҷаҳои ҳамгуруӯҳ, ташаккул, таҳаввул, забони сүгдӣ, пайсӯҳи, муродиф, истилоҳоти хешовандӣ, мавқеи ҷуғрофӣ, маҳфуз мондан.

РАССУЖДЕНИЯ О ТЕРМИНЕ “МАРОЗИН” И ЕГО ЭКВИВАЛЕНТАХ В ГОВОРАХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Исходя из данного исследования выясняется, что некоторые из терминов родства в матчинском говоре по своим лингвистическим характеристикам отличаются от терминов других диалектов таджикского языка и даже от говоров некоторых деревень самого Матчинского региона.

Это различие, прежде всего, выявляется в архаическом контексте, потому что некоторые из этих терминов родства сохранили свои исторические свойства в течение многих веков и до наших дней.

Другая часть может быть заимствована из Согдийского субстрата, которая характерна лексическим диалектам верховья Зерафшана, особенно достаточно исследованного матчинского говора. С другой стороны географическое расположение этого говора способствовало сохранению этих терминов, потому что носители данного говора живут в окружении гор и данный термин – яркий пример такого рода изоляции.

Ключевые слова: марозин, матчинский говор, диалектные группы, развитие, изменение, согдийский язык, исследование, синоним, термины родства, географическое положение.

SOME DEBATES ABOUT THE TERM “MAROZIN” AND ITS EQUIVALENT IN THE DIALECS OF THE TAJIK LANGUAGE

According to this study, it turns out that some of the terms of kinship in Maschoh dialect differ in their linguistic characteristics from other dialects of the Tajik language and even from the dialects of some villages of this region.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

This distinction, first of all, comes out in an archaic context. Because some of these kinship terms have kept their historical characteristics for centuries.

This difference, first of all appear in borrowed from the Sogdian substrate, which is characterized by lexical dialects of the upper part of Zarafshan, especially the well-studied Maschoh dialect. On the other hand, the geographical location this dialect, contributed to their preservation, because the native users of this dialect live high in the mountains, this might be considered as one of the vivid example of this kind of isolation.

Key words: marozin, Maschoh dialect, dialect groups, development, Sogdian language, research, equivalent, kinship terms, geographical location.

Маълумот дар барои муаллиф: Шарифова Гулҷаҳон – ходими хурди илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакӣ АИ ҶТ, e-mail: guljahon2011.09@inbox.ru. Телефон: +(992) 989-11-09-89; 93-502-09-89.

Сведения об авторе: Шарифова Гулҷаҳон – младший научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки АН РТ. e-mail: guljahon2011.09@inbox.ru. Телефон: +(992) 989-11-09-89; 93-502-09-89.

About the author: Sharifova Guljahon – senior researcher of the Institute of the languages and literature named after Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, e-mail: guljahon2011.09@inbox.ru. Fon.: +(992) 989-11-09-89; 93-502-09-89.

УДК:491.550-31.2

ВЫРАЖЕНИЕ МОДАЛЬНОСТИ ПРЕДПОЛОЖЕНИЯ ГЛАГОЛАМИ УПОДОБЛЕНИЯ В КЫРГЫЗСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Тойчев М.Т.

Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева

Глагольная система любого языка, включая и рассматриваемых в данной статье языков, характеризуются систематическим разнообразием, среди которых особое место занимают глаголы выраждающие модальность. Для реализаций этой цели в кыргызском языке широко употребляются следующие глаголы: **сыяктан** – “уподобляться, быть похожим, иметь вид кого, чего-л” [15, 184], **өндөн-** “быть похожим, подобным, уподобляться” [15, 97], **кейиптен** – “принять форму, вид” [14, 367], **кебетелен-** “принять вид, форму” [14, 365], **таризден-** “иметь вид, быть похожим, подобным”[15, 208] , **түспөлдөн** - “принять вид, внешне стать похожим на кого что-л”[15, 286], **түстөн** - “быть похожим, уподобляться в отношении цвета, вида” [15, 286], **иренден** – “принять окраску, иметь вид кого чего-л” [14, 303], **шекилден** - “принять вид, форму”, которые можно причислить к **глаголам уподобления**. Эти глаголы образовались в результате аффиксации соответствующих существительных: **сыяк** - лицо, вид, внешний вид [15, 184]; **өң** - лицо, цвет лица [15, 96]; **кейип** - вид, форма [14, 367]; **кебете** -

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

вид, фигура, форма, контур [14, 365]; **тариз** – ар. вид, образ, форма [15, 208]; **түспөл** –физиономия, вид, облик [15, 286]; **түс** – вид, цвет, масть [5, 286]; **ирең** –лицо, цвет лица [14, 303]; **шекил** – ар. вид, форма [13, 415]; т.е., приняв суффикс */-тан/* (фонетические варианты: */-тен/*, */-лен/*, */-ден/*, */-ден/*, */-тен/*) эти существительные обрели способность выражать действие **уподобления**, превратившись в полноценные **глаголы**. Кроме вышеуказанных имеются и ещё другие глаголы, которые благодаря своей семантике, могут быть включены в эту группу: **сымалдан**: “быть подобным, уподобляться” [15, 180]; **окшо** : “быть похожим, подобным, походить, уподобляться”[15, 66].

Эти два глагола уподобления отличаются от прежних по основе, от которой они образованы; глагол **сымалдан** образован от служебного слова **сымал** [15, 180], не обладающею самостоятельным лексическим значением, но выступающею в качестве послелога и придающею сопровождаемому имени характер уподобления. Другие послелоги **сымак** [15, 180] и **сынчары³** [15, 182], являющиеся синонимами послелога **сымал**, в отличие от предыдущих не принимают суффикс */-тан/*.

Глагол же **окшо**, в отличие от остальных глаголов уподобления, является не производным, а глаголом - основой, который выражает значение “быть похожим, подобным, походить, уподобляться”. В кыргызском языке существует один глагол **көрүн** в значении “виднеться, стать видным, казаться, показаться” [14, 430], представляющий собой форму возвратного залога глагола **көр** в значении “видеть, увидеть” [14, 427]. Данный глагол функционально аналогичен перечисленным выше глаголам уподобления.

Эти глаголы по частотности употребления не одинаковы. Наибольшей востребованностью и универсальностью отличаются глаголы: **окшо**, **көрүн**, **сыяктан**, **өндөн**, **кейинтөн**. Использование остальных имеет специфический, узко-ситуативный характер.

Глаголы уподобления в форме простого настоящего времени (**жөнөкөй учур чак**) [3, 344] **окшойт**, **өндөнөт**, **корунөт** принято называть глагольными модальными словами (этиштик модаль **сөздөр**) [22, 415], которые выражают предположительное значение в сочетании с различными временными формами глаголов:

Кулжса тараптан чыгышкан окшойт (22, 220). (Кажется, они вышли со стороны Кульджи). *Анан түшүнө койду корунөт*, *үйүнө чуркап кирди да, мылтыгын ала жүгүрдү* [18, 347]. (Затем, видимо, он смекнул, забежал в дом и на бегу хватая ружьё, побежал обратно).

³Все примеры с их толкованием извлечены из различных лексикографических трудов.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

*Баарынын жемелеп айткан сөздөрү Жанымжсанга гана тийип жаткан **өңдөнөт** [22, 224]. (По-видимому, только Джанымджсан принимает на свой счёт все эти укоры и колкости, произносимые всеми).*

Модальность предположения проявляется также и при сочетании **глаголов уподобления** со словами (словосочетаниями) в предикативной позиции, описывающими состояние:

*-A-a, балакай, сенден кызың сезимдүү **окшойт** [3, 142]. (-A-a, малой, девка твоя, видать, смышилённее тебя).*

*Бир туруп бүгүнкү кеч кирип келбестен тура берииши он **көрүнсө**, бир туруп кечтин бат эле кирип келиши он **тарызданат**⁴ [18, 399]. (То хочется, чтобы сегодняшний вечер вообще не наступал, то кажется, лучше, чтоб он скорее наступил).*

В таких конструкциях , как: *Ал бизди унуткан **окшойт** (Кажется, он забыл нас);* глагол **окшо** изменяется в лице и числе (т.е. выступает как обычный глагол), выражая предположение на фоне оттенка кажимости:

*Сен бизди унуткан **окшойсуң** (Кажется, ты забыл нас);
Силер бизди унуткан **окшойсуңар** (Кажется, вы нас забыли)
Алар бизди унут(уш)кан **окшойт** (Кажется, они нас забыли);
Мен капчыгымды үйдө калтырган **окшойм** (Кажется, я бумажник свой оставил дома) и.т.д.*

Глагол **окшо** в данном случае может быть заменён любым другим из группы **глаголов уподобления**, т.к. все они *равнозначны* и взаимозаменяемы в сочетании со всеми формами времени, что проиллюстрировано в таблицах №1 и №2. Из таблиц видно, что глаголы этой группы в сочетании с формой **недавнопрошедшего определённого времени** (**жакынкы айкын өткөн чак**) глагола выступают как слова неизменяемой формы, т.к. в этом случае данная форма времени является *спрягаемой* (двойное спряжение в пределах одной парадигмы противоречило бы логике кыргызского языка). В сочетании с остальными *неспрягаемыми* (включая причастные и деепричастные) формами времени **глаголы уподобления** изменяются в числе и лице, также оставаясь в функционально-семантическом поле **модальности предположения** :

*Ошондо анан алыстан шукишурулуп кооптуу көрүнгөн бул укмуштун кадим эле адам колу менен жасалган жыгач буюм экени таанылды **окшойт** [1, 12]. (Вот только тогда, похоже, стало распознаваться это внушиавшее издалека страх стремительным движением чудище, что оно- обыкновенная рукотворная деревянная вещь.)*

⁴ Диалектный вариант глагольной формы “таризденет”.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Көптөн журуп келип мына бу үйдү жасаңы көргөнумө башыбыздан бир кырк жыл өтүп кеткендей **көрүндү** [22, 231]. (Когда увидел этот дом вновь после долгого отсутствия, казалось, будто прошло уже лет сорок).

Сасык тумоо тийген **көрүнөт** [10, 26]. (Загрипповал, кажется).

Согушка кечикпей кире турган **окшойбуз**. [22, 169]. (Кажется, что немедля начинаем войну).

Кеминде 10 суткадай жсол жүрөт **окшойбуз** [22, 168]. (Кажется, что будем ехать по меньшей мере 10 суток).

Барон Ротшильдке орус өкмөтү ченебегендей алтын берди **окшойт** [1, 134]. (По-видимому, русское правительство дало барону Ротшильду несметное золото).

Бул сапар иши огеле капыстан болду **окшойт**, айттор басканы баскан ордунда, турганы турган ордунда бир паска селейип катта түшкөн **өңдөндү** [1, 15]. (На этот раз, по-видимому, всё произошло чересчур резко – казалось, будто все- и ходившие тут, и стоявшие застыли на мгновенье).

Кыйкырган кыш түндүктө эле эмес, быйыл биерге үйүр алган **кебетеленет** [2, 67]. (Лютая зима в этом году не только на севере, но и здесь, **похоже**, установилась).

Күжүлдаган караандардан алысыраак эле турган он **өңдөндү** [1, 142]. (Казалось, уж лучше держаться подальше от этой галдящей толпы).

Көрсө ат чабышка байланыштуу өзүн дагы кандай тағдырлар күтүп турганын жүрөгү сезген **өңдөнүптур** ошондо. 1, 146. (Оказывается, ему тогда казалось, что он предчувствовал всё, что ему ещё уготовано судьбой в связи со скачками).

Эмнегедир жүдөнкү **кейиптенин**, ал түгүл саал-паал сылтыган **өңдөнүп** өттү Арча Тору [1, 149]. (Почему-то Арча-Тору проходил с осунувшимся видом, даже вроде как слегка похрамывал).

Послелоги (жандоочтор) **сыяктуу**, **өндүү** и **шекилдүү** [13, 415] в значении “подобный, аналогичный” также образовавшиеся в результате аффиксации вышеупомянутых существительных, используются обычно в сочетании со словами, стоящими в именительном падеже:

Бу адилет заманда жетимдердин Айбаши Султанов **сыяктуу** жетилгендери көп [3, 136]. (В этом справедливом веке сирот, преуспевших, как Айбаши Султанов, много).

Эти послелоги могут выступать в качестве имени, принимая суффиксы:

Элдин ичинде Чоңкол жана бир топ жасоол, элүүбашы, ыстарчын **сыяктуулар** жүрөт [22, 172]. (Есть среди людей Стражник и еще такие, как есаулы, пятидесятники и старшины).

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Если они в предложении занимают предикативную позицию (вместе со словом или сочетанием, выражающим действие или состояние), то как правило, выражают предположительность высказываемого:

Дегеле аны үйүнө жумшибаган сыйктуу (1, 140). (*Как будто он его и вовсе не отправлял домой*).

Жарышта калып калган күнөөнү ал бүт бойdon өзүнө алган шекилдүү (К.Акматов, Мезгил, 153.). (*Похоже, что он взвалил на себя всю вину за отставание на скачках*).

В подобной позиции они могут принимать личные окончания:

Мындаи адамдарды биринчи көрүп отурган сыйктууубуз. (М.Элебаев, Узак жол, 253). (*Таких людей мы, как будто, впервые видим*).

Встречаются производные от глаголов **көрүн** и **окшо** слова **көрүнөө**(видный) [4, 430] и **окшиош** (похожий) [13, 66], часто выступающие как предикативное наречие. Но в отличие от послелогов **сыйктуу**, **өндүү** и **шекилдүү** они не выражают предположительного значения;

Бул жасктан үйү көрүнөө эмес (*С этой стороны не видно его дома*).

Ал эмнегедир Акматальының кырк биринчи жылы фронттон салган сүрөтүнө окишоши эле [18, 68] (*Почему – то он был похож на фотографию, которую в сорок первом с фронта прислал Акматалы*).

Глагол **окшо**, сочетаясь с существительными в дательном падеже (барыш **жөндөмө**), выражает значение подобия обычно в изъявительном наклонении:

Хорогдун өзүнүн уч-төрт кызыл байпакчан жаш бойдоктору, дагы бир кандайдыр бейтааныш, дүйшиөмбүлүк тажиктерге окишогон жигит отурууптур [18, 53]. (*Сидели три-четыре молодых холостяка из самого Хорога в цветастых джурабах и ещё какой-то нездешний парень, похожий на душанбинских парней*).

Языковые средства соответствующей семантики таджикского языка функционируют несколько иначе. Глаголы уподобления **намудан** [20, 895], **тофтан (тобидан)** [20, 353] и **мондан** [6, 814] выражают модальность предложения только в сочетании с соответствующими модальными словами и оборотами. В частности, глаголы **намудан** и **тофтан (тобидан)** выступают обычно в составе вводного оборота “**ба назар ... менамояд/метобад , намуд/тофт ...**” и.т.д.

Вале нонвой ношууди назарногир тофт ба назарам [17, 43]. (*Пекарь, однако, показался мне невзрачным неудачником*).

Пеш пиру барнои деҳ ба назари ҹавон баробар фарииштахү менамуданд ва дар хаёли ў мешуд, ки агар дар домани ҳар яке намоз ҳам

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

бихонӣ (16, 35). (*Раньше юноши стар и млад кишилака казались одинаково ангелообразными и в его представлении можно было б молиться у их ног /букв: ...молиться на подоле одежды...*)

Дунё дар назарашон ҳамин гуна поку беолоии менамуд [7, 9]. (*Мир им казался таким чистым и незапятненным*).

Непосредственное сочетание глаголов уподобления с временными формами глагола, как это происходит в кыргызском (как было бы, например, *омадааст менамояд /метобад*) недопустимо. Глагол **намудан**, например, самостоятельно в сочетании с именными словами выступает обычно в значениях “ показать” и “показаться, виднеться”;

«Аслаш ана ҳамин сурат,- сурати духтаракеро дар либоси мактабӣ **намуд ба ман**» [16, 10]. (“Вот оно - само фото” показала мне фотографию девочки в школьной форме).

*Сояи Соро дар девори даруни айвон тофт; худаши **нанамуд*** [16, 13]. (*Силуэт Сары мелькнул по внутренней стене веранды; самой было не видно*).

Глагол **мондан** может использоваться для выражения значения подобия:

*Ҳар шифераши ҷигари лаҳт-лаҳтро **мемонад*** [4, 49] (*Каждый шифер похож на кусок печени*).

Для выражения значений подобия в таджикском языке также используются другие специальные языковые средства, выступающие преимущественно в качестве предлога, а в некоторых случаях и предикативного наречия. К ним можно отнести такие слова, как **монанд**, **мисли**, **ҳамчун**, **шабех**, **барин** и др:

*Соҳти пайкараши **монанд ба** секунча буд* [6, 73] (*Её /овцы/ тушиа напоминало треугольную фигуру/ букв: было похоже на треугольник*).

Ӯ **ҳамчун** занҳои шаҳрӣ нозуниҳолу логарандом ва ё аз камҳаракатӣ фарбеҳ не, **мисли** занҳои корхӯрдаи дех тануманду пурра ва бисёр ҷаққон буд [11, 31] (*Она не была похожа на изнеженных и худых или полных от малоподвижности городских женщин, она была подобна кишилачным трудягам –дородная, развитая и очень бойкая*).

Как видно из вышеуприведённых примеров, в таджикском языке в отличие от кыргызского, слова с семантикой уподобления самостоятельно используются только в повествовательном плане.

Исключение составляет послелог **барин**. Не обладая самостоятельным лексическим значением, он обычно выступает в качестве вспомогательного элемента в составе конструкций изъявительного плана, придавая сопровождаемому слову (как правило имени) характер уподобления [5, 305].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

*Чавоб дод, ки “чӣ, ман **барин** тир шудаӣ, ки тайи гапро намефаҳмӣ” [6, 36] (Ответил: “Что же так, дожил до моих лет и не понимаешь в чём дело”/ букв:..постарел как я....)*

*-Лаббай, – зани қоматбаланде, ранги рӯяши сиёҳчатоб ва дандонҳояши шир **барин** сафед метофтанд, дами дари меҳмонхона пайдо шуд (К.Мирзоев, Дар орзуи падар) (-Да,- у входной двери гостиницы появилась высокая, смуглая женщина с белыми зубами / букв: с зубами белыми как молоко/).*

*Ин гова зотӣ гуфта, харида, ҷазза **барин** сӯҳтам [2, 392] (Считая эту корову породистой, я погорел совсем / букв:.. горел как шкварки).*

Послелог **барин** в определённых случаях может принимать суффиксы, выступая как имя [1, 305]:

*Ин гапҳо ба мову шумо **баринҳо** даҳл надорад [9, 6] (Эти слова не касаются таких, как мы с вами).*

В случаях, когда послелог **барин** участвует в конструкциях, связанных с действием или состоянием, проявляется модальность предложения:

*Харбӯза дирӯз аз палак кандагӣ **барин** (7, 83) (Дыня- как будто её вчера с бахчи сорвали).*

*-Шумо чӣ, шаҳрро бедарвозаву мулкро беҳоким диданд?! - Каримбой аз ҷояши нимхез шуда, ҷизе гуфтаний буд, лекин афсун кардагӣ **барин** ҳарфе ба забон оварда натавониста, ба ҷояши нишаст (11, 54) (Вы что, посчитали, что город без ворот, а страна без хозяина?!.Каримбой, привстав с места, хотел что-то возразить, но не найдя что сказать, словно заколдованный сел на место).*

*Шукур, муаллимони мактаби мо ҳамаашон бо ҳам аҳл, аъзои як оиласу як хонадон **барин** [2, 38] (Слава богу, учителя нашей школы дружны между собой, как будто/ члены одной семьи).*

Вышеизложенное позволяет утверждать, что :

- в кыргызском и таджикском языках позиция предикативности в предложении является основным условием выражения модальности предложения;

- **глаголы уподобления** кыргызского языка специфичны в том, что они способны функционировать как полноценные глаголы, оставаясь в функционально-семантическом поле модальности предложения и в этом они лакунарны по отношению к таджикскому языку;

- послелог **барин** таджикского языка полностью идентичен в функциональном отношении послелогам кыргызского языка с семантикой уподобления : **сыяктуу, өндүү, шекилдүү**.

Таблица № 1.

Высказывание на кыргызском языке	Перевод на русский
----------------------------------	--------------------

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

язык	
Будущее определённое время (Айқын келер чак)	
Ал бизди унугат окшойт/өндөнөт /көрүнөт/ сияктанат/кейиптенет	Кажется, он нас забудет
Сен бизди унугат окшойсун/өндөнөсүн /көрүнесүн / сияктанасын/кейиптенесин	Кажется, ты нас забудешь
Силер бизди унугат окшойсуңар/өндөнөсүнөр /көрүнесүнөр/ сияктанасыңар/кейиптенесиңер	Кажется, вы нас забудете
Алар бизди унуг(уш)ат окшойт/өндөнөт /көрүнет/ сияктанат/кейиптенет	Кажется, они нас забудут
Мен капчыгымды үйдө калтырат окшойм/ өндөнөм /көрүнөм/ сияктанам/кейиптенем	Кажется, я свой бумажник оставил дома
Сложное настоящее время (Татаал учур чак)	
Ал бизди унугуп жатат(жаткан) окшойт /өндөнөт /көрүнөт/ сияктанат/кейиптенет	Он кажется, нас забывает
Сен бизди унугуп жатат(жаткан) окшойсун/ өндөнөсүн /көрүнөсүн/ сияктанасын/кейиптенесин	Кажется, ты нас забываешь
Силер бизди унугуп жатат(жаткан) окшойсуңар/ өндөнөсүнөр /көрүнөсүнөр/ сияктанасыңар /кейиптенесиңер	Кажется, вы нас забываете
Алар бизди унугуп жатышат(жатышкан) окшойт/ өндөнөт /көрүнет/ сияктанат /кейиптенет	Кажется, они нас забывают
Мен капчыгымды үйдө калтырып жатат (жаткан) окшойм/ өндөнөм /көрүнөм/ сияктанам/кейиптенем	Кажется, я свой бумажник оставил дома

ТАБЛИЦА № 2.

Высказывание на кыргызском языке	Перевод на русский язык
Общее прошедшее определённое время (Жалпы айқын өткөн чак)	
Ал бизди унугкан окшойт/өндөнөт /көрүнөт/ сияктанат/кейиптенет	Кажется, он нас забыл
Сен бизди унугкан унугкан окшойсун /өндөнөсүн /көрүнөсүн/ сияктанасын / кейиптенесин	Кажется, ты нас забыл
Силер бизди унугкан окшойсуңар/өндөнөсүнөр	Кажется, вы нас забыли

СУХАНИНОСЙ, №3 2019

/көрүнөсүңөр/ сыйктанасыңар/кейиптенесинер	
Алар бизди унуг(уш)кан окшойт/өндөнөт /көрүнөт/ сыйктанат/кейиптенет	Кажется, они нас забыли
Мен кепчигымды үйдө калтырган окшойм/ өндөнөм /көрүнөм/ сыйктанам/кейиптенем	Кажется, я бумажник свой оставил дома
Недавнопрошедшее определённое время (Жакынки айын өткөн чак)	
Ал бизди унутту окшойт/өндөнөт /көрүнөт/ сыйктанат/кейиптенет	Кажется, он нас забыл
Сен бизди унуттуң окшойт/ өндөнөт /көрүнөт/ сыйктанат/кейиптенет	Кажется, ты нас забыл
Силер бизди унуттуңар окшойт/ өндөнөт /көрүнөт/ сыйктанат/кейиптенет	Кажется, вы нас забыли
Алар бизди унуг(уш)ту окшойт/ өндөнөт /көрүнөт/ сыйктанат/кейиптенет	Кажется, они нас забыли
Мен кепчигымды үйдө калтырдым окшойт/ өндөнөт /көрүнөт/ сыйктанат	Кажется, я свой бумажник оставил дома

ЛИТЕРАТУРА

1. Акматов К. Мезгил (роман) / К.Акматов.– Фрунзе: Кыргызстан, 1979. –320 б.
2. Бөлөкбаев С. Жусуп мене(повесттер) / С.Бөлөкбаев. – Фрунзе: Мектеп. 1969. –160 б.
3. Бейшеналиев Ш. Аманат(повесттер) / Ш.Бейшеналиев. Фрунзе: Мектеп, 1976. – 290 б.
4. Фоиб М. Сархади инсоф (хикоя) / М. Фоиб // Сади Шарқ. 2010. №11. – С. 48-53
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи точик. Чилди 1. / Мухаррир: Ш.Рустамов, Р.Фаффоров. – Душанбе, 1985. –356 сах.
6. Ёдгорй Ш. Талош (порча аз роман) / Ш. Ёдгорй // Сади Шарқ. 2009. №8. – С.10-68.
7. Ёдгорй Ш. Талош (охири роман) / Ш. Ёдгорй // Сади Шарқ. 2009. №9. – С. 6-52.
8. Зардон С. Вахш (порча аз роман) / С.Зардон // Сади Шарқ. 2010. №5. – С. 9-66
9. Күхзод У. Ҳайчо (порча аз роман) / У. Күхзод // Сади Шарқ. 2009. №10. –С. 3-57.
- 10.Касымбеков Т. Повесттер, ангемелер. 1-том /Касымбеков //Чыгармалар жыйнагынын 8 томдугу. – Бишкек: Бийиктик. 2008.
- 11.Мирзоев К. Дар орзуи падар (роман) / К.Мирзоев // Сади Шарқ. 2009. №1. – С.12-53.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

12. Мирзозода Х. Самарқанд(аввали роман) / Х.Мирзозода // Сади Шарқ. 2009. №11. – С. 25-86.
13. Кыргыз тилинин жазма грамматикасы. Кыргыз адабий тили / ред. кол. А.А. Акматалиев, С.О.Байгазиев, А.Ж. Жайнакова [и др]; отв. ред. К.Т.Токтоналиев. – Бишкек: Аврасия-Пресс, 2015. – 704 б.
14. Киргизско-русский словарь. 1-я книга / сост. К.К Юдахин. – Фрунзе, 1985. – 504 с.
15. Киргизско-русский словарь. 2-я книга / сост. К.К Юдахин. – Фрунзе, 1985. – 480 с.
16. Самад А. Гардиши девбод (порча аз роман) /А. Самад // Сади Шарқ. 2007. №9. – С. 16-80 с.
17. Сорбон. Санам (кисса) / Сорбон // Сади Шарқ. 2010. №11. – С. 7-44.
18. Текинаев.А. Аппак кар (аңгемелер жана повесттер)/А. Текинаев. – Фрунзе: Кыргызстан, 1977.
19. Фарханги ибораҳои халқӣ/ Гирдоваранда ва тартибдиҳанда Р.Абдуллоzода; муҳаррир: Ф. Чӯраев. – Душанбе: Адиб. 1988. – 400 сах.
20. Фарханги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 / Ҳайати таҳририя: С.Назарзода (раис), А.Сангинов, С.Каримов [ва диг.]. – Душанбе: ҶММ Шуҷоён, 2008.–950 сах.
21. Фарханги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. / Ҳайати таҳририя: С.Назарзода (раис), А.Сангинов, С.Каримов [ва диг.]. – Душанбе: ҶММ Шуҷоён, 2008.–945 сах.
22. Элебаев М. Тандалган чыгармалардын бир томдук жыйнагы/ М. Элебаев. – Фрунзе: Кыргызстан, 1974. –195 б.

ВЫРАЖЕНИЕ МОДАЛЬНОСТИ ПРЕДПОЛОЖЕНИЯ ГЛАГОЛАМИ УПОДОБЛЕНИЯ В КЫРГЫЗСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

*В статье рассматривается вопрос о способах выражения модальности предположения в кыргызском и таджикском языках в сопоставительном плане. Автором впервые выявлена группа глаголов кыргызского языка с общей семантикой уподобления, которые выражают модальность предположения, функционируя в полноценном глагольном качестве. Примечателен тот факт, что глаголы, образованные от различных основ, могут быть равнозначными и взаимозаменяемыми. Показано различие между глаголами со значением уподобления в кыргызском и таджикском языках. Выявлены также общие черты употребления таджикского послелога **барин** и послелогов кыргызского языка со значением уподобления. Определено что в сопоставляемых языках позиция предикативности в предложении является основным условием выражения модальности предположения; глаголы уподобления кыргызского языка специфичны тем, что они способны функционировать как полноценные глаголы, оставаясь в функционально-семантическом поле модальности предположения и в этом они лакунарны по отношению к таджикскому языку; таджикский послелог **барин** полностью идентичен в функциональном*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

отношении кыргызским послелогам с семантикой уподобления : **сыяктуу, өңдүү, шекилдүү.**

Ключевые слова: кыргызский язык, таджикский язык, глагол уподобления, модальность, предположение, формы времени, послелог, предикативность.

ИФОДАИ МОДАЛИЯТ ДАР ФЕҮЛХОИ ДОРОИ МАЬНОИ МОНАНДИИ ЗАБОНХОИ ҚИРГИЗЙ ВА ТОЧИКЙ

Дар мақола масъалаи рохчои ифодаи модалияты эҳтимолӣ дар забонҳои қиргизиву тоҷикӣ аз ҷиҳати қиёсӣ баррасӣ мегардад. Муаллиф бори нахустин гурӯҳи феълҳои дорои маъни умумии монандии забони қиргизиро муайян намудааст, ки модалияты эҳтимолиро ба сифати феъли том ифода мекунанд. Ҷолиби дикъат аст, ки феълҳои аз асосҳои гуногун ташкилёфта ҳаммаъно ва ба ҳам бадалшаванда ҳастанд. Фарқи байни феълҳои монандии забонҳои қиргизиву тоҷикӣ нишон дода шудааст. Муаллиф ҳамчунин ҷиҳатҳои умумиеро, ки байни рохчои истифодаи пасоянди тоҷикӣ **барин** ва пасояндҳои қиргизии дорои маъни монандӣ вуҷуд дорад, муайян кардааст. Муайян карда шуд, ки дар забонҳои муқоисашаванд мавқеи хабар дар ҷумла шарти асосии ифодаи модалияты эҳтимолӣ мебошад; феълҳои монандии забони қиргизӣ метавонанд дар ҳалқаи функсионалӣ-семантикий модалияты эҳтимолӣ чун феълҳои одӣ амал қунанд, ки ҷунин ҳолат хоси забони тоҷикӣ нест; пасоянди тоҷикӣ **барин** аз рӯи вазифаҳояни ба пасояндҳои қиргизии дорои маъни монандии **сыяктуу, өңдүү, шекилдүү** комилан мусовӣ мебошад.

Калимаҳои қалидӣ: забони қиргизӣ, забони тоҷикӣ, феъли монандӣ, модалията, эҳтимол, шаклҳои замонӣ, пасоянӣ, хабарӣ, предикативӣ.

SIMILAR VERBS OF KYRGYZ LANGUAGE ARE AS A MEAN FOR EXPRESSING CONJECTURAL MODALITY IN COMPARISON TO TAJIK LANGUAGE

The article discusses the question of how to express conjectural modality in the Kyrgyz and Tajik languages in a comparative way. For the first time The author revealed a group of verbs of the Kyrgyz language with common semantics of similarity, which express conjectural modality functioning in the full verb quality. Remarkable is the fact that verbs formed from different stems can be equivalent and interchangeable. The difference between verbs with the meaning of likeness in Kyrgyz and Tajik languages is shown. The author also revealed the common features of the use of the Tajik postposition “**барин**” and postpositions of the Kyrgyz language with the meaning of likeness. It is concluded that: in the comparable languages the position of predicativity in the sentence is the main condition for expressing conjectural modality; the likening verbs of the Kyrgyz language are specific in that they are able to function as full-fledged verbs, remaining in the conjectural modality functional-semantic area and in this they are lacunar in relation to the Tajik language; the Tajik postposition **барин** functionally is fully identical to Kyrgyz postpositions with likeness semantics **сыяктуу, өңдүү, шекилдүү**.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Keywords: Kyrgyz language, Tajik language, likening verb, modality, conjecture, tense, postposition, predicativity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тойчиев М.Т. –унвончӯйи Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғи ба номи М.Назаршоев, тел.: + 992 93 508 07 60, e-mail: shaa-merchem@list.ru

Сведения об авторе: Тойчиев М.Т. – соискатель Хорогского государственного университета им. М.Назаршоева, тел.: + 992 93 508 07 60, e-mail: shaa-merchem@list.ru

About the author: Toychiev M.N. - Scientific researcher of the Khorog State University by name M. Nazarshoев, Phone.: + 992 93 508 07 60, E-mail: shaa-merchem@list.ru

УДК: 901. 3

ЛЕКСИКАИ МАРБУТ БА ҲАЙВОНОТИ БОРКАШ ДАР ГЎЙИШИ ТОЧИКОНИ ФОРОН

Фарҳодова Сарвбону

Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати ҶТ

Аз нимаи дувуми асри XIX масъалаи таҳқиқи гўйишҳои забони тоҷикӣ дикқати муҳакқиқони забоншиноси ватанӣ ва хориҷиро ба ҳуд ҷалб кардааст. Аммо вижагиҳои лугавии лаҳҷаҳои баъзе аз минтақаҳои дурдасти кӯҳистони Тоҷикистон то ҳанӯз ба таврӣ системавӣ баррасӣ нашудаанд. Яке аз лаҳҷаҳои тоҷикӣ, ки то ба имрӯз аз лиҳози лаҳҷашиносӣ кам омӯхта шудааст, гўйиши тоҷикони водии Форони Бадаҳшон мебошад.

Водии Форон яке аз гӯшаҳои дурдастарини кӯҳистони Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ки то имрӯз вижагиҳои лугавии як гўйиши тоҷикиро нигоҳ дошта, ҳудуди интишори забони тоҷикиро дар марзи забонҳои шарқии эронии Бадаҳшон то андозае нигоҳ доштааст. Машгулияти асоси мардуми Форон чорводорӣ ба ҳисоб меравад. Онҳо дар баробари парвариши чорвои ҳурду қалони ширдеху гӯштӣ, инчуни, ба парвариши ҳайвоноти боркаш – аспу ҳар низ машғул мебошанд. Дар шароити кӯҳистони ин водӣ ҳайвоноти боркаш воситаи асоси интиқоли бор ва одамон ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, фаъолияти ҳаррӯзai ин мардум ба ҳайвоноти хонагӣ, аз ҷумла ба ҳайвонҳои боркаш, вобастагии зич дорад. Бинобар ин, дар заминай чунин муносибатҳо шароит барои ташаккули вожагони марбут ба ин соҳаи муҳими иҷтимоӣ падид омадааст. Вожаву

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

истилоҳоти марбут ба ҳайвоноти боркашро дар лексикаи гӯйиши тоҷикони Горон метавон чунин тавсиф кард:

- лексикаи ҳайвоноти боркаш
- вожагони марбут ба синну сол ва чинсияти асп;
- номгӯйи зот ва сиёқ (аломатҳои зоҳирӣ)-и асп.
- вожагони марбут ба синну сол ва чинсияти хар;
- номгӯйи зот ва сиёқ (аломатҳои зоҳирӣ)-и хар.
- вожагони марбут ба синну сол ва чинсияти уштур;
- номгӯйи зот ва сиёқ (аломатҳои зоҳирӣ)-и уштур.
- вожагони марбут ба таъйиноти корҳои хочагидории ҳайвоноти боркаш.

Дар гӯйиши тоҷикони Горон барои ифодаи умумии ҳайвоноти боркаш вожаи **хар** ва **асп** корбурд мешавад. Ҳамчунин, ҳайвони боркаш дар гӯйиши горонӣ бо калимаи **улог** ифода мейбад, ки дар лаҳҷаҳои шимолии забони тоҷикӣ бошад, он бо каме аз тафовути овой дар шакли «**улов**» истифода мешавад. Вожаи мазкур дар гӯйиши горонӣ серистеъмол мебошад. Масалан, *Улога бъбар да зак табела бъкън* (Харро дар марғзор бубанд). *Улог ба боркашӣ шудаст* (Хар ба боркашӣ шудааст).

Дар забони вахонӣ ҳайвоноти боркаш бо вожаи **wЭлоу** (лаҳҷаи поён **uloу**) ифода мейбад [6, 9].

Вожаи **хар** собиқаи қадима дошта, дар забони авестоӣ дар шакли **xara** ва дар адабиёти классикӣ ба сурати **хар** истифода шудааст. Дар забонҳои помирӣ, аз ҷумла язгуломӣ ва вахонӣ, дар шакли **xur** корбаст мешавад.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи **хар** чунин шарҳ дода шудааст: «хар – ҷорпои боркаш, ҳимор; 2) маҷозан: аҳмақ, аблак; 3) дар қисми аввали калимаҳои мураккаб омада, маънии калон, дағал, дурушт ва зиштро ифода мекунад, мас. «харсанг – сангӣ калон»; хармуш – муши калон» [8, 462]. Дар забони адабиёти классикӣ вожаи мазкур ба ҳамин маъноҳо бисёр истифода шудааст. Чунончи:

*Мискин хар агарчи бетамиз аст,
Чун бор ҳамебараад азиз аст (Саъдӣ).
Одамӣ он аст ба назди харон,
К-ӯст чу хар бар таҳи бори гарон [8, 462].*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Чунин шакли ифодаи вожаи мазкур имрӯз ҳам дар забони адабии точик ва ҳам дар шеваҳо, аз он ҷумла, дар гӯйиши точикони Горон корбурд мешавад. Масалан, *И бача ай хърдан ҳарвори шъдааст* (Ин бача аз бисёр ҳӯрдан монанди ҳар қалон шудааст). Вожагони марбут ба ҳайвоноти боркашро метавон ба гурӯҳҳои зерин чудо кар:

1. **Калимаҳои баёнгари синну сол ва ҷинсияти ҳайвон.** Бояд зикр намуд, ки ҳайвонҳои боркаш чун дигар ҳайвоноти ҳонагӣ вобаста ба синну солашон дар рӯзгор истифода бурда мешаванд. Агар синну солашон аз ду-се боло набошад, аз онҳо истифода намебаранд, ҷунки инкишофи ҷисмониашон суст мешавад.

Чун дигар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубу шарқии забони точикӣ дар гӯйиши горонӣ барои ифодаи ҷинси наринаи «**ҳар**» вожаи **нар-** ва барои ҷинси модаи он вожаи **моча-** истифода мешавад. Бояд зикр намуд, ки дар дигар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ вожаи **модаҳар** низ истифода мешавад. Дар гӯйишҳои марказии забони точикӣ бошад, бештар вожаи модиён (**мочаҳар**, **модаҳар**) маъмул аст. С.Хоркашев оид ба истифодаи вожаи **модаҳар** дар гурӯҳи шеваҳои вахиёй-қаротегинӣ ҷунин қайд намудааст: «...вожаи «**къчхар**» ба маъни «ҳари мода» истифода шавад ҳам, вожаи **модаҳар** чун муродифи он ривоҷ дорад, вале **модаҳар** дар ин гурӯҳи лаҳҷаҳо мутадовил нест» [11, 141].

Дар гӯйиши точикони Горон низ вожаи **модаҳар** корбурд намешавад. Шаклҳои истифодаи вожаи «**моча**» дар забонҳои шарқии эронӣ ҷунин аст: дар забонҳои вахонӣ – **тоҷ**; шугнонӣ – **тоҷак**; ишкошимӣ – **тоҷък**; яғнобӣ – **тоҷаҳар**.

Чорвои боркаш аз рӯи синну сол ва ҳам аз рӯи номашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Забоншиноси точик С.Хоркашев оид ба истифодаи вожаҳои ифодакунандай синну сол дар шеваю лаҳҷаҳо ҷунин қайд мекунад: «Барои ифодаи маъни «тойҳар, ҳарқурра, қуррача» дар қолаби калимаҳои соҳта ва мураккаби тобеъ як силсила истилоҳот дида мешавад, ки истеъмоли онҳо дар минтаҳаҳо баробар нест... Масалан, агар истифодаи калимаи тойҳар ба маъни «**қуррача**» барои шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ ҳусусияти умумӣ дошта бошад, воҳидҳои луғавии **тойҷък**, **тойҳар** ба ҳамин маъни ҷунин муродиф дар гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб мустаъмал аст. Аз ин ду истилоҳ дар гурӯҳи

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

лахчаои ҹанубии Күлоб вожаи **тойчък**, дар гурӯхи лаҳчаои гарбии Күлоб **тойхар**, дар лаҳчаои қаротегинӣ бо илҳоқи пасванди **-ак** шакли **тойхарак** роиҷ аст» [11, 142]. Инчунин, Хоркашев С. қайд менамояд, ки дар гурӯхи лаҳчаои вахиёй-қаротегинӣ, шакли чаппай он **хартой** ва бо иловай пасванди **-ик** (гунаи **-ак**) **хартойик** истифода шуда, воҳидҳои луғавии **хутик//хутък, хотик//хотък** дар ин гурӯҳ лаҳчаҳо чун муродиф истифода мешаванд.

Дар лаҳчаи горонӣ ба курраи навзод **кърра** ба хари то дусола **хотък** мегӯянд. Масалан: *Хари бъбои Азорабек кърра кардааст* (Хари бобои Азорабек курра кардааст). *Хотъка қатии харо бон ба пъшта бърад* (Курраро ҳамроҳи ҳарҳо монед ба пушта равад). Дар гӯйиши мазкур барои ифодаи хурдию навозиш пасванди **-ък** истифода мешавад. Мисол: *Хотъкъка бор накънет, ки ҳанӯз майдаст* (Курраро бор накунед, ки ҳанӯз майда мебошад). Дар гӯйиши нудии лаҳчаи бадаҳшонӣ хари то дусола бо вожаи **тойхар** ифода мешавад. Дар забони яғнобӣ бошад, истилоҳи **тойхар** ва **хутак** мустаъмал аст.

Дар гӯйиши тоҷикони Форон намудҳои ҳарро аз рӯйи ранг ва фаъолияти ҷисмониашон нишон медиҳанд: **хари бур** (хари ҳокистарранг); **хари лавънд** (хари сустгард); **хари търинг** (хари ҷобук). Масалан: *Хари ҳамсоя лашънде аст, къ борора тез бърда наметони* (Хари ҳамсоя сустгарде ҳаст, ки борҳоро тез расонда наметавонӣ). *Хари търинга ба боркаши ба айлок бърдан* (Хари ҷобукро барои боркашӣ ба айлок бурданд).

Инчунин, барои ифодаи ҳусусияти бадани ҳайвоноти боркаш вожаҳои **майда, қалон** ва **катта** корбурд мешаванд. Масалан: **хари майда, хари қалон, каттаҳар**.

Синну соли ҳайвоноти боркашро ба воситаи чунин истилоҳот муайян ва мушаҳҳас мекунанд: **къра** – курраи навзод; **хотък** – хари дусола; **ҳангӣ** – хари аз 4-сола то 7-сола; **пирхар** – хари аз 7-сола боло.

Дар лексикаи марбут ба ҳайвони боркаш (ҳар ва асп) дар гӯйиши горонӣ вожаҳое вомехӯранд, ки дараҷаи фарбехию ҳаробиро ифода мекунанд. Вожаҳои **ҷаласт, ялтасст, сагрӣ надорад, паръкош метошан** ба ин гурӯҳ қалимаҳо доҳил мешаванд.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Вожаои *чаласт, ялтасст ба маънои* фарбех корбурд мешаванд. Масалан: *Хари Салим аз бақшати пуштьи чаласт мекъна* (Хари Салим аз фарбехӣ тахтапушташ чило медиҳад).

Таркибҳои *сагрӣ надорад, паръкош метошан* мафҳуми «хароб, логар»-ро ифода мекунанд. Мисол: *Аспи амъки Амадбек ай хароби паръкош метошан* (Аспи амаки Амадбек аз харобӣ қабургаҳояш метобад).

Асп ҳайвони боркашест, ки аз қадим ҳамчун воситай боркашонӣ, шудгор,чувозгардонӣ, бузкашӣ ва варзишу мусобиқаҳои аспдавонӣ дар муҳорибаҳо ва гайра истифода мешавад. Дар таърихи тамаддуни башарӣ асп баъд аз садувумин ҷонварест, ки ба инсон унс гирифта ва аз он ҳамчун василае барои анҷоми корҳо истифода мешавад.

Дар «Фарҳанги решашиноҳии забони форсӣ»-и М.Ҳасандӯст вожаи асп ҷунин шарҳ дода шудааст: «форсии миёна – **asp**, эронии бостон – **aspas...** асб /асв/ ҷонвари пистондор, алафхӯр ва сумдор, бо ёли баланд, ки барои саворӣ, боркашӣ ва низ мусобиқаҳои саворкорӣ аз он истифода мекунанд» [12, 329].

Мувоғики маълумоти забоншиноси тоҷик Д.Саймиддинов «вожаи **asp** (асп) дар забони форсии миёна маҳсуси лаҳҷаи шимолӣ-гарбӣ (портӣ, дар портӣ аз мидӣ) мебошад. Гунаи форсии он бинобар шакли форсии бостон (**asa-bāra**) дар вожаи форсии миёнаи **aswar** «савор» маҳфуз мондааст» [6, 96]. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки вожаи асп қадима буда, имрӯз ҳам дар забони адабии тоҷик ва шеваю лаҳҷаҳо, аз ҷумла дар гӯйиши горонӣ низ, дар шакли асп кор фармуда мешавад.

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» вожаи асп ва анвои он ҷунин шарҳ дода шудааст: «асп – чорпои хонагӣ, сумдори саворӣ ва боркаш; **аспи бидав** – аспи даванд; **аспи бодпой** – аспи тезрав; **аспи боркаш // аспи қӯпкоригӣ** – аспи маҳсуси мусобиқаи бузкашӣ; **аспи даврӣ** – аспе, ки дар муддати муайян савор мешаванд; **аспи етакӣ** – аспе, ки аз лаҷомаш гирифта аз паси худ мебаранд; **аспи лақай** – як зоти асп аст, ки дар Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ парвариш меёбад; **аспи маст** – аспи саркаш; **аспи раҳдор** – аспи рафтораш мӯътадил, аспи хушрафтор; **аспи саманд**: а) аспи зардранг; б) аспи даванд; **аспи сиёҳмушкин** – аспи сиёҳранг; **аспи саворӣ** – асп барои саворшавӣ» [9, 89].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Баъзе аз вожаҳои номбурда дар гүйиши тоҷикони Форон низ истифода мешаванд: *Бачо аспи съворъра дер овърдан* (Бачаҳо аспи савориро дер оварданд). *Акаи Бодър аспи саманд дора* (Акаи Баҳодур аспи саманд дорад).

Лаҳҷашиноси тоҷик М.Маҳмудов дар «Лугати муҳтасари лаҳҷаҳои Бухоро» намудҳои аспро чунин шарҳ додааст: «...**аспи бодпо** (ниг. **асп даванд**): Аспи бодпо дошта боши, ки да рӯз расӣ; аспи булул – як хели асп, ки рангаш ба шишаи булӯр монанд бошад...» [2, 35].

Бояд зикр намуд, ки бархе аз вожаҳое, ки нисбат ба намуди аспҳо дар лаҳҷаҳои Бухоро истифода мешаванд, дар гүйиши горонӣ низ корбурд мешаванд. Масалан: *Аспи даванд ай дъга аспо тез медава* (Аспи даванд аз дигар аспҳо тез медавад). *Аспи қашқа да зак набъд* (Аспи қашқа дар марғзор набуд) ва гайра.

Бояд қайд намуд, ки аз вожаи асп бо роҳи калимасозии сохта ва мураккаб дар гүйиши горонӣ чун дар забони адабӣ калимаҳои «*аспакӣ, аспакбозӣ, аспбанӣ, аспсаворӣ, аспбон, аспдавонӣ, аспдӯст, асптоз*» ва гайра сохта мешавад.

Нисбат ба ҷинси табиии асп мисли дигар ҳайвонот калимаи **нар ва мода** корбурд мешавад: *нарасп* – «аспи нар» ва *модаасп* – «аспи мода». Масалан: *Аспои модара ай галла ҷудо кънемет, ки дур наран* (Аспҳои модаро аз галла ҷудо кунед, ки дур нараванд). Инчунин, нисбати ҷинси модинаи асп дар гүйиши горонӣ вожаи **«байтал»** истифода мешавад. Мисол: *И байтал имсол қъисир монд* (Ин байтал имсол қисир монд). Вожаи мазкур дар забони яғнобӣ низ ба ҳамин маъно корбурд мешавад. Вожаи **байтал** аз нигоҳи баромад калимаи туркӣ аст.

Дар гүйиши горонӣ аспи навзод ва то яксоларо *курра*, аспи яксола то дусоларо *тойча* меноманд.

2. Вожаҳои марбут ба ранг. Яке аз ҳусусият ва нишони асосии фарқнунандаи аспҳо ранг мебошад. Забоншиноси тоҷик С.Хоркашев доир ба ин ғурӯҳи вожаҳо дар лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ чунин қайд намудааст: «Ибораҳои ифодагари асп аз рӯйи ранг зиёданд. Дар байни онҳо ибораҳои умумистеъмолӣ низ мавҷуд мебошанд: **аспи қъзил** – «аспи хокистарии холдор»; **аспи ҷеран // ҷиран** // **ҷиранг** – «ҷиран, аспи сиёҳмӯй»; **аспи саман // саманд // съманд** – «аспи зардчатоб» (малларанг, дорчинранг»); ... **аспи мъшки** – «аспи сиёҳранг, сиёҳмушкин» барои ғурӯҳи лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ умумӣ аст» [11, 139].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Бояд зикр намуд, ки дар гүйиши горонй низ вожаҳои мазкур истифода мешаванд. Мисол: *Аспи съманд да байни аспо наметоша* (Аспи саманд дар байни аспон наметобад). *Аспи қъзил бъсийо хароб шъдааст* (Аспи қизил бисёр хароб шудааст).

Инчунин, дар гүйиши горонй барои ифодаи рангҳои асп чунин калимаҳо истифода мешаванд: **аспи рахш** (аспи рангаш сафеду сурхи омехта), **аспи бур** (аспи рангаш сурхчаи сиёҳтоб), **аспи қашқа** (аспе, ки пешониаш новобаста ба рангаш сафед аст), **аспи съфедъм** (аспи думаш сафед), **аспи ала** (аспи рангаш сиёху сафед) ва ғ.

Таъинот. Дар гүйиши горонй барои ифодаи асп аз рӯйи истифодабарӣ ва таъиноташон калимаҳои ҷудогона истифода мешавад. Дар водии Горон чун дар дигар минтақаҳои Тоҷикистон аспҳоро бештар барои боркашӣ, саворӣ ва бузкашӣ истифода мебаранд. Нисбат ба аспоне, ки фақат барои боркашӣ истифода мешаванд, вожаи **боркаш** корбурд мешавад. Вожаи мазкур дар гурӯҳи забонҳои шарқии эронӣ, аз ҷумла шӯғлонӣ, ба шакли **viztazij** – боркаш ва дар ишкошимӣ – **borgi**, дар забони яғнобӣ – **borvarak** истифода мешавад. Мисол: *Аспи боркаша ҷаш бъндозет, къ бора ба айлоқ бърдан бътона* (Аспи боркашро ҷав андозед, ки борро ба айлоқ бурда тавонад). Инчунин, дар гүйиши горонй калимаҳое истифода мешаванд, ки сифатҳои наъви аспҳои тозиро ифода мекунанд: **аспи даванд** (аспи тезгарду тезпар), **аспи пайгачӣ**, **аспи бъдав**. Масалан: *Аспи даванд бачо барои съворӣ бърдан* (Аспи давандро бачаҳо барои саворӣ бурданд).

Ҳамчунин, аспонро дар мусобиқаҳо ва тӯйю маъракаҳо барои **бузкашӣ** истифода мебаранд. Вожаи **бъзкашиӣ** (аспе, ки маҳсус барои бузкашӣ парвариш карда мешавад) низ дар гүйиши горонй серистеъмол мебошад.

Дар гүйиши горонй нисбат ба аспе, ки дар корҳои хочагӣ истифода мешавад ибораи **аспи ҷъвоз** (ба маъни «аспичувозкаш») корбурд мешавад. Масалан: *Аспи ҷъвоза ба делоҳ ҷъвозкашиӣ бърдан* (Аспи ҷувозро ба девлоҳ ба ҷувозкашӣ бурданд).

3. Вожаҳои баёнгари аломатҳои гуногуни ҳайвонот. Калимаҳое, ки хусусияти хоси ҷисмонии ҳайвонро ифода мекунанд: **аспи ахта** – «аспи ахтакардагӣ», «аспи бенасл»; **аспи**

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

навсъвор – «аспи нав ба саворй одаткарда»; **«аспи наслии муҳофизи гала»** – «аспи саргала»; **аспи айғыр** – «аспе, ки ҳар тараф даву тоз мекунад ва бо аспони дигар чанг мекунад». Масалан: *Аспи ахтара да аспхона тоқа дохтъм* (Аспи ахтакардагиро дар аспхона танҳо андохтам).

Мардуми Горон ҳамчун дигар сокинони Тоҷикистон аспро дар фаъолияти ҳочагидорӣ васеъ истифода бурда ва ба он аз рӯйи зот баҳо медиҳанд. Дар гӯйиши горонӣ аспи маҳалиро **аспи таҷоӣ** меноманд. Дар баробари **аспҳои маҳаллӣ**, инчунин, аспҳоे парвариш карда мешаванд, ки аз рӯи зот ва маҳали пайдоиш номгузорӣ шудаанд. Масалан: **аспи қӯргизизот** – «аспи зоташ қирғизӣ»; **аспи арабӣ** – «аспи зоташ арабӣ»; **аспи лақай** – «аспи зоташ лақайӣ»; **бадаҳшониасп** – «аспи зоташ бадаҳшонӣ».

Вожаи *табела* дар гӯйиши горонӣ серистеъмол мебошад. Вожаи мазкур бештар нисбат ба ҳайвони боркаш корбурд мешавад. Дар «Фарҳанги гӯшиҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» вожаи *табела* чунин шарҳ дода шудааст: «**табела** (Бдҳ.) – задан дар лаби ҷӯ ё марғзор, меҳ задани афсори сутур»; «**тавела//тавила** (Ҷк., Шк.): 1) аргамчин, банд, ресмони дарозе, ки бо он ҳайвоноти хонагӣ дар ҷароғоҳ баста мешаванд...2) (Вк.) саисхона, охтахона, аспхона; 3) (Бдҳ.) ба парастории касе супоридани касе, ба умеди касе шудан, бовар карда додан (касе ё ҷизеро)» [2, 645-646]. Аз шарҳи маънои 1-ум метавон ҳулоса кард, ки шарҳи мазкур низ ба гӯйиши горонӣ мувофиқат мекунад.

Ҳулоса, вожаю истилоҳоти марбут ба ҳайвоноти боркаш дар гӯшиҳои тоҷикони Горон хеле зиёд буда, таркиби лексикии истилоҳоти ҷорводории лаҳҷаҳои бадаҳшонии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд. Ин аз он шаҳодат медиҳанд, ки соҳаи ҷорводорӣ дар гузашта ва имрӯза дар сарзамини Горон ривоҷ дошта, дар лаҳҷаи мардуми он дорои калима ва истилоҳоти хос мебошад.

КИТОБНОМА:

1. Бурҳон М. Бурҳони қотеъ /М. Бурҳон.Ч. 1. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
2. Маҳмудов М., Бердиев Б. Лугати муҳтасари лаҳҷаҳои Бухоро. /М. Маҳмудов, Б. Бердиев – Душанбе: Дониш, 1989. – 278 сах.
3. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ф., Бердиев Б. Фарҳанги гӯшиҳои ҷанубии забони тоҷикӣ /М. Маҳмудов ва ғайра. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 946 сах.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

4. Мирбобоев А. Лексика животноводства ваханского языка / А.Мирбобоев АҚД. – Душанбе, 1991. – 24 с.
5. Нематов Г. Лексикаи чорводории забони яғнобӣ / Г. Нематов – Душанбе, 1998. – 187 сах.
6. Саймиддинов Д. Вожасозии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов – Душанбе: Маориф, 2001. – 310 сах.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Москва: Советская Энциклопедия, 1969. – 952 сах.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Москва: Советская Энциклопедия, 1969. – 952 сах.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ч. 1. – Душанбе: ЧММ Шуҷоиён, 2008. – 996 сах.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ч. 2. – Душанбе: ЧММ Шуҷоиён, 2008. – 1095 сах.
11. Хоркашев С. Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби лугати лаҳча./С. Хоркашев. – Душанбе: Маориф, 2014. – 233 сах.
12. Ҳасандӯст М. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ / М. Ҳасандӯст Ҷилди 1. – Техрон: Осор, 1393. – 585 сах.

ЛЕКСИКАИ МАРБУТ БА ҲАЙВОНОТИ БОРКАШ ДАР ГҮЙИШИ ТО҆ЧИКОНИ ФОРОН

Дар мақола масъалаи калима ва истилоҳҳои марбут ба ҳайвоноти боркаш дар муқоиса бо дигар лаҳҷаҳо ва забони адабии тоҷик мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Аз таҳлили вожагони марбут мавзӯъ метавон хулоса баровард, ки аксари онҳо калимаҳои аслии тоҷикӣ буда, бархе аз онҳо дар дигар гӯшиҳҳои дигари забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор надоранд, аммо дар осори классикӣ ба назар мерасанд.

Мақолаи мазкур (дар асоси гӯшиши тоҷикони Горон) барои шинохти бештари масъалаи вожаҳои марбут ба соҳаи чорводорӣ дар лаҳҷаҳои бадаҳишонии забони тоҷикӣ қумак хоҳад намуд.

Калидвозжа: ҳар, асп, боркаш, бъзкашӣ, аспакӣ, харсавор ва гайра.

ЛЕКСИКА, СВЯЗАННАЯ С ВЫЮЧНЫМИ ЖИВОТНЫМИ В ГОВОРАХ ТАДЖИКОВ ДОЛИНЫ ГОРОН

В статье анализируются слова и термины, связанные с ослом и лошадом в сравнении с другими диалектами и литературным таджикским языком. При анализе слов, относящихся осла и лошади, можно сделать вывод, что многие из них являются оригинальными таджикскими словами, а некоторые из них не используются в южных говорах таджикского языка, но встречаются в художественной литературе.

Данная статья способствует ознакомиться с обширными словосочетаниями в бадаҳишанском говоре таджикского языка (на основе горонского говора таджикского языка).

СУХАНИШИНОСӢ, №3 2019

Ключевые слова: осел, лошадь, грузовой, козлодранье (народное состязание на конях), всадник, едущий верхом на осле и т. д.

VOCABULARY RELATED TO PACK ANIMALS IN TAJIK DIALECTS OF GORON VALLEY

The article discusses the words and terms of one of the important agricultural areas – the lexicology of pack animals (donkey and horse) in Badakhshani dialects of the Tajik language (based on the dialect of Tajiks living in Goron) covered by the introduction of common terminology and words related to pack animals (donkey and horse).

The article analyses the words and terms related to donkey and horse in comparison with other dialects and the literary Tajik language. In analysis of words related donkey and horse, it can be concluded that many of them are original Tajik words, and some of them are not used in the southern dialects of Tajik language, but are found in fiction.

This article helps to be aware of extensive phrases on the eve of the Badakhshani Tajik language (on the basis of Goron dialect of Tajik language).

Keywords: Toycha, horse, freight, game “buzkashi”, worked horse, horsewalker, donkey holder.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фарҳодова Сарвбону – сармухассиси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати ҶТ, унвончӯйи Пажӯҳишгоҳи улуми инсонии АИ ҟТ, тел.: 93-515-60-70, e-mail: fsarvbonu.1973@mail.ru.

Информация об авторе: Farhodova Sarvbonu - главный специалист Комитета по языку и терминологии при Правительстве РТ, Соискатель научно-исследовательского Института гуманитарных наук АН РТ, тел.: 93-515-60-70, e-mail: fsarvbonu.1973@mail.ru.

Information about the author: Farhodova Sarvbonu – Chief specialist of the Committee of Language and Terms under the Government of the Republic of Tajikistan, Researcher of the Institute of human Sciences of the Academy of Sciences of Tajikistan, Phone: 93-515-60-70, E-mail: fsarvbonu.1973@mail.ru

УДК: 491.550-(575.31)

КАЛИМАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ НОМИ ДАРАХТОНИ МЕВАДОР ДАР ЛАҲҶАҲОИ НОҲИЯИ АЙНӢ

Гулова Маъмура

Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур

Дараҳт аз ҷумлаи рустаниҳоест, ки дар ҳаёти моддӣ ва маънавии инсонҳо аҳамияти хоса дорад. Аз замонҳои қадим мардум дараҳтро рамзи ҳаёт ва замину коинот меҳисобиданд ва ба он муносабати маҳсус доштанд.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Дар санъати ороишыву амалии гузаштаву имрӯзай мардуми точик – кандакориҳои рӯйи чӯб, санг, гач ва дар гулдӯзиву гилембофӣ барин ҳунарҳои ҳалқӣ фаровон истифода гардидани нақши дарахту дар осори бадеии давраҳои гуногуни таърихии ҳалқамон тасвир гардидани хусусиятҳои ин ё он навъи дарахт далели аз замонҳои қадим ба ин намуди рустани муносибати хос доштани мардумони мо мебошад.

Дар «Дарахти асурик» ном асаре, ки тақрибан дар асрҳои 2-3 бо забони паҳлавии ашконӣ – форсии миёна таҳриру такмил гардидааст, аз мунозираи дарахти асурик – хурмо ва буз сухан меравад. Муаллиф дар асар аз забони ҳар ду қаҳрамон сифатҳои нек ва фоидаҳояшон ба мардумро баён намудааст. Аз ҷумла, аз забони дарахт омадааст, ки меваашро мардум меҳӯранд, аз таҳтааш бодбони қиштӣ,чувоз, кафш ва гайра месозанд ва дар сояаш роҳат мекунанд.

Бояд гуфт, ки аҳамияте, ки дарахт ҳамчун як сарвати табиӣ дар ҳаёти инсонҳо дошту муаллифи номаълум дар «Дарахти асурик» ба он ишора намудааст, бо гузашти садсолаҳо коҳиш наёфта, баръакс, дар ҳар як давраи таърихӣ вобаста ба тараққиёти ҷомеа бештар гардидааст.

Ҳамин аст, ки дар системаи лексикаи забони тоҷикӣ чун дар аксари забонҳои дигар қалимаҳои ифодакунандаи номи анвои дарахт ҷойи муҳимро ишғол менамоянд.

Дар таърихи фарҳангнигории форсу тоҷик кам фарҳанги тафсириро дучор омадан мумкин аст, ки дар он бештар аз 100 қалимаи ифодакунандаи номи дарахт тафсир нагардида бошад.

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ», ки навтарин фарҳанги тафсирӣ дар марҷалаи кунунии таърихи фарҳангнигории тоҷик ба ҳисоб меравад, мо зиёда аз сад қалимаи ифодакунандаи номи дарахт ё дарахту меваи онро ба қайд гирифтем, ки номгӯяш ба қарори зайл аст: **ақоқиё, амруд, ангур, анор, анчар, анчир, ар-ар, арча, аргувон//арғавон, аржан, бақ(қ)ам, баласон, бед, бедгул, бедмушк, бихӣ, бодом, бон, будоғ, булут, бурс, вазак, гавзбун, гелос, гоз, гурдолу, гучум, ғон, ғубайро, дӯлона, зайдун, заққум, заранг, зарбед, зардолу, зерфун, зоб, коч, кулкан, қӯксултон, қайрогоҷ, қарағай, лиму, маҷнунбед, муғелон, мурӯд, мушкбед, мӯрд, наш, нок, норван, норгил,**

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

ношпүтӣ, обнӯс, олаш, олу, олуболу, олучабандак, омула, ос, пада, писта, ранд, рош, сидра, сада, саксавул, санавбар, сандал, санчид, сарв, сафедор, себ, ситвус, соҷ, тирак, ток, түғ, турунҷ, тут, тӯбӣ//тӯбо, тӯбсада, тӯс, уд, унноб, ушра, фарқ, хаданг, хафча, хурмо, чилғӯза, чинор//chanor, челон, чормағз, чавдона, чавзбун, чигда, чинигучум, шамшод, шафттолу, шумтол ва гайра.

Дар системаи лексикаи лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ низ чун дар забони адабӣ калимаҳои ифодакунандай номи анвои дараҳт мақоми маҳсус доранд.

Калимаҳои ифодакунандай номи анвои дараҳтро ба ду гурӯҳи асосӣ чудо намудан мумкин аст: калимаҳои ифодакунандай номи дараҳтони мевадор ва калимаҳои ифодакунандай номи дараҳтони бесамар.

Дар ин мақола мо калимаҳои ифодакунандай номи дараҳтони мевадор ва анвои меваи онҳоро дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Калимаҳои ифодакунандай номи дараҳтони мевадорро дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ метавон ба гурӯҳҳои зерин чудо намуд.

Якум, калимаҳое, ки чи аз нуқтаи назари маъно ва чи аз ҷиҳати шакл аз забони адабӣ фарқе надоранд : **себ**, **нок**, **шафттолу**, **бихӣ**, **анор**, **чигда**, **олуча**, **гелос**, **олу**, **олуболу** ва гайра.

Дуюм, калимаҳое, ки аз забони адабӣ танҳо бо шакли фонетикий фарқ мекунанд: **чомак**//**чумоқ**//**чомоқ** < чормағз, **тӯт**//**тит** < тут, **зандолу** < зардолу, **ангӯр** < ангур, **мурут** < мурӯд, **бодум** < бодом, **куксултун** < кӯксултон ва монанди инҳо.

Чи тавре ки аз мисолҳои боло мебинем, барье аз калимаҳои ифодакунандай номи анвои дараҳт ё дараҳту меваи он мувофиқи қонуну қоидаҳои хоси лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ, аз ҷумла ҳодисаҳои мувофиқати садоноки «о»-и забони адабӣ ба садоноки «у», мувофиқати «и», «ӣ» ва «ӯ»-и таърихӣ ба садоноки қатори пеш, бардошти боло ва лабии «ӯ», бадалшавӣ ё мувофиқати ҳамсадои «д» ба «т», мувофиқати «ӯ»-и дарози таърихӣ ба «и» ва монанди инҳо талаффуз мешаванд.

Бояд гуфт, ки ҳодисаҳои мувофиқати садоноки «о»-и забони адабӣ ба садоноки «у» ва мувофиқати «и», «ӣ» ва «ӯ»-и таърихӣ ба садоноки қатори пеш, бардошти боло ва лабии «ӯ» асосан хоси лаҳҷаҳои минтақаи Фалғари ноҳия мебошанду минтақаи Фонро фаро намегиранд ва калимаҳои навъи **ангӯр**,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

түт, бодум ва **куксултун** дар гуфтори мардуми деҳоти ин минтақа чун дар забони адабӣ талаффуз мешаванд.

Аз калимаҳои ифодакунандай номи дараҳтони мевадори лаҳчаҳои ноҳияи Айнӣ танҳо калимаи **чомақ** ва гунаҳои дигари он **чомоқ** ва **чумоқ** аз муодили адабии худ **чормагӯз** саҳт фарқ мекунанд. Вожаи мавриди назар дар гуфтори мардуми ҳеч як деҳаи ноҳия бо таркиби пурраи овозӣ вонамехӯрад.

Сеюм, калимаҳое, ки хислати лаҳҷавӣ доранд: **чибдуна, қаролӯ, чайтан //четан, тоқ.**

Дар лаҳчаҳои ноҳияи Айнӣ барои ифодаи номи дараҳт ва меваи **санҷид** вожаҳои **чиғда** ва **чибдуна** истифода мешаванд. Вожаи **чиғда** хислати умумиштеъмолӣ дошта, дар аксари лаҳчаҳои забони тоҷикӣ дучор меояд ва он дар «Луғати муҳтасари лаҳчаҳои Бухоро» [3, 274.], «Фарҳангӣ гӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» [5, 879.], «Қазийяи вожаноманависӣ ва ҳаритабардории ҳусусиятҳои лаҳҷавӣ» [8, 287.] барин маъҳазҳои шевашиносӣ ва дар «Фарҳангӣ тафсирӣ забони тоҷикӣ» [5, 591.] ва «Фарҳангӣ Доро» [2, 549.] барин фарҳангҳои тафсирӣ шарху эзоҳ дода шудааст.

Калимаи **чибдуна** асосан, дар гуфтори мардуми деҳаҳои Гузари Бод, Парз, Вешаб, Шамтуҷ, Дарғ, Каздон ва баъзе аз деҳаҳои дигари ноҳия дучор меояд. Воҳиди луғавии мавриди назарро дар ҳеч як маъҳазу сарҷашмаи дастраси шевашиносӣ ва фарҳангҳои тафсирӣ вонахӯрдем.

Калимаи **қаролу** дар лаҳчаҳои ноҳияи Айнӣ ба маънии як навъ олуи сиёҳ истифода мешавад. Вожаи мазкур дар ҳамин маъни дар шаклҳои **қаролу** ва **қаролӣ** дар лаҳчаҳои ноҳияи Китоб [3, 67] ва дар шаклҳои **қаролӯ, қурола** ва **қӯрғола** дар лаҳчаҳои Маҷтоҳ [7, 197] низ истифода мегардад.

Калимаи **чайтан** ва шакли дигари он **четан** дар лаҳчаҳои ноҳия ба маънии як навъ дараҳти кӯҳие истифода мешавад, ки мевааш ба олуболу монанд буда, мазай талҳ дорад. Шакли фонетики **чайтан** дар деҳаҳои Марғзору Кумарғ ва шакли фонетики **четан** дар деҳаи Дардар ба қайд гирифта шудааст.

Воҳиди луғавии **тоқ** дар лаҳчаҳои ноҳияи Айнӣ ба маънии дараҳти мевагие истифода мешавад, ки асосан дар кӯҳу дараҳо мерӯяд. Меваи тоқ шаклан ба меваи долона монанд буда, таъми

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

ширин дорад ва мардум аз он талқон омода намуда, истеъмол менамоянд.

Дар ҳеч фарҳанг ва таълифоти лаҳҷашиносӣ вожай мазкурро ба ҳамин маънӣ дучор наомадем.

Дар ҳудуди муайян истифода гардидану дар фарҳангҳои дузабона ва тафсирии забони тоҷикӣ зикр нагардидани вожаҳои мавриди назар гувоҳи хислати лаҳҷавӣ доштани онҳо мебошад.

Ҳамин тариқ, калимаҳои ифодакунандай номи анвои дараҳтони мевадор дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ аз лаҳҷаҳои дигар ва забони умумиҳалқии тоҷикӣ камтар фарқ мекунанд.

Маълум аст, ки баъзе аз дараҳтони мевадор, маҳсусан дараҳтони мевадори бобии дорои аҳамияти муҳими иқтисодидошта гуногуннавъ мешаванд ва агар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ аз нуқтаи назари номи дараҳтони мевадор аз ҳамдигар камтар фарқ намоянд, аз бобати истифодаи калимаҳои ифодакунандай номи навъҳои ин ё он мева тафовути бештар доранд.

Ҳоло калимаҳои ифодакунандай номи анвои баъзе аз меваҳоеро, ки дар ноҳияи Айнӣ густариши зиёд доранд, мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Зардолу. Ноҳияи Айнӣ яке аз ноҳияҳои асосии зардолупарварии кишвар ба ҳисоб меравад ва парвариши зардолу дар ноҳия собиқаи тӯлонӣ дорад.

Ташхиси ботаникии донаҳои зардолу, ки аз ёдгориҳои бостоншиносии сүғдии асри VIII – Қалъаи Кум (воқеъ дар деҳаи Куми ноҳия) ва Қалъаи Муғ (воқеъ дар деҳаи Хайрободи ноҳия) ёфт гардианд, нишон медиҳанд, ки дар ноҳия ҳанӯз дар асрҳои VII–VIII ба парвариши зардолу машғул будаанд [9.66-67.].

Бостоншиноси тоҷик Ю. Ёқубов муътакид аст, ки таърихи парвариши аксари навъҳои имрӯзai зардолуи ноҳияҳои Болооби Зарафшон ба асрҳои VII–VIII рафта мерасад [9.67.].

Ҳаминро ҳам бояд таъкид намуд, ки то нимаҳои дуюми қарни гузашта зардолу ва маҳсулоти хушкмеваи он барои сокинони ин ноҳияи кишвар яке аз маводҳои асосии ғизӣ ва манбаи муҳими даромаду воситай таъмини рӯзгор будааст. Гарчанде солҳои охир аҳамияти тиҷоратии зардолу дар ноҳия то андозае коҳиш ёфта бошад ҳам, он ҳамчун маъмултарин намуди мева боқӣ мемонад.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

Дар ноҳия навъҳои зиёди ин намуди мева парвариш карда мешаванд. Мо аз лаҳҷаҳои ноҳия номҳои зерини навъҳои зардолуро ба қайд гирифтем: **искодарӯ**, **қуқанӯ**, **хучандӯ**, **бухорӯ**, **конибодомӯ**, **кошифӯ**, **азизмоӯ**, **аразматӯ**, **мирсанчалӯ**, **муслими/музлимӯ**, **усмунӯ**, **худойдодӯ**, **хучмирӯ**, **маҳмадкулӯ**, **наврузӯ**, **мулоохунӯ**, **карсокӯ**, **калатаппа/қулуппа**, **капарӯ**, **тулакӯ**, **чармак//чарбак//чаврак**, **матобӯ**, **чуллак//чиљлак**, **чавпазак**, **ширпайвандӯ**, **ғулингӯ**, **пешпазак**, **талҳак**), **дарафшак**, **каҷдуна/каждуна**, **коси шароб**, **руҳи чунун**, **гурди ғов**, **нүлзогак**, **пискак**, **сафедақ**, **сурхак**, **тухмаки мурғ**, **ҳасак**, **ҳобистонӯ**, **сиёпайванд**, **шамшерак**, **навотӯ**, **ғовак**, **ғаррак**, **коғирхурак**, **лайлотовбак**, **боруғӯ**, **шоҳшикан**, **навотпайванд**, **пулқак** ва ғайраҳо.

Бояд гуфт, ки калимаҳои ифодакунандай номи анвои зардолуро, ки аз лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ ба қайд гирифта шуданд, аз рӯйи ҳудуди истеъмолашон ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: **якум**, калимаҳое, ки хусусияти умумихалқӣ доранд, яъне дар доираи танҳо лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ маҳдуд намонда, дар лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ низ ба таври муштарақ истифода мешаванд; **дуюм**, калимаҳое, ки хислати шевагӣ доранд, яъне истифодаи онҳо лаҳҷаҳои ноҳияи Айниро аз лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ то андозае фарқ мекунонанд. Калимаҳои **қандак**, **чавпазак**, **матобӯ**, **мирсанчалӯ**, **ширпайвандӯ**, **ҳасак**, **хучмирӯ**, **сафедақ**, **дарафшак** намунаи калимаҳои гурӯҳи якум ва калимаҳои **карсокӯ**, **тулакӯ**, **чармак**, **чуллақ**, **пискак**, **ғовак**, **лайлотовбак**, **ғаррак**, **пулқак** намунаи калимаҳои гурӯҳи дуюм мебошанд.

Калимаҳои ифодакунанда номи анвои зардолуи лаҳҷаҳои ноҳияи Айниро аз ҷиҳати ифодаи маъно метавон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намуд:

1. Калимаҳои ифодакунанда номи анвои зардолу, ки ба номи маҳалҳо алоқамандӣ доранд: **искодарӯ** (Искодар дехаест дар ноҳияи Айни вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон), **бухорӯ** (Бухоро – маркази вилояти Бухорои Ҷумҳурии Ӯзбекистон), **конибодомӯ** (Конибодом шаҳрест дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон), **кошифӯ** (Кошиф маҳалест дар оstonи Ҳурросони Ҷумҳурии Исломии Эрон), **қуқанӯ** < қӯқандӣ (Қӯқанд шаҳрест

СУХАНИШИНОСӢ, №3 2019

дар вилояти Фарғонаи Ҷумҳурии Ӯзбекистон), **хучандӯ** (Хучанд - маркази вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон), **ворахӯ//боруғӯ** < ворухӣ (Ворух дехаест дар ноҳияи Исфараи вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон).

2. Калимаҳои ифодакунанда номи анвои зардолу, ки ба номи инсонҳо алоқамандӣ доранд: **азизмойӯ** (аз исми занонаи Азизмоҳ), **аразматӯ** (аз исми мардонаи Аразмат), **маҳмадқулӯ** (аз исми мардонаи Маҳмадкул), **мирсанҷалӯ** (аз исми мардонаи Мирсанҷар), **муслимӯ** (аз исми мардонаи Муслим), **усмунӯ** (аз исми мардонаи Усмон), **худойдодӯ** (аз исми мардонаи Худойдод), **хӯҷмирӯ** (аз исми мардонаи Ҳоҷаамир).

3. Калимаҳои ифодакунанда номи анвои зардолу, ки ба рангу тамъи мева ва донаи он алоқамандӣ доранд: **сафедак** (як навъ зардолу, ки ранги зардҷаи моил ба сафедӣ дорад), **сурхак** (як навъ зардолу, ки ранги пӯсташ сурх мебошад), **матобӯ** (як навъ зардолу, ки пӯсти нафис ва ранги қаймоқӣ дорад), **сиёпайванд** (як навъ зардолу, ки ранги ғӯлинг ва донааш сиёҳча мебошад), **талҳак** (як навъ зардолу, ки мағзи донааш талҳ мебошад), **қандак** (як навъ зардолу, ки қанднокиаш баланд мебошад), **пахтияқ** (як навъ зардолу, ки ранги сафедтоб дорад).

4. Калимаҳои ифодакунандаи номи анвои зардолу, ки ба шакл ва намуди зоҳирӣ меваву донаи он алоқамандӣ доранд: **каҷдуна//каҷдуна** (як навъ зардолуе, ки донааш андаке каҷ мебошад), **дарафшак** (як навъ зардолуе, ки нӯги тез дорад), **нулзоғак** (як навъ зардолуе, ки шакли он минқори зогро ба хотир меорад), **рухи чунун** (як навъ зардолу, ки намуди зебо дорад), **тулакӯ** (як навъ зардолуе, ки шакли дарозрӯя дорад), **туҳмаки мурғ** (як навъ зардолуи байзашакл), **чармак** (як навъ зардолу, ки пӯсти он ҷарбшударо мемонад).

5. Калимаҳои ифодакунандаи номи анвои зардолу, ки ба давраи пухта расидани мева алоқамандӣ доранд: **тезпазак//ҷавпазак** (навъҳои зардолу, ки нисбат ба навъҳои дигари он пештар пухта мерасанд).

1. Калимаҳои ифодакунандаи номи анвои зардолу, ки ба ҳаҷми мева алоқамандӣ доранд: **калатпа//капарӯ** (як навъ зардолуи қалонҳаҷм, ки бинобар серобу нарм будан аз шоҳи дароҳт афтода тит мешавад), **пискак** (як навъ зардолу, ки ҳаҷман хурд мебошад).

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

2. Калимаҳои ифодакунандай номи анвои зардолу, ки ба ин ё он хусусият ё сифати мева алоқамандӣ доранд: **карсокӯ** (як навъ зардолуи лаҳмаш нисбатан сахт, ки ҳангоми газидан карсос мезанад), **коси шароб** (як навъ зардолу, ки сероб ва ҳачман калон мебошад), **чуллак//чиллак** (як навъ зардолу, ки сифати гӯлингаш паст мебошад).

Шафтолу. Дар лаҳчаҳои ноҳияи Айнӣ номи навъҳои зерини шафтолу ба қайд гирифта шудаанд: **руғанаки ғов < равғанаки ғов** (як навъ шафтолуи калонҳачми сафедранг), **пашмак** (навъе аз шафтолу, ки пӯсташ серпат мебошад), **кордӣ** (навъе аз шафтолу, ки шакли дарозрӯя дорад ва гӯшташ сахт мебошад), **исканв** (навъе аз шафтолуи хуштаъм, ки донакаш аз гӯшташ нағз чудо намешавад), **зардолушафтолу** (навъе аз шафтолу, ки пӯсташ лучак ва ба зардолу монанд мебошад), **анҷиршафтолу** (навъе аз шафтолуи гирдашакл, ки лаҳмаш ба лаҳми анҷир монанд мебошад), **сурхак** (навъе аз шафтолу, ки ранги навдаҳои дарахт ва мевааш сурхтоб мебошад), **сафедак** (навъе аз шафтолу, ки ранги сафедтоб дорад ва ниҳоят хуштаъму сершира мебошад), **талҳак** (навъе аз шафтолуе, ки мазааш андак талҳ мебошад), **шириндуна** (навъе аз шафтолу, ки мағзи донааш ширин мебошад).

Чи тавре ки аз тафсилоти боло мебинем, калимаҳои ифодакунандай номи навъҳои шафтолу асосан ба ранг, шакл, таъм ва сифати гӯшту донаи мева алоқаманд мебошанд.

Ба ҷуз аз қалимаи **исканв**, қалимаҳои дигари ифодакунандай номи навъҳои шафтолу, ки аз лаҳчаҳои Айнӣ ба қайд гирифта шудаанд, хислати умумиистеъмолӣ доранд ва онҳоро дар фарҳангҳои тафсиригу адабиёти соҳаи боғдорӣ ва лаҳчаҳои дигари забони тоҷикӣ дучор омадан мумкин аст.

Вожаи **исканв** дар фарҳангҳои тафсирий ва сарчашмаву маъхазҳои шевашиносӣ дида намешавад ва симои фонетикии он ба баромади эронии шарқӣ (сүгдӣ) доштанаш далолат менамояд.

Тут. Номи навъҳои тут, ки аз лаҳчаҳои ноҳияи Айнӣ ба қайд гирифта шудаанд, ба қарори зайл мебошад: **бедуна** (навъе аз тут, ки донак надорад), **шатут//шахтут** (навъе аз тути сиёҳранги хуштаъм), **ҳасак** (навъе аз тути бепайванд), **марворитак** (навъе аз тути донаҳояш сафеди хурд), **балҳӣ** (навъе аз тути донаҳояш сафеди калон), **бағдодӣ** (навъе аз тути

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

хушсифат), **рахшак** (навъе аз тути даврашакли хурди камшираву сероб, ки ранги сафеди сурхтоб дорад), **хайдарӣ** (навъе аз тути пайвандии маҳаллӣ), **кулолӣ** (навъе аз тути сафедранги калони донадори сершира, ки таъми ширин дорад), **мармунҷак** (як навъ тути донаҳояш хурд), **расканак** (як навъ тути сероби камшира, ки ранги сафеди сурхтоб дорад ва таъмаш турш мебошад).

Аз воҳидҳои лугавии ифодакунандаи номи навъҳои тут, ки аз лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ ба қайд гирифта шудаанд, калимаҳои **бедуна**, **шатут**, **ҳасак**, **марворитак**, **балҳӣ** хислати умуниҳалқӣ дошта, дар аксари лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ вомехӯранд, калимаҳои **рахшак**, **ҳайдарӣ**, **кулолӣ**, **бағдодӣ**, **мармунҷак**, **расканак** бошанд, асосан дар гуфтори мардуми ноҳияи Айнӣ дучор меоянд.

Калимаҳои ифодакунандаи номи навъҳои тут дар лаҳҷаҳои мавриди таҳқиқ асосан ба сифати мева (**бедуна**, **шатут**, **ҳасак**), номи маҳал (**балҳӣ**, **бағдодӣ**, **кулолӣ**) ва номи инсонҳо (**ҳайдарӣ**) алоқаманд мебошанд.

Себ. Дар ифодаи номи навъҳои себ дар лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ калимаҳои зерин истифода мешаванд: **шакарсеб** (навъе аз себи миёнаҳаҷм, ки пӯсти гафс, ранги сафеди зардтоб ва таъми ширин дорад), **ниёзӣ** (навъе аз себи сурҳранг), **некмардуни** (навъе аз себи хушсифати сероб), **загорасеб** (навъе аз себи камоб, ки муҳлати нигаҳдориаш ниҳоят кӯтоҳ мебошад), **пахтасеб** (як навъ себи сафедранг), **нордон** (навъе аз себ, ки мазаи турш дорад), **чавпазак** (як навъ себе, ки аз ҳамчинсони худ пештар мепазад), **сафедсеб** (як навъ себи сафедранг), **турушак** (навъе аз себ, ки мазаи турш дорад), **ширинак** (навъе аз себ, ки мазаи ширин дорад), **тирмойӣ** (навъе аз себ, ки тирамоҳ мепазад), **тезпазак** (навъе аз себ, ки нисбат ба себҳои дигар пештар мепазад).

Калимаҳои ифодакунандаи номи навъҳои себ бештар ба маза (**шакарсеб**, **нордон**, **турушак**, **ширинак**), ранг (**пахтасеб**, **сафедсеб**) ва давраи пухта расидани мева (**чавпазак**, **тезпазак**, **тирмойӣ**) алоқаманд мебошанд.

Дар таркиби лугавии лаҳҷаҳои ноҳияи Айнӣ гурӯҳи калимаҳо мавҷуданд, ки номи дараҳтони мевадор ва анвои меваи онҳоро ифода нақунанд ҳам, ба дараҳтони мевадору меваи онҳо алоқаманд мебошанд. Калимаҳои **карка**, **куфа**, **ғуруфа**,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

ғусол, морак, беморак, бодрезак, қағотак аз қабили ҳамин гуна калимаҳо мебошанд.

Вожай **карка** дар лаҳчаҳои ноҳияи Айнӣ ба маъни шикастапораи донаки зардолу, шафттолу, чормағз ва бодом барин меваҳо, ки мағзро аз он чудо карда бошанд, истифода мешавад. Муаллифи «Фарҳанги Доро» вожай мазкурро бо ишораи гуфтугӯйӣ ба ҳамин маъни дар лаҳчаҳои ноҳияи Айнӣ маъмул шарҳ додааст [2.206]. Дар фарҳангҳои тафсирӣ дигар ва лугатҳои лаҳчавии забони тоҷикӣ калимаи мавриди назар ба ҷашм намерасад.

Вожай **куфа** дар лаҳчаҳои ноҳияи Айнӣ ба маъни қисми дохилии донадори себ, нок ва мурӯд барин меваҳо истифода мешавад. Ин вожа ба феъли **кардан** вобаста гардида, ҷузъи номии феъли таркибии дар лаҳчаҳои ноҳияи Айнӣ маъмули **куфа** **кардан**-ро ташкил медиҳад. Феъли **куфа** **кардан** дар лаҳчаҳои ноҳияи Айнӣ танҳо нисбат ба себ истифода мешавад ва маъни барои хушконидан майдо кардани себро ифода мекунад: ҳамин себо-яа **куфа** **кунийу** **хушк** **карда** **гирӣ**, **Чамиедино** **барои** **кампот** **мехаран**; ѹак **руйи** **ҳавли** **Одил-а** **себи** **куфакардагӣ** **гирифтас** (Сангистон). Вожай мазкурро дар лугатҳои лаҳчавӣ ва фарҳангҳои тафсирӣ дучор наомадем. Воҳиди лугавии мавриди назарро А.Л. Хромов дар лаҳчаҳои Маҷтоҳ ба маъни себи хушк [7.173] ва М. Маҳмудов дар лаҳчаҳои тоҷикони ноҳияи Китоби Ҷумҳурии Ӯзбекистон ба маъни муғчай ток ба қайд гирифтааст [4.176].

Воҳиди лугавии **ғуруфа** дар лаҳчаҳои мавриди таҳқиқ маъни пӯсти чормағзи норасидаро ифода мекунад. Агар вожай мазкурро шартан ба ҷузъҳои **ғур** ва **-уфа** чудо намоем, **ғур** маъни меваи хом, нопухтаро ифода мекунад, ки дар аксари лаҳчаҳои забони тоҷикӣ маъмул аст, дар ҳусуси маъни **-уфа** бошад, айни ҳол ҷизе гуфта наметавонем.

Бояд гуфт, ки ба маъни пӯсти чормағзи норасида дар дехаи Вешаби ноҳия вожай **ғусол** истифода мешавад. Ҳар ду ин вожаро ба маъни дар лаҳчаҳои ноҳияи Айнӣ маъмул дар ҳеч як фарҳанги тафсирӣ ё таълифоти дастраси марбут ба лаҳчашиносии тоҷик дучор наомадем.

Вожай **морак** дар лаҳчаҳои ноҳияи Айнӣ ба маъни меваи нопухтаи осебрасидае, ки бо вазиши бод ба зери дараҳт рехтааст,

СУХАНИШИНОСЙ, №3 2019

истифода мешавад. Дар лаҳчаҳои ноҳия ба ҳамин маънӣ ҳамчунин калимаҳои **беморак** ва **бодрезак** истифода мешаванд.

Аз ин гурӯҳи муродифҳо вожаи **морак**-ро ба ғайр аз «Лугати муҳтасари лаҳчаҳои Бухоро» дигар дар ҳеч як сарчашмаву маъхази лаҳчашиносӣ ё фарҳанги тафсирӣ дучор наомадем. Муаллифони «Лугати муҳтасари лаҳчаҳои Бухоро» вожаи мазкурро дар шаклҳои фонетикии **мурурук** ва **муруӯк** чунин шарҳ додаанд: бемории мева (себ, зардолу) аст, ки ба сабаби офати табий пайдо мешавад ва вай дар ғӯрагиаш (давчагиаш) зард шуда мерезад [3.157].

Вожаҳои **беморак** ва **бодрезак** бошанд, хислати умумистеъмолӣ доранд ва онҳоро бо ҳамин маънии дар лаҳчаҳои ноҳияи Айнӣ маъмул ё маъниҳои ба он наздик дар фарҳангҳои тафсирӣ ва лугатҳои лаҳҷавиву осори матбӯи лаҳчашиносӣ воҳӯрдан мумкин аст.

Вожаи **қағотак** дар лаҳчаҳои ноҳияи Айнӣ ба маънии як навъ ҷорнагзи донакаш нафис, ки шикастанаш осон аст, истифода мешавад. Вожаи мазкур ба ҳамин маънӣ дар шаклҳои **қағотак**, **қоғотак** ва **қаҳотак** дар лаҳчаҳои тоҷикони ноҳияи Китоби Ҷумҳурии Ӯзбекистон [4.232], дар шаклҳои **қоғатӣ** ва **қоғатак** дар лаҳчаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ [6.391] ва дар шакли **қоғатӣ** дар лаҳҷаи ҳардурӣ ба қайд гирифта шудааст [8.215]. Ин вожа ба ҳамин маънии дар лаҳчаҳои забони тоҷикӣ маъмул дар «Фарҳанги тафсирӣ забони тоҷикӣ» бидуни ягон ишора дар шакли **қоғотӣ** омадааст [5.686].

Ҳамин тариқ, калимаҳои ифодакунандай номи анвои дараҳтони мевадору меваи онҳо ва воҳидҳои лугавии ба онҳо вобаста як қабати муҳими таркиби лугавии лаҳчаҳои ноҳияи Айниро ташкил дода, таърихи дурударози ташаккули лексикаи забони тоҷикиро дар худ таҷассум намудаанд.

КИТОБНОМА

1. Атобуллоев С. Материалҳо аз лугати шевайи диёри Рӯдакӣ /С.Атобуллоев //
Масъалаҳои шевашиноси тоҷик. Ҷ. 1. –Душанбе: Дониш, 1970. – С. 145-169.
2. Доро Н. Фарҳанги Доро / Н.Доро. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 606 с.
3. Маҳмудов М., Бердиев Б. Лугати муҳтасари лаҳчаҳои Бухоро.
/М.Махмудов, Б.Бердиев. – Душанбе: Дониш, 1989. – 280 саҳ.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

4. Маҳмудов М. Лаҳчаи тоҷикони райони Китоб / М.Маҳмудов. – Душанбе: Дониш, 1978. – 276 саҳ.
5. Фарҳанги тафсирӣ забони тоҷикӣ. Ҷ 2. – Душанбе: Дониш, 2008. –1094 с.
6. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 2012. – 946 саҳ.
7. Хромов А.Л. Говоры таджиков Матчинского района / А.Л.Хромов. – Душанбе: Матбааи АИ РСС Тоҷикистон, 1962. – 204 саҳ.
8. Эшниёзов М. Қазийи вожаноманависӣ ва ҳаритабардории хусусиятҳои лаҳчавӣ./ М.Эшниёзов. –Душанбе: Матбааи ДМТ, 1999. – 248 саҳ.
3. Якубов Ю. Паргар в VII–VIII вв. н.э. (Верхний Зеравшан в эпоху раннего средневековья). Монография / Ю.Якубов. –Душанбе: Дониш,1979. – 218 с.

КАЛИМАҲОИ ИФОДАКУНДАИ НОМИ ДАРАХТОНИ МЕВАДОР ДАР ЛАҲЧАҲОИ НОҲИЯИ АЙНӢ

Maқола ба таҳлили лугавии калимаҳои ифодакундандаи номи дараҳтони мевадору анвои меваи онҳо баҳшида шудааст. Муаллиф калимаҳои ифодакундандаи номи дараҳтони мевадор ва анвои меваи онҳоро аз нуқтаи назари доираи истеъмол ва ҳудуди интишору ифодай маъно мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, ба ҳулосае омадааст, ки лаҳчаҳои ноҳияи Айнӣ аз нуқтаи назари истифодаи калимаҳои ифодакундандаи номи дараҳтони мевадор аз забони адабӣ ва лаҳчаҳои дигари забони тоҷикӣ камтар фарқ мекунанд, вале аз бобати истифодаи калимаҳои ифодакундандаи номи навъҳои ин ё он мева, хусусан зардолу миёни ин лаҳчаҳои мавриди назар ва забони адабиву дигар лаҳчаҳои забони тоҷикӣ тағловути бештар ба мушиҳида мерасад.

Аз баррасии мавзӯъ муаллиф ҳамчунин ба ҳулосае омадааст, ки калимаҳои ифодакундандаи номи анвои дараҳтони мевадору меваи онҳо як қабати муҳими таркиби лугавии лаҳчаҳои ноҳияи Айниро ташкил дода, таърихи дурударози ташаккули лексикаи забони тоҷикиро дар худ таҷассум намудаанд.

Калидвоҷаҳо: дараҳт, мева, лаҳча, забони адабӣ, зардолу, шафтولу, себ.

ЛЕКСИКА ВЫРАЖАЮЩАЯ НАЗВАНИЯ ПЛОДОВЫХ ДРЕВЬЕВ В ГОВОРАХ АЙНИНСКОГО РАЙОНА

Статья посвящена изучению лексики выражающей названия плодовых деревьев и названия их плодов в говорах Айнинского района. Изучая лексику обозначающую названия плодовых деревьев и их плодов в аспекте употребления, территории распространения и семантики, автор приходит к выводу, что если с точки зрения названия плодовых деревьев говоры Айнинского района мало отличаются от литературного языка и других говоров, то по части названия плодов наиболее распространенных плодовых деревьев, особенно абрикоса, между изучаемыми говорами и другими диалектами таджикского языка наблюдается много различия.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

По мнению автора, лексика плодовых деревьев и названия их плодов составляет один из важных разделов лексического состава говоров Айнинского района и хорошо отражает длинную историю становления и развития таджикской лексики.

Ключевые слова: дерево, плод, говор, литературный язык, абрикос, персик, яблоко.

WORDS THAT DENOTE FRUIT TREES IN THE DIALECTS OF AINI DISTRICT

The article is devoted to the studying of the words denoting fruit trees and the names of their fruits in the dialects of Aini district. Studying the words denoting the names of fruit trees and their fruits in terms of use, the territory of distribution and semantics, the author comes to the conclusion that, from the point of view of the names of fruit trees the dialects of Aini district have a little difference from the literary language and other tajik dialects, but there are numerous differences in names of the kinds of fruits, especially apricots, between the studying dialects and other dialects of the Tajik language.

According to the author's opinion the vocabularies of fruit trees and the name of their fruits are most important part of the lexical composition of the dialects of the Aini district, which properly reflects the long history of the formation and development of Tajik vocabulary.

Keywords: tree, fruit, dialect, literary language, apricot, peach, apple.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулова Маъмура Нуровна – омӯзгори кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шоҳтемур. Тел: (+992) 93 524 93 19.

Сведения об авторе: Гулова Маъмура Нуровна – ассистент кафедры таджикского языка Таджикского Аграрного Университета имени Ш. Шотемура. Тел: (+992) 93 524 93 19.

About the author: Gulova Mamura Nurovna – Assistant of Tajik Languages Department of the Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemur. Phone: (+992) (+992) 93 524 93 19.

УДК: 809, 155.0

ВАЗНИ ҲИЧО – ҲАСТИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Эшонқул Эшонқулов

Китобхонаи миллии Тоҷикистон

Ҳичо дар забони тоҷикӣ, чунон ки овошиносон қайд кардаанд, ҳанӯз ба пуррагӣ таҳқиқ нашудааст. Ба назар мерасад, ки яке аз муҳимтарин паҳлухои дастнахӯрдаи ҳичо вазни он

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

мебошад. Мушохидаҳо нишон медиҳанд, ки вазни ҳичо хосияти асосии забони точикӣ буда, ҷандин ҳодисаи забонӣ аз он маншаъ мегирад.

Бисёр менависанд, ки иқтибос аз забонҳои русию урупой бояд тибқи савтиёти забони точикӣ сурат гирад, аммо чист он савтиёт? Ва ё ҷаро бар хилофи қоидаҳои имло, ки аз тарафи мақомоти давлатӣ қабул гардидааст, ҳатто баъзе нависандагону олимони шинохта дар калимаҳои **айндор** байни ду садонок аломати сакта мегузоранд, калимаҳое чун *меъёр* ва *меҳмонро* бо **и**-и қӯтоҳ менависанд? Ва ҷаро ҳуди Кумитай давлатии забон пеш аз аломати сакта **у**-ро дар ҳичоҳои аввал қӯтоҳ нишон додаасту дар ҳичоҳои дуюм дароз, монанди *шуъба* ва *мавзӯъ*, ё ҷаро *мавзӯъ* дар танҳоӣ бо аломати сакта навишта мешаваду бо изофат бе сакта? Ҳангоми таҳияи қоидаҳои имло чиро дастуръамал қарор медиҳанд? Ин ҷониб масъалаҳои мазкурро бо вазни ҳичо вобаста мебинад ва дар ин муҳтасар қӯшиш мешавад, то андозае ба ин пурсишҳо посух дарёфт гардад.

Тарзи иқтибоси калимаҳои урупой бар пояи вазни ҳичо. Ҳанӯз пеш аз Инқилоб (Инқилоби Октябр, 1917) дар забони адабӣ аз тарафи Нақибхон Туғрал, Тошҳоҷа Асири, Садриддин Айнӣ ва дигарон, инчунин дар забони гуфтугӯӣ, калимаҳои урупой бар асоси вазни ҳичо иқтибос шудаанд. Масалан, Туғрал калимаҳои *губернатор* ва *хорошенький*ро ба ин тарз иқтибос кардааст: «Губирнотир ба ман гуфто, ки лушинки **харушинки**» [2, 507]. Ҷунонки мебинем, дар калимаи *губирнотир* садоноки **е**-и ҳичои дуввум ва **о**-и ҳичои охир ба садоноки қӯтоҳи **и** ва дар калимаи *харушинки* **о**-и ҳичои аввал ба **а** табдил ёфтаанд, зоро дар талаффуз ин садонокҳо қӯтоҳанд ва танҳо садоноке дароз талаффуз мешавад, ки зада болои он афтад, ҷунон ки дар ҳичои сеюми калимаи аввал садоноки қӯтоҳи **а** ба садоноки дарози **о** табдил ёфтааст. Ҳамчунин **й**-и калимаи **хорошенький**, ба хотири ин ки пасванд ва илҳоқист, ҳазф шудааст. Ҳамин ҳолат дар калимаи **адиёл** ҳам, ки ба забони гуфтугӯӣ дохил шуда, пурра ҳазм шудааст, мушоҳида мешавад: шакли навиштории ин калимаи русӣ **одеяло** буда, талаффузаш **адияла** аст, ки зада ётбарсари **я**-ро ба ё табдил додааст. Ин қоида дар забони гуфтугӯӣ пурра ҳоким аст ва садҳо калимаҳои русиву урупой бо ҳамин қоида ба забони гуфтугӯӣ дохил гардида, точикӣ шудаанд,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

аз чумла *телефон – тилифон, дизел – дизил, электрик – иликтрик, бензин – бинзин, газета – га(и)зит* ва гайра.

Чанд сол қабл қалимаи **бюджетро** Кумитаи истилоҳот ба шакли **буҷет** пешниҳод карда буд, аммо роиҷ нагардид, зоро қоидаи мазкур риоя нашудааст, яъне ҳичои аввал – **бюд-ро** (шакли аслии ин қалима фаронсавӣ budget), ки дароз аст, ба ҳичои қӯтоҳи **бу** табдил додаанд ва ҳичои охир – **жет-ро** ба чет ва гӯё бетағири, ба шакли **чет** омадааст. Аммо мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар забони тоҷикӣ дар баъзе мавридиҳо ҳичои яқунимӣ дар охири қалима вазнинӣ мекунад ва бинобар ин, ҳамсадои охир ҳазф мешавад. Ин қалима ҳанӯз дар авоили садаи бист аз тарафи худи мардум ба шакли **буҷҷат** доҳил шуда буд, ки ҳам қонунияти вазни ҳичо риоя гардидааст ва ҳамякуним ҳичои охир ба як ҳичо табдил ёфта, осонии талаффуз таъмин гардидааст. Ва дар забони адабии форсӣ, яъне дар Эрон, ба шакли **будҷа** ворид гардидааст, ки ҳам шакли аслии қалима таҳриф нашудааст ва ҳам тағиироти овой тибқи қонунияти доҳилии забон сурат гирифтааст. Вақте ки ҳичои охири қалима қӯтоҳ аст, яъне аз ҳамсадо ва садоноки қӯтоҳ иборат аст, зада болои садоноки қӯтоҳ афтида, онро ба садоноки миёна ва ҳатто то андозае дароз табдил медиҳад. Дар шакли **будҷа** ҳамин ҳолат рух дода, ҳам вазни аслии ҳичоро нигоҳ доштааст ва ҳам талаффузи онро осон гардондааст. Ҳулоса, ҳангоми иқтибос шакли садоӣ ё худ савтии қалимаҳо ба назар гирифта мешавад, на навишторӣ ва забон аслан забони гуфтугӯист, забони навишторӣ инъикоси он аст, ба мисли таҷаллии офтоб дар сатҳи об.

2. **Иқтибоси қалимаҳои арабӣ.** Маълум аст, ки забони порсии Эрон ҳеч овоеро аз забонҳои дигар қабул накардааст. Яъне, агарчи дар алифбо ҳарфҳои **сод, со, зод, зол, изғӣ, итқӣ, айн, қоф** ва гайра вучуд доранд, ҳамчун овоз ба забони форсӣ ворид нагардидаанд. Дар мо ҳам ҳамин тавр аст, ба ҷуз овози **қ**, ки ҳанӯз ҳам ба пуррагӣ қабул нашудааст. Овози **қ** агар дар охири ҳичои баста пеш аз ҳичои пӯшида, яъне пеш аз ҳамсадо ояд, талаффузаш душворӣ мекунад, аз ин **рӯ**, ба **ғ** ва ё **ҳ** табдил мейёбад. Масалан, *тагдир, лугмон, вахт, маҳсад* ва монанди инҳо. **Айн** ҳам дар ҳеч кучои ҷуғрофиёи забони тоҷикӣ-форсӣ овози алоҳида нест, ҳоҳ дар аввали ҳичо, ҳоҳ дар миёна ва ҳоҳ дар охир

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

ояд, ҳамеша ҳазф мешавад. Аммо гүш, чун ба садо такя дорад, мекӯшад шакли дурусти онро нигоҳ дорад ва ин дурустӣ дар вазни ҳичо инъикос меёбад. Забон мекӯшад, чунон ки дар калимаҳои урупой рух медиҳад, вазни ҳичоро нигоҳ дорад. Яъне қонунияти вазни ҳичо дар ин ҷо ҳам сидқ мекунад ва овози ҳазфшудаи **айн** аз хисоби дароз шудани садонок ё ташдид гирифтани ҳамсадои он ҳичо ҷуброн мешавад, масалан: *немат, меёр, мӯтадил, шӯба, ма:рифат, мосума, полу* (дар Афғонистон) ва монанди инҳо. Ин ҳодиса дар калимаҳои масъуда ва манъ, ки **айн** ба тақозои сухулат аз ҳичои аввал ба дуввум гузаштааст, ҳудро равшантар во менамояд: *ма:сӯда, ма:н*. Зимнан, бисёриҳо бар ин гумонанд, ки ў танҳо ҳоси лаҳҷаҳои сугдӣ ва бадаҳшонист, ҳол он ки ҳар кучое забони тоҷикию форсист, ў-и дароз вуҷуд дорад, фақат тарзи талаффуз фарқ мекунад. Онро дар Эрон ў-и афрошта ва қашида мегӯянд. Масалан, ў-и калимаи **шӯъбаро** дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ дарозтар аз дигарон, талаффуз мекунанд.

Ҳангоми ба алифбои лотин ва кириллӣ гузаштан ба назар мерасад, ки кӯшидаанд, дар калимаҳои дорои **айн** ҳам шакли аслиро, ки дар забони навишторӣ нишастаанд, нигоҳ доранд ва ҳам тарзи садоии онро диханд. *Шуъбаро* бо ў-и дарознавиштан баробар аст ба навиштани *миъёр, ниъмат* ба шакли *меъёр ва неъмат*, яъне бо **е**, ки низ садоноки дароз аст. Аммо **айнро** дар байни ду садонок нагузоштаанд, ҷаро? Чунки **айн** дар забони навиштории мо асосан вазифаи ҷудокунандагиро иҷро мекунад ва баробар аст бо ҳамза, чунон ки дар калимаи **муъмин**. Ҳамеша ин ним ҳамза бо садонокҳо дар аввали ҳичо ё дар алоҳидагӣ ҳамроҳ ҳаст, яъне садонокҳо ҳеч гоҳ аз дастгоҳи садоҳосилкунанда ба танҳои ҳориҷ намешаванд. Чунон ки дар пешгуфтори «Фарҳанги рӯзи «Сухан» омадааст: «...ҳеч вожае бо вока шурӯъ намешавад ва он ҷо дар фарҳангҳои дигар ба сурати *и, і, ā, о, е, а* оғоз шудааст, дар асл ҳамзасе дар ибтиди онҳо вуҷуд дорад, ки дар бисёре аз фарҳангҳо мавриди таввачуҳ қарор нағирифтааст. Зимнан, дар форсии имрӯз арзиши овоии ҳамза ва айн яқсон аст. Бинобар ин ду вожаи «**آلی**» ва «**علی**» яқсон талаффуз мешаванд ва овонигории онҳо низ бояд яқсон бошад» [4, 8]. Овозҳои миёнҷии *й, ғ* ва *в* ҳам марбут ба ҳамин руҳдод ҳастанд, яъне чун дар баъзе мавридҳо садонокеро пас аз

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

садоноки дигар бо ним ҳамза талаффуз кардан вазнинй мекунад, аз ин ҳамсадоҳо ёрӣ мечӯем.

3. **Ҳамсадои ҳ (ҳавваз)** низ дар ҳиҷоҳои бастае, ки бо ҳ тамом мешаванду баъд аз онҳо ҳиҷои пӯшида меояд ва дар ҳиҷои охири калима ё калимаҳои якхичой ҳазф шуда, вазни ҳиҷо аз ҳисоби дароз шудани садонок ва ташдиҳи ҳамсадо чуброн мегардад: *миҳмон-* *меҳмон*, *миҳр-* *меҳр*, *чиҳра-* *чехра*, *нүҳ-* *нӯӣ*, *куҳ-* *кӯӣ*, *куҳна-* *кӯна*, *дех-* *деҳ*. Калимаҳои мазкур дар хатти арабӣ боё ва ғарбишта мешаванд, вале *меҳмонро* Нимо Юшиҷ бо ғарбӣ низ овардааст: *миҳман* ҳанӯе *мехман* ҳанӯе *кӯш* ҳанӯе *роуз* ҳанӯе *тарик*: [9, 305], ки шояд, бо таваҷҷуҳ ба ҳамин руҳдоди забонӣ бошад.

Ташдид низ бо вазни ҳиҷо робитаи соҳторӣ дорад. Мо се навъ ташдид дорем:

Ташдид дар калимаҳои якхичнои иборат аз ҳамсадо+садоноки кӯтоҳ + ҳамсадо ё ним ҳамза + садоноки кӯтоҳ + ҳамсадо, ки ҳангоми бо бандак, пайвандак ва пасванд соҳтани калимаи нав барои нигоҳ доштани вазни худ мушаддад мешаванд, мисол: *пар-парра-парранда-паррон*, *бур-бурро*, *чап-чаппа*, *ак* (калон) – *акко*, *акка*.

Сируси Шамисо зикр мекунад, ки «Дар мавриди калимоти дӯҳарфии маҳтум ба «р» бояд донист, ки дар паҳлавӣ ҳам ҳолати ташдидгуна доранд: Parr, zarr, karr «р» ба қавли забоншиносон rolled, яъне гардону имтидодпазир аст ва дар забон мечарҳад: *Ҳикмати ин ҳакими жоёғурӯш / Ҳаст монанди каррӣ андар гӯи*» [4, 164]. Аммо калимаҳои «дӯҳарфие, ки ҳолати ташдидгуна доранд», танҳо маҳтум ба **р** нестанд, масалан, *чап-чаппа*, *луччак*, *кал-калла* ва гайра.

Дар гӯишҳо ва лаҳҷаҳои гуногуни эронӣ, аз ҷумла, яздӣ [3], давонӣ [5], исфаҳонӣ [6], зарқонӣ [7], кирингонӣ [8], ки манобеэ аз онҳо ба мо дастрас гардид, низ ташдид, аз ҷумла дар калимаҳои якхичой, вуҷуд дорад.

Аммо чаро як гурӯҳ калимаҳои якхичой ташдид мегиранду гурӯҳи дигар, монанди *сар*, *бар*, *пай*, *бун* ва гайра не? Аввалан, дар калимаҳои гурӯҳи аввал, яъне мушаддад, зада рӯи ҳамсадои охир меафтад, дар калимаҳои гурӯҳи дуюм рӯи садонок. Баъдан, калимаи **бачча**, ки шакли дигараш ё муродифаш ҳанӯз дар истеъмол аст, далолат мекунад, ки ин калимаҳо дар асл ҷаҳоровозӣ буда, бо ҳазф шудани як овози ҳамсадо ҳамсадои

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

ҳампаҳлуи онҳо мушаддад гардидааст. Шакли дигар ё аслии он **башк** аст, ки ҳанӯз дар бисёр минтақаҳо истеъмол мешавад. Ҳамчунин алафҳои майдаи ин ё он гиёҳро, ки ба пеши дос намеоянӣ, башкӣ мегӯянд. Ин калима дар лаҳҷаи Исфаҳон ба шакли **битса-betse** аст [6, 23], ки низ ҳамвазни **бачча** мебошад. Ин ҷо шояд дар натиҷаи ба **Ч** табдил ёфтани яке аз ҳамсадоҳои охир ва ҳазф шудани ҳамсадои дигар, **Ч** ташдид гирифтааст. Бояд таъкид кард, ки ташдиди калимаи **бачча** на танҳо дар матнҳои шеърии классикӣ, балки дар забони меъёри форсӣ, дар талафғузи васоити иттилоотии форсӣ, дар нутқи нависандагону олимони маъруф, дар фарҳангҳо ва гайра мушоҳида мешавад;

2) **ташдид дар калимаҳои тақлиди овозӣ** – ифодаи садоҳои қашида ва калимаҳои аз онҳо соҳташуда: *шар-шар* – *шарраст-шарра*, *гур-гур* – *гураст*, *гув-гув* – *гуваст*, *тарақ-тарақ* – *тарқаст*, *ар-ар* – *арраст* ва гайра. Ин гурӯҳи калимаҳо ҳангоми ба тағијрот дучор омадан боз ҳам ҳамон вокуниши вазниро нишон додаанд, масалан, дар сурати ба **ғуррос** табдил шудани **ғурраст**, яъне ҳазф шудани ҳамсадои **Т**, садоноки кӯтоҳи **а**-и ҳамон ҳичо ба садоноки дарози **О** бадал гардидааст;

3) **ташдид дар сурати табдил ва ё ҳазфи овозҳо.** Дар сурати ҳазф шудани яке аз ҳамсадоҳои пайиҳами марзи ду ҳичо, масалан, *дуздӣ-дуззӣ*, *бадзот* - *баззот* дар лаҳҷаҳои исфаҳонӣ ва сугдӣ (зимнан истилоҳи «лаҳҷаҳои сугдӣ» асоси илмӣ дорад ва коромадтар аст нисбат ба истилоҳои «лаҳҷаи шимолӣ» ва «лаҳҷаи марказӣ», ки марзбандии ҷуғрофӣ ҳастанд, на забошинохтӣ), *остин* – *оссин*, *обистан* – *обиссан*, *бастан* – *бассан* дар лаҳҷаи яздӣ, ҳамсадои баъдӣ ташдид мегирад. Дар гӯиши давонии эронӣ табдили садоноки дароз ба садоноки кӯтоҳ ва дар натиҷа мушаддад шудани ҳамсадои баъдӣ низ мушоҳида гардидааст: *солор* – *саллор* [6].

Ҳичо ҳангоми ҳазф шудани ташдиди калимаҳои мушаддади арабии даҳил низ вокуниш нишон медиҳад. Дар ин сурат ҳичо аз ҳисоби дароз шудани садоноки кӯтоҳ вазни худро нигоҳ медорад. Масалан, калимаи арабии **дуккон**, ки дар матнҳои классикӣ ташдид дорад, дар забони мардум **дӯкон** шудааст, яъне аз ҳисоби ҳазф шудани ташдид садоноки кӯтоҳи ҳичои аввал ба садоноки дароз табдил ёфта, ҳамчун ҳичои дароз боқӣ мондааст. Ё вақте ки калимаи **кулли** беташдид талафғуз карда мешавад, ба

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

чио л-и ҳазфшуда у дароз талаффуз мешавад, ё чун аз калимаи **ташаккур** як **к** меафтад, **а**-и ҳичои дуввум дароз мешавад, монанди *кулли* – *қўли*, *миллат* – *мйлат*, *муқаддас* – *муқа:дас* ва гайра. Дар ин маврид риоя накардан ташдиқ монеи расидан ба умқи бофти калима мегардад, яъне чун *муҳаббат* бо як **б** нигошта шавад, ҳамрешагии он бо *ҳабиб*, *гадуд* бо *гулда*, *далел* бо *далолат* ниҳон мемонад. Ин масъала мухим аст, бавежа имрӯз, ки иштиқоқи арабӣ на танҳо дар калимасозӣ, балки дар бофти ҷумлаҳои тоҷикӣ низ корбурд дорад.

Ҳодисаи дигари забон, ки бо иштироки вазни ҳичо сурат мегирад, ҳазфи **у**-и миёна, **и**-и миёна ва пасванди **а** пеш аз изофат дар охири калима мебошад. Зимнан ёдовар мешавем, ки бо гузаштан ба алифбои арабӣ овозҳои **у**-и миёна ва **и**-и миёна дар забони навишторӣ аз байн рафтаанд, чунки дар алифбои арабӣ танҳо **у**-и қўтоҳ, ки бо ҳаракати **—ва** бо **ӯ-** **и**, инчунин **и**-и қўтоҳ бо ҳаракати қасра **Ѡ** ва **Ӣ** бо **и**фода мешаванд, вучуд дорад. **У**-и миёна, агарчи дар забони навишторӣ бо **и**фода мешавад, дар забони адабӣ, маҳсусан дар шеъри арӯзӣ, ки дар забони мо то андозае нақши овонигориро мебозад, бештар ба **ӯ** табдил ёфтааст ва баъзан ба **у**-и қўтоҳ. Масалан, дар ин мисраи Ҳилолӣ калимаи **буд** дар вазни ҳичои қўтоҳ, яъне бо **у**-и қўтоҳ омадааст: *Пушту паноҳи ман буд девори дилбари ман*. Аммо дар ин мисраҳои Нодирпур **у**-и миёнаи калимаҳои дуд, *кабуд* ва **буд** ба **ӯ** табдил ёфтаанд: *Рафтаст бар чами фазо дуди кабудам...*, *Дигар на он ҳастам, ки будам*.

Калимаҳои ду ва ту, ки бо **и** навишта мешаванд ва садонокҳои қўтоҳи охири калима ба сабаби он ки зада рӯяшон меафтад, ҳамеша миёнаанд, дар овонигории фарҳангҳои эронӣ қўтоҳ нишон дода шудаанд, аммо ду дар калимаи дуввум мӯчиби пайдоиши ташдиқ гардидааст: **дуввум**.

Ҳамчунин **и**-и миёна низ ҳанӯз тан ба завол дар надодааст. Он дар хатти арабӣ дар охири калимаҳо бо **и** ва **и**фода шуда, ба тағиирот вокуниш нишон медиҳад. Дар калимаи **—и** ба садоноки дарози **е** табдил ёфта, онро дар талаффуз ба сурати **се** даровардааст. Дар Эрон аксаран қўтоҳ шуда, **си** талаффуз мешавад. Дар ин маврид дар калимаи **сиввум** мӯчиби ташдиқи ҳамсадои миёнҷӣ гардида, шакли ҳудро аз тариқи вазн нигоҳ

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

доштааст. Дар лаҳчай зарқонии Эрон ҳарфи миёнчии *сeом*, чун дар забони точикӣ, **й** буда, ташдид гирифтааст: *сийом*. Дар баъзе лаҳчаҳои сүғдӣ, аз ҷумла лаҳчай Ҳуҷанд, низ **и**-и миёнаи **и**-се ба **а** табдил ёфтааст, аммо боз ҳам, чун дар лаҳчай зарқонӣ, бо ташдиди ҳамсадои миёнчии **й** ба шакли **сайом** талаффуз мешавад, зоро садоноки **а** ҳам дар охири калима ба сабаби зада ба миёна табдил меёбад. Бояд таъкид кард, ки калимаи **сиюм** ҳам дар забони форсӣ бо ташдиidi **и** низ меояд, аммо бо **й**-и дароз, яъне **и** навишта мешавад: **سيوم** сиввум.

Бандаки сифатсози **й**, ки дар охири калима меояд, дар аксари лаҳчаҳо **и**-и миёна боқӣ мондааст, ҳар ҷанд дар расмулхатти арабӣ бо **й**-и дароз ҳамгун, яъне бо **и** навишта мешавад. Аммо дар баъзе лаҳчаҳо ва қолаби арӯз ба **й**, яъне дароз табдил ёфтааст. Масалан, дар ин мисраи Рӯдакӣ: *Бути таторӣ, гули баҳорӣ, набид дорӣ, чаро наёрӣ?* – калимаҳои *таторӣ* ва *баҳориро* метавон ба ду гуна ҳонд: *a)* эй *бути таторӣ*, эй *гули баҳорӣ* – пасванди сифатсози **й**, ки миёна аст; *b)* *ту бути татор ҳастӣ, ту гули баҳор ҳастӣ* – бандаки хабарии **й**, ки дароз аст.

И-и миёна ва умуман садонокҳои миёнаи **у** ва **а** ҳам дар лаҳчаҳои сүғдӣ дар охири калимаҳо ҳангоми бо изофат пайвастан ҳазф мешаванд, аммо вазни ҳичо дар ин маврид низ ғалаба мекунад, яъне зада болои изофат афтида, ҳазфи садоноки миёнаро ҷуброн мекунад. Ин ҳолат, ки дар лаҳчаҳои сүғдии забони точикӣ, аз Ҳисор гирифта то Самарқанду Бухоро ва Чочу Фарғона маъмул асту яке аз муштаракоти вежаи ин лаҳчаҳо мебошад, ҳанӯз аз оғози давраи форсии нав мушоҳида мешавад. Устод Рӯдакӣ мегӯяд: *Ситораи саҳарӣ буду қатр(а)й борон буд ё Қадаҳ гӯи саҳобастиву май қатр(а)й саҳоб астӣ.* Мавлавӣ: *З-он дароз(и)й роҳ бо дил гуфтаме ҳар соате..., Пеши чашмат доштӣ шии(а)й кабуд.* Дар адабиёти шифоҳии лаҳчаҳои мазкур ҳамеша корбурд дорад, масалан: *Барфои сари ағба сафед(и)й баданаши.* Ба ҳамин тарик, **у**-и миёна ва **а**-и охир, ки ба сабаби зада миёна мешаванд, пеш аз изофат ҳазф шуда, онро дароз мекунад: *паҳлуи – па:лий, шафтолӣ* луччак – *шафтолуи* луччак, *ҷомӣ* нав – *ҷомаи* нав, *хонӣ* боло – *хонаи* боло ва гайра.

Дар мавриди **у**-и миёна бояд илова кард, ки ин садонок дар лаҳчай болооби Зарафшон ба шакли таърихӣ **и** талаффуз мешавад, ба ҷуз дар охир, ба истиснои калимаи ду, ки то охирҳои

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

садаи гузашта дар забони бузургсолон ба шакли **ди** талаффуз мешуд ва имрӯз дар таркибҳои *ёру ди* (*дугоник*), *чору ди* *гуфтан* ва гайра боқӣ мондааст. Зимнан, ду дар гӯиши кирингонии Эрон ё худ забони тотӣ ҳанӯз **ди** аст [8]. Дар болооби Зарафшон ҳазорҳо калима монанди *тут-тит*, *хун-хин*, *дуд-дид*, *дур-дир*, *нур-нир*, *ҳанӯз-ҳаниз*, *кабуд-кабит*, *ангур-ангир*, *озмуд-озмид*, *суда-сида*, *олуда-олида* ҳастанд, ки дар дигар лаҳҷаҳо у-и миёна ва дар арӯз ӯ талаффуз мешаванд.

Ҳамин тавр, ҳангоми бо ин ё он садонокҳои миёна ҳичо бетагӣир мемонад, аммо дар сурати ба садоноки дароз ё кӯтоҳ табдил шудани садонокҳои миёна ҳичо бетагӣир мемонад, аммо дар сурати ба садоноки дароз ё кӯтоҳ табдил шудан ва ё ҳазф гардидан аз худ дифоъ карда, вазни худро ҳифз менамояд. Аз мутолеаи боло бармеояд, ки дар сурати тағирии вазни ҳичо калима аз шакли аслиаш дур гардида, ношинос ва нофаҳмо мемонад ва маъмулӣ шудани ин руҳдод яке аз омилҳои марги забон мегардад. Бинобар ин, тавононии хат, бо овозҳо пурра мувофиқат кардани алифбо шарти асосии бақои забон ба шумор меравад. Мутаассифона, на алифбои арабӣ, на кирилӣ вежагиҳои забони моро пурра ифода карда натавонистаанд. Масалан, дар расмулхатти арабӣ садонокҳои миёна, маҳсусан **и** дар охири калимаҳо бо ҳ-и ҳавваз ифода шудаанд, монанди **شنبه** **ک** **چ**ва монанди инҳо, ки имрӯз дар Эрону Афғонистон гоҳо бо **ى** из навишта мешаванд. Дар кирилӣ ҳар чанд ки ин гуна калимаҳо, аз ҷумла **кӣ** ва **ҷӣ** бо **ӣ**, **шанбе** бо е навишта мешаванд, асосан бо **и**-и миёна талаффуз мешаванд. Дар вазни шеъри классикӣ ҳам гоҳ дароз ҳастанду гоҳ кӯтоҳ.

Зимнан, дар аввал ва миёнаи калима яксон навишта шудани **ӣ** (дароз) ва **и** (кӯтоҳ) яке аз камбудиҳои ҷиддӣ дар расмулхатти кирилӣ мебошад. Масалан, дар баъзе манотик калимаҳои *тирамоҳ*, *хира* ва *пир* (тирамоҳ, хира, пир) ва монанди инҳо бо **и**-и кӯтоҳ талаффуз мешаванд. Мо ҳангоми хондан **ӣ**-ро аз хотира дароз талаффуз мекунем, аммо насли ҷавон, ки дар муҳочиравт қалон мешавад ва намояндагони қавмҳову забонҳои дигари маскуни кишвар, ки имрӯз босаводшавӣ дар байни онҳо босуръат пеш меравад, чӣ? Ин, бешак, яке аз ҳатарҳоест, ки ба бақои забон таҳдид мекунад.

Шояд гумон равад, ки вазн аз нохияи арӯз аст ва қолаби ҳичоро вазн гуфтан тақлид аз арӯзшиносист. Аммо ин гумон,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

бешак, ботил аст. Мутолеоти боло басанды аст арұзро зодаи забон донем, на баръакс. Устод Садриддин Айні дар як мактубашон ба устод Турсунзода дар бораи арұзи точикій мұлохиза ронда, онро аз арұзи арабій ва ўзбекій чудо ва бархоста аз «тарзи тартиби ҳиҷоҳои дарозу кўтоҳ», яъне вазни ҳиҷо донистаанд: «...Пас вазни арұзи точикій ва хусусияти вай дар күчост? Вазни арұзи точикій на ба адади ҳуруф, на ба чигунағии ҳаракати ҳарфҳо ва на ба адади ҳиҷоҳо – ба ҳеч қадоми инҳо вобастагӣ надорад. Балки вазни арұзи точикій бо тарзи тартиби ҳиҷоҳои дарозу кўтоҳ ба вучуд меояд ва дар ҳар гуна тартиб шакли дигар ва оҳангидигар пайдо мекунад» [1, 108]. Устод Айні дар арұзи точикій талаффуз, яъне риояи дарозиву кўтоҳи садонокҳоро муҳим дониста, дар оғаридани вазнҳои нав на шикастан, балки бетағийир пасу пеш кардани ҳиҷоҳоро тавсия додаанд: «... Агар шеъри арабиро хонем, дар қадом вазн, ки бошад, ба назари мо наср барин менамояд ва ҳол он ки ҳар шеъри худамон дар хондани худамон шеър будани худро равшан нишон дода меистад... (аз ин шеърҳои арабие, ки шоирони форстоҷик гуфтаанд, мустасност, чун ки хусусияти забони арабиро ба забони точикій тобеъ кардаанд), точикон дар вазни шеър аз араб фақат терминҳо ва сангу тарозу (фоил)-ро гирифтаанд...» [1, 108].

Лозим ба таъқид аст, ки ҳангоми гузаштан ба алифбоҳои лотинӣ ва кириллӣ ҳамин қонунияти вазни ҳиҷо амалан риоя гардидааст, ҳарчанд ки назарияи он, бо вучуди баҳсҳои зиёде, ки сурат гирифта буд, дар чое дарҷ нагардидааст, ё лоақал ба моястрас нашуд.

КИТОБНОМА:

1. Айні С. Ба М. Турсунзода (Мактубҳои Айні ба адабони точик) / С.Айні // Садои Шарқ, 1956, № 4. – С. 100-108.
2. Туғрал Н. Куллиёт / Н. Туғрал . – Хуҷанд: 2016 . – 710 саҳ.
3. Шамисо С. Куллиёти сабкшиносӣ / С Шамисо. – Душанбе: ДДОТ, 2018. – 264 саҳ.
4. ایرج افشه و ازه نامه یزدی. تهران، ۱۳۶۵، ص. ۳۵۲.
5. انوری حسن فرنگ روز سخن. تهران، ۱۳۸۹، ص. ۱۳۷۶.
6. عبد النبی صلامی. فرنگ گوئش دوانی. تهران، ۱۳۸۱، ص. ۵۳۸.
7. کلباسی ایران. فارسی اصفهانی. تهران، ۱۳۷۰، ص. ۲۰۰.
8. فرنگ زرقان. تهران، ۱۳۸۰، ص. ۳۲۴. محمد جعفر ملکزاده.
9. یحیی نکا. گوئش کرینگانی. تهران، ۱۳۳۲، ص. ۷۰.

СУХАНИШИНОСӢ, №3 2019

.. تهران، 1379، ص. 353. پیشیج نیما. شعر زمان ما.

ВАЗНИ ҲИЧО – ҲАСТИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Имлои забони тоҷикӣ ҳам дар расмурхатти арабӣ ва ҳам кирилӣ ҳамеша дучори мушкилот будааст. Ҳар чанд, ки солҳои охир қоидашо имло ба тақрор бозбинӣ шуданд, ҳанӯз ҳарҷумарҷхое дар мавриди риояи он зиёд ба назар мерасад, зоро, ба андешаи муаллиф, баъзе руҳдодҳои забонӣ аз ҷиҳати назариявӣ асоснок карда нашудаанд. Дар мақола чанд масъалаи имло, аз ҷумла меъёри навишти ҷоҳсаҳои русио урупӣ, қалимаҳои айндори аслан арабӣ, ташидӣ, садонокҳои дарозу миёна аз ҷаҳандози вазни ҳиҷо баррасӣ гардидааст. Муаллиф бар он аст, ки ин руҳдодҳои забонӣ мабдаи ягона доранд ва он вазни ҳиҷо мебошад.

Калидвозжеҳо: ҳиҷо, вазн, ташидӣ, айн, садоноки дароз, садоноки миёна, қалимаҳои иқтисодӣ.

МЕТРИКА СЛОГ – БЫТИЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Орфография таджикского языка и в арабском алфавите и в кириллице всегда сталкивалась с проблемами. Хотя в последние годы орфографические правила были не раз пересмотрены, тем не менее, эти нормы не всегда соблюдаются, потому что, по мнению автора, некоторые языковые ситуации теоретически необоснованы. В статье некоторые ситуации, как заимствованные арабские, русские и европейские слова, парные буквы, гласные и т.д. рассмотрены на основе метрики слова. По мнению автора, данные ситуации имеют единый источник и это является метрика слова.

Ключевые слова: слог, метрика, парные буквы, гласные, заимствованные слова.

METRIC OF SYLLABLE – ENTITY OF TAJIK LANGUAGE

Tajik language has always encountered with challenges of orphography, which concerns both, the Arabic and Cyrillic alphabet. Although the spelling rules have been revised more than once in recent years, still, these rules are not always appreciated, according to the author's thought, this happen because some linguistic situations are theoretically unstable. The author of this article examines some positions of the Arabic, Russian and European borrowed words, paired letters, vowels, etc. based on metrics of syllable. According to the author's study these situations have a single source – and it is a metric of the syllable.

Keywords: syllable, metric, paired letters, vowels, mutual words.

Маълумот дар бораи муаллиф: Эшонқулов Эшонқул – сармухтахассиси Китобхонаи миллии Тоҷикистон. Тел. (+992) 934615160; E-mail: Askikho@mail.ru.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

Сведения об авторе: Эшонкулов Эшонкул – главный специалист Национальной библиотеки Таджикистана. Тел. (+992) 934615160; E-mail: Askikho@mail.ru.

Information about the author: Eshonqulov Eshonqul - Leading specialist of the National Library of Tajikistan. Tel (+992) 934615160; E-mail: Askikho@mail.ru

УДК: 491.550-3:687

ТАФСИРИ ИСТИЛОҲОТИ ДӮЗАНДАГӢ ДАР ФАРҲАНГИ «БУРҲОНИ ҚОТЕЙ»

Буриева Шаҳноза

Кумитаси забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати ҶТ

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» қисми зиёди вожаҳое, ки хоси забони тоҷикианд ва имрӯз бархе аз онҳо дар шеваю лаҳҷаҳо истифода мешаванд, дарҷ гардидааст. Аз ҷумла, миқдори зиёди вожаю истилоҳоти дӯзандагӣ, ки яке аз ҳунарҳои қадимии мардуми мо мебошад, дар фарҳанги мазкур ба таври фаровон корбурд шудааст. Аммо айни замон на ҳамаи истилоҳоти соҳаи дӯзандагӣ, ки фарогири фарҳанги мазкуранд, мавриди истифода қарор доранд. Қайд бояд кард, ки муаллифи фарҳанг, албатта, бештар ба шеваю лаҳҷаи минтақаи худ такя намудааст, вале, ҳушбахтона, аксари он вожаю истилоҳот ба таркиби лугавии забони тоҷикӣ шомиланд.

Таҳиякунандай пешгуфтори «Бурҳони қотеъ» дуруст зикр мекунад, ки «Мақсади асосии дарпешгузоштаи муаллиф (Муҳаммадхусайнӣ Бурҳон-Б.Ш.) он буд, ки фарҳанги мукаммале тартиб дихад, то ҳар чи бештар захираи бойи лугавии забонамонро фаро гирад ва шавқмандону муҳтоҷони лугатро қонеъ гардонад» [1, 3].

Албатта, дар фарҳанги мазкур вожаю истилоҳоти тамоми соҳаҳои ҳунарҳои мардумӣ шарҳ ва тафсир шудаанд. Мо дар ин мақола танҳо истилоҳоти як соҳаи маъмултарини ҳунарҳои мардумӣ – дӯзандагиро дар асоси фарҳанги «Бурҳони қотеъ» мавриди таҳлил қарор додем. Боиси тазаккур аст, ки дар замони мусосир низ ин навъи ҳунар бештар ривоҷ ёфта, таваҷҷуҳи мардум ба он боз ҳам зиёдтар гардидааст.

Вожагони марбут ба дӯзандагиро, ки дар «Бурҳони қотеъ» зикр шудаанд, метавон чунин тасниф кард:

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

- вожагони марбут ба номи соҳаҳои дӯзандагӣ ва навъи фаъолияти хунармандони ҳамин соҳа;
- вожагони марбут ба масолехи дӯзандагӣ;
- вожагони марбут ба абзори дӯзандагӣ;
- вожагони марбут ба маводи тайёри дӯзандагӣ.

1. Номи соҳаҳои дӯзандагӣ ва навъи амали хунармандони ҳамин соҳа.

Ба соҳаи дӯзандагӣ асосан тоқидӯзӣ, заркашдӯзӣ, чармдӯзӣ, кашидадӯзӣ, зардӯзӣ, бахиядӯзӣ, чакиндӯзӣ,чуволдӯзӣ, калобатундӯзӣ ва кафшдӯзӣ дохил мешаванд, ки ҳамаи ин навъи хунарҳои мардумӣ дастӣ анҷом дода мешуданд.

Дар асоси иттилои муаллифи «Бурҳони қотеъ» вожаи **«бандарз»** ба маъни шахсе мебошад, ки ҷувол медӯзад. Ба ҳамин хотир муаллифи фарҳанги мазкур вожаи **«бандарз»**-ро чунин шарҳ додааст: **«бандарз – ҷуволдӯро гӯянд»** [1, 193]. Вожаи мазкур дар забони муосири тоҷикӣ мавҷуд нест.

Соҳаҳои мазкур вобаста ба қасби хунармандон номгузорӣ шудаанд. Яъне, дар қолаби қалимасозии тоҷикӣ ба номи қасбҳо пасвандҳои исмсози **-ӣ** ва **-ҷӣ** илова шуда, соҳаҳои он муайян мегардад. Масалан, аз вожаи тоқидӯз, ки исми амали хунармандест, ки тоқӣ медӯзад, номи соҳаи он – тоқидӯзӣ, аз заркашдӯз – заркашдӯзӣ, чармдӯз – чармдӯзӣ ва ғайра соҳта шудаанд. Чунин навъи соҳаҳо ва амали хунармандони ҳамин соҳа дар фарҳанги мазкур ба таври зайл тафсир ёфтаанд: бахиядӯз, кашидадӯз, чакиндӯз, ҷуволдӯз, калобатундӯз, кафшдӯз, мӯзадӯз, порадӯз, пинадӯз ва ғайра.

2. Масолехи дӯзандагӣ. Масолехи соҳаи дӯзандагӣ аз **матову абрешим** ва **чарм** иборатанд.

Вожагони марбут ба масолехе, ки аз **матову абрешим** тайёр мешаванд, дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ба таври зер шарҳ дода шудаанд: Вожаи **«бодома»** ба чанд маъни баён гардидааст: **«бодома** – пилаи абрешимро гӯянд; ба маъни нигин ва муҳри ангушттар ҳам омадааст; ба ҷашммонанде бошад, ки аз тиллову нуқра созанд ва бар қулоҳи тифлон дӯзанд; ба ҳирқаи муроққаъаро ҳам мегӯянд, яъне ҳирқае, ки аз пораҳои рангин фароҳам дӯхта шуда бошад; ба ҷинс аз абрешум бошад» [1, 137]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир [3; 4; 5; 6] дарҷ нағардидааст ва дар забони муосири тоҷикӣ низ мавриди

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

истифода қарор надорад. Мавриди зикр аст, ки чунин тарзи дўхтани либос, яъне пораҳои рангинро ба ҳам чида дўхтан дар гузашта маъмул будааст. Аммо дар имрӯз аз пораҳои матоъҳои гуногунранг бо тартиби маҳсус кўрпаву кўрпача, дастархон ва монанди инҳоро медўзанд, ки онро қуроқдўй мегўянд. Қайд бояд кард, ки чойи вожай «**бодома**»-ро дар забони тоҷикӣ калимаи «қуроқ»-и ўзбекӣ гирифтааст. Дар фарҳанги «Тӯҳфат-ул-аҳбоб» «**бодома**» ба маънои кирми абрешим шарҳ дода шудааст [2, 34].

Вожай дигаре, ки ҳамчун масолех барои дўхтан истифода мешавад, «**бозафган**» мебошад. Худи муаллиф онро пина, яъне дарбех гуфта, чунин шарҳ додааст: «**бозафган** – жанда ва пинае бошад, ки фақирон ва дарвешон бар ҷома ва хирқа дўзанд; ва мадоҳилмонандеро низ гўянд, ки баъзе аз сипоҳиён бар пушти гиребони ҷомаи пунбадор ва ҷорқаб дўзанд, ҷунонки сари мадоҳил бар миёни ҳар ду шона афтад» [1, 145]. Имрӯз ин вожаро дўзандагон ҳамчун истилоҳ истифода намебаранд. Аммо шакли масдари он **бозафкандан** буда, маънои «ба пушт партофтган»-ро дорад, ки дар забони тоҷикӣ роич аст. Ба ҷойи вожай мазкур вожаҳои ямок, дарбех, васла ва пина истифода мешавад. Бамаврид аст, ки ин ҷо доир ба вожай **ҷорқаб** маълумот дихем. Муаллифи «Бурҳони қотеъ» ҳангоми тафсири вожай «бозафган» калимаи «ҷорқаб»-ро низ ёдрас мешавад. Мутаассифона, ҳамчун моддаи алоҳидай лугавӣ ин вожа дар «Бурҳони қотеъ» тафсир наёфтааст. Аммо дар фарҳангҳои дигар **ҷорқаб** ҳамчун «либоси маҳсуси подшоҳон ва амирон» [6, 587] шарҳ ёфтааст. Аз тафсири муаллифи «Бурҳони қотеъ» низ пай бурдан мумкин аст, ки ҷорқаб дар фарҳанги мазкур низ ба маънои либоси маҳсуси подшоҳон истифода шудааст.

Вожай дигари соҳаи дўзандагӣ «**бартанг**» аст, ки дар «Бурҳони қотеъ» чунин шарҳ ёфтааст: «**бартанг** – навормонандеро низ гўянд, ки аз карбос ва гайра дўзанд ва бар гаҳвораи атфол насл кунанд ва тифлро бад-он гаҳвора банданд» [1, 163]. Вожай мазкур ҳоло ба ҳамин маъно мавриди истифода қарор надорад, вале ҷойи онро вожай «дастбанд» ва «пойбанд»-и тифл гирифтааст. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» вожай мазкур на ба ин маъно, балки ба маънои тасма омадааст,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

ки чунин шарх ёфтааст: «**бартанг** – тасмае, ки бо он зинро бар пушти асп мебанданд» [5, 151].

Вожай **бундурро** муаллифи фарҳанг чунин шарх додааст: «**бундур** – ресмоне бошад, ки бад-он чувол ва тубра ва амсоли он дӯзанд» [1, 194]. Дар асоси шарҳи муаллиф **бундур** як навъи ресмон будааст, аммо дар фарҳангҳои баъдӣ чунин вожа мавҷуд нест. Аммо муаллиф таъқид меқунад, ки он танҳо хоси яҳудон будааст. Дар забони тоҷикӣ ин қисмро **«абра»** гӯянд ва агар аз қисми даруни ҷома дӯзанд, онро **остар** (астар) мегӯянд.

Порай зард – порчай зарде бошад, ки яҳудон барои имтиёз бар дӯши ҷома дӯзанд [1, 214]. Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ ҳамчун як истилоҳи алоҳида вожай мазкур роиҷ нест.

Истилоҳи дигари дӯзандагӣ ин «паргола» мебошад, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» чунин шарх ёфтааст: «**паргола** – пина ва васларо низ гӯянд, ки бар ҷома дӯзанд; ва порчае ҳам ҳаст ресмонӣ монанди мисқолӣ» [1, 231]. Ҳарчанд вожай паргола дар забони адабии муосир дар истифода нест, аммо дар «Фарҳангӣ забони тоҷикӣ» чунин шарх ёфтааст: «**паргола//паркола** – 1) пина, васла, ямоқ. 2) ҳисса, пора, парча, лаҳта» [4, 31] ва дар «Фарҳангӣ тафсирӣ забони тоҷикӣ» вожай **«паргола** – 1) пина, васла, ямоқ, пора. 2) нақшу нигори рӯи ҷизе» [6, 70] омадааст.

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» шакли дигари **«паргола»** қалимаи **пажкола** низ баён гардидааст ва ба ҳамон маънои **паргола** шарҳ дода шудааст: «**пажкола** – пора ва васларо низ гӯянд, ки бар ҷома дӯзанд» [1, 237]. Вожай мазкур дар фарҳангҳои муосир дарҷ нагардидааст.

Дар луғати «Тӯхфат-ул-аҳбоб»-и Ӯбахӣ вожай мазкур дар шакли **пажгола** низ омада, ба ҳамин маъно шарҳ дода шудааст. Дар фарҳанги мазкур номи дигари он **«каждана»** низ зикр шудааст [2, 141].

Масолеҳи дигари дӯзандагӣ **пина** мебошад: «**пина** – порча, ки бар кафш, ҷома ва ҳирқа дӯзанд» [1, 261]. Вожай мазкур дар забони муосири тоҷикӣ дар ҳамин шакл маъмул аст: «**пина** – 1. парча, ҷизи порашуда. 2. васла, ямоқ, порае, ки ба ҷои даридаи либос ва ҷизҳои дигар дӯхта ё васл карда мешавад» [3, 61; 5, 98].

Истилоҳи дигари дӯзандагӣ, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» баён гардидааст, **тафсила** мебошад. Онро муаллиф ба маънои навъе аз матои абрешимӣ, ки аз он масолеҳи либосворӣ

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

медӯзанд, шарҳ додааст, яъне: «**тафсила** – чинсе аз порчаи абревумй бошад, ки аз он қабо ва изор ва чизҳои дигар низ бидӯзанд» [1, 286]. Вожай мазкур дар забони муосири тоҷикӣ дар истифода қарор надорад. Ба ҷойи ин вожа матоъҳои гуногун бо номҳои нав истифода мешаванд.

Истилоҳе, ки муарриғари ҳунари дӯзандагии мардуми он давра ба ҳисоб мерафт, **чакин** мебошад, ки онро муаллиф дар шакли зерин шарҳ додааст: «**чакин** – навъе аз қашида ва заркашдӯзӣ ва баҳиядӯзӣ бошад; ва ҷома ва қабоero, ки ҷунин дӯхта бошанд чакиндӯзӣ гӯянд» [1, 352].

Вожай **чикин** шакли дигари **чакин** мебошад, ки дар фарҳанги мазкур муаллиф онро ба таври зер тафсир намудааст: «**чикин** – ба маъни чакин аст, ки навъе аз қашида ва заркашдӯзӣ ва баҳиядӯзӣ бошад» [1, 352]. Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ вожай **чакан** маъмул буда, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба таври зайл шарҳ дода шудааст: «**чакан** – навъе аз қашидадӯзӣ, ки бо абревими ранга дар матоъ ва ғ. нақш медӯзанд» [5, 544]. Аз ин бармеояд, ки чикин ин шакли дигари чакан аст. Чакандӯзӣ як навъи ҳунарҳои мардумист, ки имрӯз авчи тоза ёфтааст.

Истилоҳи **хиштчаро** дӯзандагон истифода мебаранд. Муаллифи «Бурҳони қотеъ» таъкид менамояд: «**хиштча** – он порчае ҷаҳоргӯша бошад, ки дар зери бағали ҷома ва миёни тунбон дӯзанд» [1, 393]. Вожай мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ҷунин дарҷ гардидааст: «**хиштак** – порчаи ҷоргӯша, ки зери бағали ҷома ва миёни почома медӯзанд» [4, 482]. Вожай мазкур дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба ҷунин маъно омадааст: «**хиштак** – порчаи ҷоргӯшае, ки зери бағали ҷома ё миёни почома дӯхта мешавад» [6, 456].

Дар забони муосири тоҷикӣ вожай мазкур маъмул буда, имрӯз ҳам дар байни дӯзандагон бо ҳамин ном истифода мешавад.

Анвои гуногуни масолехи дигари дӯзандагӣ, ки аз ҷарму пӯст дӯхта мешаванд, дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» зикр шудаанд ва онҳоро дар шакли мавҷуда дар муқоиса бо фарҳангҳои муосири тоҷикӣ меорем:

«**Баҳла** – пӯсте бошад, ки ба андоми панҷаи даст дӯзанд ва миршикорон бар даст қашанд ва ҷарғ ва боз ва шоҳинро ба даст гиранд» [1, 202]. Вожай мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ»

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

чунин шарҳ ёфтааст: «**бахла** – дасткаши чармини шикорӣ, ки бозро болои он мешинонанд» [3, 164] ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин омадааст: «**бахла** – дасткаши чармин, ки шикорчиён бозу шоҳинро бо он ба даст мегиранд» [5, 160].

Аз тафсири фарҳангҳо маълум мегардад, ки вожаи мазкур маъмул буда, аз пӯст дӯхта мешавад.

«**Пордум** – он ҷарме бошад паҳн, ки бар паси полони чорво дӯзанд ва бар паси рони чорво андозанд. Ва баъзе гӯянд ҷарме бошад, ки бар паси зини асп банданд ва бар зери думи асп андозанд» [1, 213]. Вожаи мазкур дар замони муосир мавриди истифода қарор дорад ва дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтааст: «**пордум** – банди паҳни ҷармин, ки аз таҳти думи ҳар, ҳаҷир ва гайра гузаронида, аз ду сӯ ба ду канори полон ё зин баста мешавад» [4, 86] ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» вожаи **пордум** ба маънни «тасмаи паҳни ҷармин ё аз матои мустаҳкам дӯхташуда, ки аз таги думи чорпоёни боркаш гузаронида аз ду сӯ ба ду канори полон ё зин баста мешавад» [6, 114] тафсир шудааст. Вожаи мазкур низ дар забони муосири тоҷикӣ маъмул аст.

«**Пишеза** – ... ва ҷарме бошад, ки бар домани хайма дӯзанд ва ресмоне бад-он гузаронанд» [1, 243]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир [3; 4; 5; 6] дарҷ нагардидааст. Зикр бояд кард, ки дар забони муосири тоҷикӣ вожаи «шероза» истифода мешавад ва он ҳошия ё зехе бошад, ки ба гирди токӣ, домани ҷома ва даври остин дӯзанд. Инчунин, сахҳофон низ дар ҷузъбандии китоб истифода мекардаанд, ки он бештар аз пӯст тайёр мешавад.

«**Оваҳ** – занчираво низ гӯянд, ки наққошон ва дӯзандагон бар канори ҷизҳо бикашанд ва бидӯзанд» [1, 63-64]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир [3; 4; 5; 6] ба ин маъно дарҷ нагардида, балки вожаи **«овах>овах** ба маънои «дарег, афсӯс, оҳ» [3, 896] омадааст.

«**Часта** – ... ва согареро низ гӯянд ва онро аз пӯсти кафали ғӯрҳар ва асп ва астар ва ҳари улог созанд. Ва аз он кафш ва ҷизҳо дигар дӯзанд» [1, 345]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир [2;3;4;5] дарҷ нагардидааст.

«**Чашма** – суфт ва сӯроҳи сӯзан ва ҷуволдӯзро низ гӯянд» [1, 347]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

ёфтааст: «**чашма** – чашм, чашмак, шикоф ва сурохи чизе; чашмаи сӯзан шикофи сӯзан, сурохи сӯзан» [4, 535]. Вожай мазкур дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маъни мазкур наомадааст.

Чашмак – пойафзор ва кафшро низ гӯянд [1, 347]. Вожай мазкур дар фарҳангҳои муосир [3; 4; 5; 6] ба маъни пойафзор наомадааст. Дар забони имрӯзai тоҷикӣ ба ин маъни истифода намешавад.

Чагал – зарфе бошад лӯладор, ки онро аз ҷарми дигубаткардаи булғор дӯзанд ва ба арабӣ митҳара хонанд [1, 349]. Вожай мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дарҷ нагардидааст ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маъни «зарфи чумакдор, ки онро аз ҷарми ошдодашудаи булғорӣ медӯхтанд ва мусоғирону ширкорчиён ҳамроҳ доштанд, матраҳа» [5, 543] омадааст.

Ҳаммаъни вожай **чагал** калимаи **хусайнӣ** мебошад, муаллиф онро чунин шарҳ додааст: «**хусайнӣ** – зарферо низ гӯянд, ки онро аз булғор ва гоҳе аз ҷарм ҳам дӯзанд» [1, 366]. Вожай мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дарҷ нагардидааст ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маъни дар боло зикршуда наомада, балки ба дигар маъни шарҳ дода шудааст [5, 539].

3. Абзори дӯзандагӣ. Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» он абзори дӯзандагие тафсир шудааст, ки дар замони муаллифи фарҳанг дар истифода қарор доштаанд. Дар зер мо ҳамаи онҳоро бо тафсири муаллифи фарҳанг зикр мекунем:

«**Адромкаш** – ба маъни адром аст, ки дирафши такалтудӯйӣ бошад» [1, 75]. Вожай мазкур дар ҳамин шакл дар фарҳангҳои муосир [3; 4; 5; 6] дарҷ нагардида, балки маъни он бо вожай **одрам** ифода ёфтааст, ки дар поён онро зикр мекунем. Дар шакли **адром** он дар «Тухфат-ул-аҳбоб» -и Ӯбаҳӣ сабт шуда, ба маъни абзори дӯзандагии монанди дарафш тафсир ёфтааст.

Одрам – намадзини аспро гӯянд; афзореро низ гӯянд, ки намадзинро бар он дӯзанд ва он чизест монанди дирафш [1, 45]. Вожай мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтааст: «**одрам** //**одарм** – 1) намаде, ки таги зини асп мегузоранд, намадзин, чиргӣ, арақчини асп. 2) афзори дирафшмонанди маҳсус, ки бо он намадзин медӯзанд; бигиз» [2, 901] ва дар

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

«Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин омадааст: «**одрам/одарм** – намади зери зини асп, намадзин» [6, 19]. Вале ба маъни дуюм, яъне дарафш шарҳ наёфтааст.

Шакли дигари вожай **одрам** калимаи **адром** аст, ки муаллифи «Бурҳони қотеъ» онро дар фарҳанги худ чунин шарҳ додааст: «**адром** – дирафшест, ки намадзин ва такалтуро бадон дӯзанд» [1, 74]. Дар ин шакл низ вожай мазкур на дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва на дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» дарҷ ёфтааст.

«**Чахмоҳ** – кисай дутабақаро низ гуфтаанд, ки аз тимоҷ дӯзанд ва сипоҳиён шонаву сӯзан ва ҷизҳои дигар дар он гузоранд» [1, 340]. Вожай мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтааст: «**чахмоҳ** – ҳалтачае, ки сипоҳиён дар он шона, сӯзан ва дигар ҷизҳо нигоҳ медоранд» [4, 530].

«**Ағоза** – афзорест кафшдӯзонро» [1, 102]. Вожай мазкур дар фарҳангҳои муосир [3; 4; 5; 6] дарҷ нагардидааст.

Ҳаммаъни вожай **ағоза** калимаи **авроз** аст, ки муаллиф онро дар фарҳанги мазкур чунин зикр намудааст: «**авроз** – бар вазн ва маъни афзор аст, ки бодбони қашти; ва дастафзори пешаварон; ва қафш ва поафзор» [1, 126]. Вожай мазкур дар фарҳангҳои муосир [3; 4; 5; 6] дарҷ нагардидааст.

«**Ҳарак** – чӯбаке бошад, ки бар рӯи тунбӯр, уд, камонча, рубоб ва амсоли он гузоранд ва торҳоро дар болои он қашанд; ва сепояе бошад, ки ҳарду сари коргоҳро бар болои он гузоранд ва нақшдӯзӣ ва қалобатундӯзӣ қунанд; ва сепояе, ки заргарон пеши худ гузоранд ва ҷизҳоро бар болои он сӯҳонкорӣ қунанд» [1, 386]. Вожай мазкур дар забони имрӯзӣ тоҷикӣ ва дар лаҳҷаи мардуми мо ба маъни курсие, ки дар назди хонаҳои истиқоматӣ мегузоранд, ки мардуми он ҳона дар якҷоягӣ бо ҳамсояҳои худ шомгоҳон дар чунин ҳаракҳо нишаста, барои сұхбат кардан бо ҳамдигар ҷамъ мешаванд. Инчунин, калимаи **ҳарак** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтааст: «**ҳарак** – чӯбча ва ё устухончае, ки бар косаи танбӯр, дутор ва г. гузошта мешавад ва тор аз болои он мегузоранд» [4, 463] ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба таври зерин омадааст: «**ҳарак** – олати ҳурди устухонӣ ё чӯбӣ, ки дар болои косаи танбур ё дутор шинонда симҳоро аз рӯи он мегузаронанд» [6, 440].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Ҳамчун абзори дўзандагӣ бо ҳамин ном дар фарҳангҳои муосир тафсир нашудааст.

«Хунсо – он чизест, ки сахҳофон ва кафшдӯзон ба кор баранд» [1, 403]. Вожай мазкур дар фарҳангҳои муосир [3; 4; 5; 6] ба ин маъно дарҷ нагардидааст.

4. Махсулоти дўзандагӣ. Дар зер бা�ъзе аз истилоҳоти маҳсулоти дўзандагиро аз фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ҷамъоварӣ намуда, мавриди таҳлил қарор додем:

Дар гузашта дар баробари он, ки либосҳоро аз пашм мебофтанд, инчунин, аз порчаҳои алоҳида онро парчадӯзӣ (қуроқдӯзӣ) мекардаанд. Яке аз ҷунин навъи либос **хуставона** ном доштааст, ки он дар «Бурҳони қотеъ» ҷунин тафсир шудааст: «**хуставона** – либосе бошад, ки дарвешон ва факирон пӯшанд ва аз он пашмҳо ва мӯйҳо оvezон бошад; ва хирқаero низ гӯянд, ки аз порчаҳои алвон дӯхта шуда бошад» [1, 392]. Вожай мазкур дар «Фарҳангӣ забони тоҷикӣ» ҷунин шарҳ дода шудааст: «**хустувона > ҳастувона** – либоси пашмини қуроқи дарвешон» [4, 469].

Абири - дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ба маънои пероҳан омада, ба таври зерин шарҳ дода шудааст: «**абир** – ба луғати Занду Позанд ба маънии пероҳан аст ва ба арабӣ қамис хонанд» [1, 70]. Вожай мазкур дар забони имрӯзai тоҷикӣ роиҷ нест ва дар «Фарҳангӣ забони тоҷикӣ» (1969) ва «Фарҳангӣ тафсирии забони тоҷикӣ» (2010) ба ин маънӣ наомада, балки ҷунин шарҳ ёфтааст: «**абир** – навъе аз хушбӯиҳои хушк; номи хушбӯии сиёҳтоб, ки аз сандалу гулоб ва мушку заъфарон месозанд» [3, 27].

Адрам ба як маъно, агар ифодакунандай абзори дўзандагӣ – дарафш бошад, маънои дигари он намадзин аст: «**адрам** – намадзин ва такалтуи аспро гӯянд» [1, 75]. Вожай мазкур дар «Фарҳангӣ забони тоҷикӣ» ва «Фарҳангӣ тафсирии забони тоҷикӣ» ба шакли «**одрам**» шарҳ дода шудааст.

Бошома – саандозе бошад, ки онро занон бар сар мекардаанд. Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» вожай **бошома** аз ҷониби муаллиф ҷунин тафсир ёфтааст: «**бошома** – чодар ва меъҷаре бошад, ки занон бар сар андозанд» [1, 146]. Шакли дигари он дар фарҳангӣ мазкур ба таври **бошума** сабт гардида, ба монанди вожай **бошома** шарҳ дода шудааст: «**бошума** –

СУХАНИШИНОСӢ, №3 2019

чодареро гӯянд, ки занон бар сар кунанд» [1, 147]. Вожай мазкур дар фарҳангҳои муосир [3; 4; 5; 6] дарҷ нагардидааст.

«**Болик** – кафш ва попӯши ҷармиро гӯянд» [1, 150]. Вожай мазкур дар фарҳангҳои муосир [3; 4; 5; 6] дарҷ нагардидааст.

Анвои қулоҳ. Дар гузашта қулоҳро ҳам барои мардон ва ҳам занон тайёр мекардаанд, ки барои мардон баъзан аз пӯст ва барои занон аз матоъ дӯхта мешудааст. Дар «Бурҳони қотеъ» чунин қулоҳҳо бо номҳои «**баракӣ**» ва «**таппа**» зикр шудаанд:

«**Баракӣ** – қулоҳи дарозе бошад, ки зоҳидон бар сар гузоранд ва ба арабӣ бурнус ҳонанд» [1, 169]. Вожай мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маъни кулоҳе, ки аз пӯсти барра дӯхта шудааст, омадааст ва он чунин шарҳ дода шудааст: «**баракӣ**>**барагӣ** – аз пӯсти барра дӯхта шуда (пӯстин, қулоҳ ва ғ.)» [3, 141].

«**Таппа** – қулоҳи занонро низ гуфтаанд ва он чизе бошад меҳробӣ, ки занон аз қалобатун ва марворид дӯзанд ва аз тилову ҷавоҳир низ созанд ва бар пешонӣ наасб ҳонанд» [1, 271]. Вожай мазкур дар «Фарҳанги тафсирӣ забони тоҷикӣ» ба ин маъни наомада, балки вожай **таппа** ба маъни «комилан тайёр» омадааст [6, 319].

Ҳулоса, вожаҳою истилоҳоти соҳаи ҳунармандӣ, баҳусус дӯзандагӣ, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» тафсир шудаанд, шомили таркиби лугавии забони тоҷикианд. Пас метавон гуфт, соҳаи дӯзандагӣ дар гузашта хеле ривоҷ дошта, дорои вожагони хосе будааст.

КИТОБНОМА

1. Бурҳон, М. Бурҳони қотеъ/ М. Бурҳон. Ҷ. 1. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416 саҳ.
2. Ӯбахӣ Ҳофиз. Тухфат-ул-аҳбоб/ Ҳофизи Ӯбахӣ. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 288 саҳ.
3. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. – 952 саҳ.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. – 952 саҳ.
5. Фарҳанги тафсирӣ забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Душанбе: ҶММ «Шуҷоиён», 2008. – 949 саҳ.
6. Фарҳанги тафсирӣ забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – Душанбе: ҶММ «Шуҷоиён», 2008. – 945 саҳ.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

ТАФСИРИ ИСТИЛОҲОТИ ДЎЗАНДАГӢ ДАР ФАРҲАНГИ «БУРҲОНИ ҚОТЕҶ»

Дар мақола истилоҳоти яке аз самтҳои муҳимми ҳунарҳои мардумӣ – соҳаи дўзандагӣ бо фарогирӣ маводи лугавӣ ва усулҳои асосии лексикографӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Навъҳои гуногуни ҳунарҳои мардумӣ, ки дар гузашта бештар дастӣ иҷро мешуданд, дорои вожагони хоси худ буда, қисме аз истилоҳоти онҳо имрӯз корбаст намешаванд ва ба умқи фаромӯшӣ рафтаанд. Вале танҳо фарҳангномаҳои қадимӣ ҳастанд, ки он вожсаҳоро зинда нигоҳ доштаанд.

Дар мақола маводи лугавии «Бурҳони қотеъ» мавриди корбурд қарор гирифта, вожсаҳои марбут ба дўзандагӣ дар муқоиса бо «Фарҳангӣ забони тоҷикӣ» ва «Фарҳангӣ тафсирӣ забони тоҷикӣ» таҳлил шудаанд. Аз таҳлили вожагони дўзандагӣ метавон ҳулоса баровард, ки қисме аз вожсаҳои соҳаи дўзандагӣ ба гурӯҳи вожсаҳои кӯҳнашуðа ворид гардида, имрӯз дар истифода қарор наадоранд.

Мақола ба хонандай тоҷик барои шиносиши васеъ бо вожсаҳои марбут ба соҳаи дўзандагӣ, ки дар «Бурҳони қотеъ»-и Муҳаммадхусайнӣ Бурҳон тафсир шудаанд, кумак хоҳад кард.

Калидвоҷса: дўзандагӣ, вожагон, бандарз, бодома, чакин, паргола, ҳарак, ҳустувона, адрам, баҳла, пордум.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ШВЕЙНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В СЛОВАРЕ «БУРҲОНИ КОТЕҶ»

В статье рассматривается терминология народных ремесел в швейной области, которая охватывает лексические материалы и основные лексикографические методы.

Разновидности народных ремесел, осуществлявшиеся в прошлом ручным способом, имели свои особенные термины, но в данное время часть этих терминов не употребляется. Средневековые словари хранят эти термины.

В статье рассматриваются лексические материалы «Бурҳони қотеъ», связанные с швейными словами и терминами, и сопоставляются с их эквивалентами в «Словаре таджикского языка» (Москва, 1969) и в «Толковом словаре таджикского языка» (Душанбе, 2008).

Рассматривая швейные слова и термины можно прийти к выводу, что часть этих слов относится к архаизму и в настоящее время не употребляется.

Публикация этой статьи позволит таджикскому читателю большие ознакомиться с лексикой и терминологией швейной области в словаре «Бурҳони қотеъ» автором которого является Мухаммадхусайн Бурҳон.

Ключевые слова: швейное, слово, бандарз, бодома, чакин, заплата, скамейка, ҳустувона, адрам, кожсаные рукавицы, подхвостник.

СУХАНИШИНОСӢ, №3 2019

INTERPRETATION OF SEWING TERMINOLOGIES IN «BURHONI QOTE»

This article discusses the terminologies related to one of the most important field of handicrafts, sewing and their linguistic and lexicographic principles. In ancient time many materials of handicrafts were made by hands and they had specific terminologies of their own, however, today these terminologies are not widely used and most of them has been forgotten. These terminologies can only be found in old dictionaries.

In this article, the author focuses on comparative studies of terminologies, which related to the field of sewing observed in “Burhoni Qote”, “Tajik Lexical Dictionary” (“Farhangi Zaboni Tojiki”) and “Tajik thesaurus Dictionary” (“Farhangi tafsirii zaboni tojiki”). Analyzing the sewing terminologies, it can be concluded that many words related to sewing became archaic and they are not used any longer.

This article will help readers to understand the words used for the field of sewing by Muhammad Hussein Burhon in «Burhoni Qote».

Keywords: sewing, word, bandarz, bodoma, chakin, patch, bench, adram, leather mittens, undercoat.

Маълумот дар бораи муаллиф: Буриева Шаҳноза – сармухадассиси шӯбайи ташкилию ҳуқуқии Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аспиранти Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакии АИ ҶТ, тел.: (992) 988-88-02-76, e-mail: burieva.1989@mail.ru.

Сведения об авторе: Буриева Шахноза – главный специалист организационно-правового отдела Комитета по языку и терминологии при Правительстве Республики Таджикистан, аспирант Института языка и литературы имени Рудаки АН РТ, тел.: (992) 988-88-02-76, e-mail: burieva.1989@mail.ru.

About the author: Burieva Shahnoza - Chief Specialist of the organizational and legal department of the Committee of Language and Terminology under the Government of the Republic of Tajikistan, post-graduate student of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, phone : (992) 988-88-02-76. E-mail: burieva.1989@mail.ru.

АДАБИЁТШИНОСЙ

УДК: 891.55.092

**БАРХЕ АЗ ВИЖАГИХОИ ПОЭТИКАИ ҚИССАИ
“ШОЗДАИ ЭҲТИЧОБ”-И ҲУШАНГ ГУЛШЕРИЙ**

Олимчон Ҳочамуродов

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Дар нимаи дуюми солҳои шасти қарни XX насли зеҳнгарои (субъективии) форсӣ аз нигоҳи шаклу муҳтаво ба марҳилаи тозатаре гом бармедорад. Дар ин солҳо асарҳои зеҳнӣ ба миён омадаанд, ки аз ҷиҳати сохтору сабки нигориш ва корбурди забон аз асарҳои қаблии дар ин сабк эҷодшуда тафовут доштанд. Ба таъбири дигар, агар дар “Буфи кӯр” (1937)-и Содик Ҳидоят ва “Малакут” (1961)-и Баҳроми Содикӣ забони саёлу фирори зеҳн аз тариқи такрору ирои тасвирҳои хос ба миён омада бошад, дар асарҳои ин солҳо бамиёномада ин амал ба воситаи тасаввури озод, ки ба истилоҳи русӣ “свободная ассоциативность” номида шуда, эрониён онро “тадоии озод” тарҷума кардаанд, сурат гирифта ва ҳолатҳои зеҳнӣ-ботинии шахсиятҳо (персонажҳо) тавассути такгуфткорҳо (монологҳо)-и дарунӣ баён шудаанд. Яъне бо нишон додани аъмоли зеҳнӣ ва авотифи даруни шахсиятҳо, хонанда ба таври киноя (талвехан) ва ғайримустақим, бидуни сухани тавсифиву ташрехии муаллиф онҳоро мешиносад.

Тавре ки маълум аст, ин равиш дар адабиётшиносӣ ”чараёни саёли зеҳн“ номида мешавад, ки нависанда хонандаро мустақиман дар ҷараёни шуури худогоҳ ва ноҳудогоҳи шахсиятҳои асар қарор медиҳад.

Яке аз беҳтарин асарҳое, ки дар охири солҳои 60-уми қарни XX ба ин равиш дар Эрон ба чоп расидааст, “Шоздай Эҳтиҷоб”-и Ҳушанг Гулшерист [1].

Номи Ҳушанг Гулшерӣ (1938-2000) дар миёни аҳли адаби Эрон бо нахустин асари калонҷаҷмаш “Шоздай Эҳтиҷоб”, ки аз нигоҳи навъи жанри аврупой мутааллиқ ба жанри қисса (повест) аст, маъруф гардид. Зоро ин асар шевай тозаero дар достоннависии форсӣ арза дошта, нависандай онро ба ҳайси нависандай навовар машҳур соҳт. Ба қавли Нодир Иброҳимӣ

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

“ҳамон ”Шоздаи Эҳтиҷоб“ коғист, ки ўро яке аз беҳтарин... нависандагони асри ҳозири Эрон бидонем” [4].

Агар изҳори назари муҳтасари Абдулалӣ Даствайб [3] ва Ҳасан Обидиниро [5] дар бораи эҷодиёти Ҳушанг Гулшерӣ зимни баррасии насли бадеии форсии муосир ва тақризҳои чудогонае, ки ба асарҳои ў дар нашрияҳои Эрон ба табъ расидаанд, истиносу кунем, роҷеъ ба эҷодиёти Гулшерӣ то ба имрӯз таҳқиқоти чудогонае сурат нағирифтааст ва агар дар чанд соли охир сурат гирифта, дастраси мо нашудааст. Ҳуди Ҳ.Гулшерӣ дар бораи худаш хело кам гуфтааст. Ў мұнтақид аст, ки “нависанда набояд маводи хом барои равонковону кунчковон таҳия кунад..., балки аз дигарон, ки дар қарордодҳо ва суннатҳо пецида шудаанд”, [6] сухан бигүяд.

Ҳушанг Гулшерӣ яке аз пурмаҳсултарин ва фаъолтарин нависандагони зеҳнгарои адабиёти солҳои 70-80-уми қарни XX ба шумор меравад. Аммо ў маҳз бо қиссаи “Шоздаи⁵ Эҳтиҷоб”-аш (1969) ҳамчун нависандай навҷӯ ва дорои диди эстетикии хос маъруф гардидааст. Аз ин рӯ, барои он ки Гулшерӣ ба ҳайси нависандаи мактаби хоси адабӣ дар насли муосири Эрон ва нақшгузор дар рушду такомули насли зеҳнгарои форсӣ шинохта шавад, зарур аст, ки дар қадами аввал ин шоҳкории нависанда мавриди таҷзияву таҳлил қарор гирад.

Қабл аз он ки ба баррасии муҳтасари ин асар бипардозем, лозим аст бидонем, ки матлаби нависанда аз асли бадеъ чист ва аз эҷоди асли бадеъ чӣ тавакқӯй дорад. Аз нигоҳи Гулшерӣ, асли бадеъ “абзорест барои қашф, мачроест барои шинохту дарёфти ҳар чӣ амиқтари масоили башарӣ ва ё қолабест, ки порае аз ношинохтаро малмустар мекунад” [1, 180].

Қиссаи “Шоздаи Эҳтиҷоб” низ маҳз аз ҳамин дид эҷод шудааст. Ва шуҳрати босазо қасб кардани асар низ дар сабку соҳтори он аст, ки дар насли зеҳнгарои форсӣ тозагие дошт. Гарчанде мавзӯи асар нав нест, яъне заволи ашрофияти заминдор, аммо аз нигоҳи тарҳу баён ва сабку забон, баъди “Буфи кӯр” дар насли бадеии форсӣ падидаи тозае маҳсуб мешавад. Барои ин ки дар ин асар Гулшерӣ алоқаи чандоне дар

⁵ Шозда – муҳаффафи шоҳзода.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

тасвири зохирии шахсиятхо надорад ва он чи барои ў муҳим аст, зехни шахсиятҳост, на тасвири портретии онҳо. Аз ин рӯ, хонандаро бо худ ба доҳили зехни қаҳрамонон мебарад, то ў бо ҷашми худ он чиро, ки дар асар тасвир мешавад, бубинад ва он чиро, ки қобили шунидан аст, бишнавад. Аз ин ҷост, ки гӯё дар ин асар тасалсули мантиқӣ аз байн рафтааст, аммо бар хилофи он чӣ дар назари аввал ба ҷашм меояд, дар соҳтори ин қисса тасалсули мантиқӣ дақиқ риоят шудааст. Бо нуфузи тадриҷӣ ба ин соҳтори ҷепидаву шоирона хонанда дармеёбад, ки ҳамаи аҷзои асар ба ҳам марбутанд ва тарҳи воқеаҳо хуб танзим шуда ва ин ҳама хотироту ҳолатҳои бар асоси нақши пешакӣ ҳисобшуда ба натиҷаи матлуб расидааст. Зоро дар ин қисса сухани муаллиф ва ё ривоятгари ҳамадон (донаи кул) нақшे надорад ва асар ба шеваи такгуфтори даруни бунёд шудааст ва ҳодисаҳои гуногун бидуни мудовимати замонӣ, ба зохир аз ҳам пошида, дар назари хонанда мучассам мешаванд. Чун асар бар пояи такгуфтории даруни қаҳрамони марказӣ – шоҳзода Эҳтиҷоб эҷод шудааст, аз ин рӯ, ҳодисаҳои гузаштаҳои дуру наздик дар як замон дар зехни ў ба ҳам омезиш меёбанд. Ҳар хотира ба хотираи дигаре иртибот мегирад, гӯё мавҷ аз паси мавҷе меояд ва ин тасалсули хотирот ҳар бор ҷузъи тозае ба раванди қисса меафзоянд, ки мочароро бештар дар умқи замон фурӯ мебарад, то аз лобалои зехнияти ошуфтани шоҳзодаи Эҳтиҷobi рӯбамарг дар маҷмӯъ тасвири зиндае аз як даврони хонсолорӣ падидор шавад. Нависанда пас аз ин сайри зехнӣ ба ҳамон нуқтае бармегардад, ки асарро шурӯъ карда буд. Ба таъбири дигар, асар сайри доирмонандро тай мекунад. Аз ин рӯ, сабки баён рӯчӯъ ба гузашта набуда, балки гузашта дар замони ҳол зуҳур мекунад, яъне дар ҷорҷӯби замони ҳол тамоми воқеаҳои гузашта дар зехни Эҳтиҷоб хутур мекунад.

Нависанда шаби вопасини зиндагии охирин бозмондаи хонадони ашрофии Қочория – шоҳзода Эҳтиҷобро таҷассум кардааст, ки пеш аз маргаш барои шинохти хеш зиндагиву аъмоли се насли пеш аз худро дар зеҳнаш бозсозӣ мекунад.

Шоҳзодаи Эҳтиҷоб, ки пири барҷомонда шудааст, ба утоқе дар курсии мулоимаш фурӯ рафта ва чун эҳсос кардааст, ки маргаш фаро расида, хотироташро варақгардон мекунад,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

мехоҳад то худашро бишносад. Аз ин чост, ки сафари пурборе дар рӯъёву таърих мекунад ва муҳаррику ангезаи ин сафар аксҳои гузаштагони хонаводаанд, ки дар деворҳои утоқаш наасб шудаанд. Гарчанде шоҳзодаи Эҳтиҷоб дар замону макони сабите қарор дорад, аммо ҷараёни саёли зеҳн, ки озодона дунбол мешавад, хонандаро ба гузаштаи пурпечу ҳами зиндагии ашрофияти заминдор мебарад. Ин мудовимати гузашта дар замони ҳол аз тарафи нависанда хело моҳирона, ҳам аз нигоҳи композитсионӣ ва ҳам аз лиҳози забонӣ, бо дигар аҷзои асар тавъям гардонида шудааст. Бад-ин иртибот забони асар аз истеҳқому мантиқи зоҳирӣ насли тавсифӣ орӣ буда, бар пояи саёли зеҳн ва баёни рамзиву истиорӣ устувор аст. Аммо ин маъни онро надорад, ки асар ҳолӣ аз диду нигариши хоси нависанда аст. Ин зовияни дид дар тору пуди асар нуҳуфта буда, аз тарики киноёту истиорот ва рамзҳои пӯшида баён гардидааст. Аз он ҷо, ки ҳадафи нависанда ироји воқеяти зеҳни қаҳрамони асар аст, забони он низ дар сатҳи замони худогоҳ ва ноҳудогоҳи қаҳрамони марказӣ корбаст шудааст. Бад-ин малхуз Гулшерӣ забони рамзиро мавриди истифода қарор додааст, зоро ин забон ҳам дар соҳт ва ҳам дар маъно чандгонӣ буда, ибҳому печидагии зиндагиро тавассути тасвирсозии ҳиссӣ, бидуни он ки аз моҳияти печидаи даруни он бикоҳад, нишон медиҳад.

Аз ин рӯ, утоқи тангу намзадае, ки шоҳзода худро дар он маҳбус карда, барои шинохти хеш сафари зеҳни бе гузаштаи хонаводааш кардааст ва ҷаҳорҷӯбаҳое, ки аксҳои гузаштагони хонавода дар онҳо гирифта шудааст, ҳавлии шоҳзода бо деворҳои баланди ҳисормонандаш ва ҳавзи бо оби рокиди вайронаш, ҳама дар зеҳни хонанда фазои зинданӣ рӯҳӣ ва зеҳни ҳастанд, ки Эҳтиҷоб барои худ, занаш Фахруннисо ва канизаш Фаҳрӣ эҷод кардааст. Ҳамчунин дар асар як силсила вожаҳо ва ибораҳо ҳастанд, ки бори рамзу истиора ба дӯш доранд, ки дар дарки ҳадафи нависанда кумак мекунанд.

Достон аз он оғоз меёбад, ки сари шаб, ҳангоме ки шоҳзодаи Эҳтиҷоб ба хонааш меомад, Муроди маслуқ (навқари собиқаш)-ро мебинад. Мурод ба ҳайси рамз дар ҳама саҳнаҳои вобаста ба марг ҳамчун чеҳраи шаҳодатдиҳандай марг ҳузур

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

дорад. Аз ин рӯ, Эҳтичоб итмион пайдо кардааст, ки маргаш фаро расидааст, чун аз хонадонаш ба ҷуз ўхама даргузаштаанд.

Муҳимтарин мақомро дар зеҳни шоҳзода Фахруннисо ҳамсари маҳрумаш дорад. Аз ин рӯ, танҳо васвасай зеҳниаш шинохти Фахруннисост, чунки бо шинохти ў меҳоҳад ҳудашро бишносад. Аз ин ҷост, ки ҳамеша дар зеҳнаш бо Фахруннисо гуфтугӯ дорад, Фахруннисо бо тофтан (ба кор андохтан)-и соатҳои “ҷадди кабир”, “падарбузург” ва “падар” шоҳзодаро ба ёди замонҳои азёдрафта меандозад. Аз хотироти шоҳзода чунин бармеояд, ки Фахруннисо нисбат ба шоҳзодаи Эҳтичоб ба муҳити хонадон мусаллаттар буда, нуктаҳои заъфи аҷдодро (Фахруннисо дуҳтари аммааш аст) бештар аз шоҳзода медонад ва аз ин рӯ, онҳоро хунсардона бармalo мекунаду бар таъриҳашон тозиёна мезанад. Китобҳояшонро ба рамзи беояндагии шоҳзода месӯzonад ва оқибат ўро ба пучй ва мубтазилии зиндагии аҷдодашу ҳуди шоҳзода, ки Фахруннисо низ қурбонии ин хонадон аст, огоҳ месозад. Шоҳзодаи Эҳтичоб саёли зеҳнашро раҳо мекунад, то ҳодисаҳо ба фаровонӣ аз он бигзаранд, ҳамдигарро бибуранду такмил кунанд. То аз лобалои ин хотирот ва аксҳои кӯҳнаи аҷдодаш чизеро биёбад, ки бо он тавонад Фахруннисоро ва ҳатто ҳудашро низ аз нав бисозаду шиносад. Шоҳзода дар курсии худ нишастаасту ғанаб кардааст, ҳолаш ҳуб нест ва гузаштаҳо ба шакли ҳобҳои ҳавлнок ба ўзоҳир мешаванд. Ҳобҳое, ки ҳар дафъа ўро метарсонанд, ба замони ҳол меоваранд ва боз дар ғанаби дигар ба қобуси дигаре мебаранд. Ҳар бор, ки бедор мешавад, тик-тики соатҳост, ки ўро ба замони ҳол мепайвандад. Аммо дар миёни ин ҳама хотираи Фахруннисо аз ҳама ноғизтар дар зеҳни шоҳзода ҷилвагар аст.

Наҳустин тасвире, ки ба зеҳни шоҳзода меояд ва баъдан чанд бор такрор шуда дар дарки лейтмативи асар таъсири қавӣ дорад, ҷумлаест: ”Агар ҷашми гунчишкero дарбиёваранд, то кучо метавонад бипарад?” [2, 13]. Ин ишораи кӯтоҳ, ки ҳамчунин ба манзури мутаассир соҳтани хонанда ва ворид кардани ў ба фазои қисса оварда шудааст, баъдҳо дар мавриди Фахруннисо аҳамияти соҳторӣ пайдо мекунад. Ин ҷумла, ки баёнгари рамзи асар аст, ишора ба ҳӯи даррандагии инсон, ба вижа ашрофияти ҳукком, дорад. Тавре ки баъдан аз хотироти шоҳзода мебинем,

СУХАНИНОСЙ, №3 2019

шоҳзодаи бузург (падарбузург) модари худро мекушад ва бародари нотаниашро бо баҳонаи ҳифзи суннатҳои ашрофӣ буғӣ мекунад. Дехқонеро, ки бидуни иҷозат ба қалъай арбобӣ доҳил мешавад, мепаронад. Ба фармони ў Мунира-хотун (яке аз занҳояш)-ро бо мили тафсон доғ мекунонанд.

Шоҳзодаи Эҳтиҷоб хотироти худро танҳо бо иртиботи аксҳои дар девори утоқаш наасбшуда ва китобҳои хонавода бозсозӣ намекунад, балки даврони қӯдакӣ ва навҷавонии хешро низ ба ёд меорад. Дар поэтикаи сурреалистӣ ин равиш гурезест ба даврони покиву беолоишӣ. Эҳтиҷоб низ аз даврони қӯдакиаш, ки ҳанӯз шозда (муҳаффафи шоҳзода) номида намешуда, балки Ҳусравхон ном дошта, машғули бодбаракбозӣ буданашро бо писари боғбон ба ёд меорад. Ҳарчанд риштai хотираҳои қӯдакӣ хеле сареъ, мисли ресмони бодбарак зуд аз дасти шоҳзода раҳо мешавад, аммо дар ин айём бо одамҳои гуногун рӯ ба рӯ мешавад ва саҳнаҳову воеаҳоро мебинад, тавсифи онҳо саҳмноктар шудани бадбаҳтиҳоро нишон медиҳад. Махсусан, ёдоварӣ аз Мунира-хотун (яке аз занҳои ҳарамсарои падарбузург), ки ба фармони падарбузург ўро доғ мекунанд ва ў дар асари он девона шуда, гунчишки чашмонаш кофтаро мемонад, таассуроти ғамангезе дошт.

Ҳамин тавр, шоҳзодаи Эҳтиҷоб барои шинохти бештари худро, дар зеҳнаш аҷдодашро аз аксҳои мурусаъашон берун меорад ва пас аз муруре бо золимиву сангдилиашон, як-як онҳоро ба ҷои худашон бозмегардонад. Ў дарк мекунад, ки барои шинохти хештан бояд қабл аз ҳама аҷдодашро бишносад. Ва ин Фаҳруннисост, ки ўро ба ин андеша вомедорад, зоро Фаҳруннисо ба ў мегӯяд: “Бубинед, агар бихоҳем худамонро бишносем, бояд аз ин ҷо шурӯъ кунем, аз ҳамин аҷдод” [2, 37].

Пас аз муруре ба аъмоли падарбузург навбат ба падар мерасад. Замони падар давраи фурӯпошии ашрофист ва заминдорӣ дигар қурдати созандагӣ нест. Алорағми майли хонадон, ба вижга падарбузург, падар ба хидмати низомии силсилаи навбадавронрасидаҳо, ки манзураш ҳамон сулолаи паҳлавист, медарояд. Аммо падар дар бераҳмиву сангдилӣ даррандаҳӯтар аз падарбузург аст, ба қавли Фаҳруннисо: “...Бо як-ду соат кори чанд соли аҷдоду таборро бесикка кард. Шӯҳӣ

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

нест, бо як фармони сода тавонист як хиёбон одамро ба дами чарху дандаҳои тонку зиреҳпӯш бидиҳад... аммо ҳайф, ки зуд ҷо зад” [2, 49].

Бо вуҷуди бераҳмиву сангдилӣ падар он қотеияту зарбу салобати падарбузурго надорад, тарсончак аст, наметавонад дар мавқеъҳои хатарнок аз худаш дифоъ қунад. Шозда он ҳолати падарро баъд аз содири фармони бемулоҳизааш дар бораи саркӯбии тӯдаҳои мардум дар зеҳнаш чунин бозсозӣ мекунад:

“Рангаш парида буд. Кулоҳаш дасташ буд. Мӯҳояш пеши пешониаш пахш шуда буд. Либосаш хиси хис буд, яъне борон он қадар тунд будааст? Сардӯшиҳои падар аз шонаҳояш овезон буд. Сари шаб омада буд. Аммаҳо ва модарбузург ҳалқа зада буданд, бо ишораи падарбузург берун рафтанд. Аммабузург шонаҳои падарбузурго гирифта буд. Падарбузург гуфт:

- Хуб, бигӯ.

Падар мӯҳоро аз рӯи пешониаш ақиб зад, кулоҳашро даст ба даст кард, сардӯшиҳояшро қанду гузошт туи чайбаш:

- Дигар тамом шуд, истеъфо додам” [2, 22-23].

Шоҳзода меҳоҳад бо ёдоварии ин саҳна таъкид қунад, ки бо рафтани қудрат аз дasti ин хонадон сангдилӣ ва бераҳмии бозмондагони он бештар, аммо часорату худбовариву ҷуръаташон камттар шудааст.

Марг батадриҷ аъзои хонадону пушту паноҳи шоҳзодаи Эҳтиҷобро яке аз паси дигар мебарад. Падарбузург, падар ва модар мемиранд. Ёди саҳнаи марги онҳо фазоро барои тарҳи масоили марбут ба худи Эҳтиҷоб омода мекунад. Ӯ яккаву танҳо дар утоқи холӣ аз ашёи меросӣ бори марғҳои гузаштагон ба дӯш дар ҳоли мурдан аст, зоро бозмондаи бенаслу нотавоне аз ашрофияти ситамгору дарунҳолие, ки давронаш гузаштааст, ба шумор меравад.

Гулшерӣ мавқеиятҳоро хело ҳунармандона барои таҷассуми шахсияти шоҳзодаи Эҳтиҷоб истифода кардааст. Ин амал дар зеҳнияти шоҳзода асосан аз ҷониби Фаҳруннисо сурат мегирад, яъне дар муколимаҳо ва суханоне, ки Фаҳруннисо бо шоҳзода анҷом медиҳад, шахсияти Эҳтиҷоб ифшо мешавад.

Кулоҳҳӯд (кулоҳи ҷангӣ)-и ҷадди қабир ба сари шоҳзода бузург аст ва “тамоми танааш танҳо гӯшае аз сандалии аҷдодиро

СУХАНИНОСЙ, №3 2019

пур мекард”. Аз ин рӯст, ки Фахрунисо бо тамасхур мегӯяд: “Охир, ҳатто як зарра аз он чубураги ачдодӣ дар ту нест”.

Гузашта аз ин, шоҳзодаи Эҳтиҷоб он қадар нотавон аст, ки ҳатто ҳокимони навбадавронрасида ҳам ўро дар дастгоҳашон ба кор қабул намекунанд. Бад-ин сабаб ў бо фурӯши ифтихороташ ба яҳудии атиқафурӯш, ки бозтобе аз табақаи сармоядорист ва бо барбод додани дорои ирсиаш дар қимор зиндагӣ мекунад. Шоҳзода аз ду тараф мавриди фишору итоб қарор гирифтааст. Аз пушти сар итоби ачдодаш, аз он ки чаро дар ҳифзи обрӯ ва суннатҳои хонавода нотавон аст ва аз рӯ ба рӯ он тағйироти иҷтимоии дар кишвар баамаломада ўро ба танг овардаанд. Ин аст, ки аспони фойтунаш мелағжанд ва фойтунҷӣ Мурод зери ҷарҳҳо мемонаду фалаҷ мешавад. Аз он пас Муроди фалаҷ ҳар дафъа, ки ба дидани шоҳзодаи меояд, ҳабари марги яке аз хонаводаро ба ў мерасонад. Дунёи шоҳзодаи дунёи беоянда, саршор аз маргҳо, ситамгориҳо ва даврони гузашта аст. Аз ин рӯ, “Шоздаи Эҳтиҷоб” шарҳе муъҷаз аз як замонии аздастрафта ва ҳикояте аз инҳитоти дарунии яқтабақа аст. Бад-ин ҷиҳат, фазои қисса иборат аз пӯсидагиву марг буда, дар он аз шодиву зиндагӣ асаре нест.

Ба зоҳир шоҳзода гӯё он сангдиливу бераҳмии ачдодашро надорад ва ба қавли худаш, ҳатто аз күшта шудани як мурғобии ваҳшӣ ҳангоми шикори падараш дилаш ба сӯзиш омадааст. Аммо агар раванди достонро нек нигарем, ба виже муносибатеро, ки шоҳзода бо Фахрунисо ва қанизаш Фаҳрий дорад, мулоҳиза намоем, ҷеҳраи дигари ў бармalo мегардад. Агар ачдоди шоҳзода бо зӯрии қудрати доштаашон зулм мекарданд, ў, ки қудрате надорад, мазлумнамоёна зулм мекунад. Аммо зулмаш аз зулми бобо ва падараш бамаротиб даҳшатноктар аст. Агар онҳо ба күштору шиканҷаи ҷисм машғул буданд, ў шиканҷаи ҷисму рӯҳро интихоб кардааст. Гарчанде Фахрунисо пас аз ишора ба ҷиноятҳои ачдоди хонавода, ба тамасхур ба шоҳзода мегӯяд: “Ту хеле ақибӣ шоҳзода, пас қай меҳоҳӣ шурӯъ кунӣ, ҳон?”.

Аммо дар асл шоҳзода ин амали меросиашро қайҳо, аз он рӯзе, ки бо Фахрунисо издивоҷ карда, ў ва Фаҳриро ба хонаи нав, ки деворҳои баланди ҳисормонанд дошта, аз зиндонҳои

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

бобояш камтар нестанд, оғоз кардааст, мунтаҳо ба шеваи дигар. Дар ин “зиндон” Фахруннико ба бемории сили ирсй, чун ҳамаи аҳли хонадон ба ин марииз мубтало шуда даргузаштанд гирифтор, мешаванд, ки ўро ба бистари марг меандозад. Аз ин лаҳза ба баъд, шоҳзода ба шиканчаи рӯхии Фахруннико, мепардозад, то куштори рӯхии ўро суръат баҳшад, чунки худаш мағлуби рӯхи Фахруннико шудааст. Фахриро маҷбур мекунад, ки мисли ҷосусони аҷдодаш ҳар рӯз аз вазъи мизочӣ ва ранҷҳои Фахруннико ба ў ҳабар бидиҳад, то рӯҳаш болида гардад. Гузашта аз ин, ҳангоми ишқварзиаш бо Фахрӣ аз ў бо исрор талаб мекунад, ки баланд-баланд бихандад, то Фахруннико бишнаваду ранҷ бибараад.

Дар симои Фахруннико хонанда як зани рӯъёй, асирий (осмонии) буғиқӯй ва минётуриро мебинад. Нигоҳаш ҳамеша аз пушти айнакаш ҳаста аст ва рангаш паридаву логар. Ангуштонаш дарози саҳт “мисли танаш, ки он ҳама сарду сафед буд, қашида буду бехун”. Нависанда авчи андӯҳу танҳои Фахруннисоро бо тасвири соддай ба як нуқтаи номаълум, муддатҳои тӯлонӣ нигоҳ кардани ў ва пеши назар овардани даврони кӯдакӣ ва ҷустуҷӯи модарааш илқо мекунад.

Дар фарҷоми асар бонги хурӯсу дамидан субҳ ҳонандаро ба ёди саҳнаи зебои “Буғи кӯр” меандозад. Мунтаҳо дар “Шоздаи Эҳтҷоб” сухан аз субҳи дурӯғин аст, на аз он “нафаси мулоими субҳ”-у бонги хурӯс, ки башоратдиҳандаи бедориву хуршед аст: “Субҳи қозиб утокро рӯшан карда буд ва аз дурдастҳо хурӯсҳо меҳонданд...” [2, 98].

Гарчанде утокро, ки рамзи дарун, фардият ва андешаи ҳусусист, анвори субҳ рӯшан мекунад, аммо чун ин субҳ қозиб аст, ин рӯшаний низ қӯтоҳмуддату дурӯғин аст. Овози хурӯс ҳам, ки ба беиддаониву фаъолият ва хуршеду ҳудогоҳӣ марбут аст, танҳо аз дурдастҳо шунида мешавад.

Аз он ҷо, ки шоҳзода ба шинохти комили ҳувияти Фахруннико муваффақ намегардад ва ҳӯи биҳими падарбузурғро наметавонад дар рӯхи осмонии Фахруннико ҷо бидиҳад, аз зинаҳои зеҳн поин меравад ва то ба “даҳлези намур (намнок- O.X)”, ки қиноя аз лабиринти зеҳн аст, мерасад ва аз он

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

ба “саробай замҳарир”-и нохудогоҳии хеш паноҳ мебарад, то худашро дар он ҷо гӯр кунад.

Ҳамин тавр, Ҳушанг Гулшерӣ бо истифода аз ҷараёни саёли зеҳн ва забони рамзи дар мисоли се насли як хонадони ашрофӣ фурӯпоҳии дарунӣ ва иҷтимоии табақаи феодалии ҷомеаашро нишон медиҳад. Ва дар насли форсӣ ҷараёни саёли зеҳнро дар оғарениши асанҳои қалонҷаҷми насли бадеии форсӣ муравваҷ месозад. Дар зимн бояд ёдовар шуд, ки ин сабки нигориш гарчанде дар навиштаҳои Содик Ҳидоят, масалан, ба таври барҷаста дар новеллаи ў “Фардо” (1947) ба мушоҳида мерасад, аммо ба ҳайси равиши эҷодӣ дар “Шоздаи Эҳтиҷоб” ва осори байдии Ҳушанг Гулшерӣ дар насли форсӣ мақоми хешро пайдо карда, имрӯз ба як ҷараёни адабии нерӯманде мубаддал гаштааст.

КИТОБНОМА

1. Гулшерӣ Ҳ. Ман зиндагӣ накардам, меҳоҳам дигаре бошам / Ҳ.Гулшерӣ // Фарҳанг ва зиндагӣ, 1350, № 7.
2. Гулшерӣ Ҳ. Шоздаи Эҳтиҷоб / Ҳ.Гулшерӣ. – Техрон, чопи аввал, 1348.
3. Дастгайб А. Насри имрӯзи форсӣ ва дигаргуниҳои он / А.Дастгайб // Фирдавсӣ, 1350, № 101.
4. Иброҳимӣ Н. Назаре шитобзода дар бораи нависандагони муосири Эрон / Н.Иброҳимӣ // Фирдавсӣ, 1350, № 1049.
5. Обидинӣ Ҳ. Гуфтугӯ бо Ҳушанг Гулшерӣ / Ҳ.Обидинӣ // Ояндагон. баҳмани 1348, № 11.
6. Обидинӣ Ҳ. Сад соли достоннависӣ дар Эрон. Ч.2. / Ҳ.Обидинӣ. –Техрон, 1369.
7. Хочамуродов О. Насри зеҳнгарои форсӣ дар адабиёти Эрони қарни XX / О.Хочамуродов. – Душанбе, 2003. –234 с.

БАРХЕ АЗ ВИЖАГИҲОИ ПОЭТИКАИ ҚИССАИ “ШОЗДАИ ЭҲТИҶОБ”-И ҲУШАНГ ГУЛШЕРӢ

Ҳушанг Гулшерӣ (1936-2000) бори нахуст дар насли зеҳнгарои форсӣ барои ироаи раванди ботиниву рӯҳии қаҳрамонони асан шевои “ҷараёни саёли зеҳн”-ро пурра тавассути (монологҳои) дарунӣ корбаст кардааст. Аз ин рӯ, дар қиссаи “Шоздаи Эҳтиҷоб” “ҷараёни саёли зеҳн” дар шакли тақгуфткорҳои дарунии қаҳрамони марказии асан шоҳзода Эҳтиҷоб муҳаррики асосии достон маҳсуб мешавад. Омилҳои берунӣ, аз қабили аксҳои аъзои оила, лавозимоти

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

чангии ачдод ва амсоли он ангезаест барои қуиодани “тадоии озод” (свободная ассоциативность), ки раванди мантиқи ботинии асарро ташкил медиҳад.

Дар мақола сохтори композитсионӣ, образҳо -тамсилҳо, сабку забони асар мавриди таҷзияву таҳлил қарор гирифта, ҳамчунин шаҳсиятҳои симоҳои асосӣ ва қӯмакии достон колбадшикофӣ шудааст.

Калидвоожаҳо: Ҳушанг Гулишерӣ, ҷараёни саели зеҳн, тадоии озод, сохтори асар, образҳо –тамсилҳо.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭТИКИ ПОВЕСТИ ХУШАНГА ГУЛШЕРИ “ПРИНЦ ЭХТИДЖАБ”

Хушанг Гулишери (1936-2000) впервые в персидской субъективной прозе применяет свободную ассоциативность, т.е. “поток сознания” в форме внутреннего монолога для передачи внутренних и душевных процессов героев произведения.

В повести “Принц Эхтиджаб” “поток сознания” в форме внутреннего монолога главного героя повести-принца Эхтиджаба является важнейшим двигателем повествования. Внешние факторы – портреты членов семьи, военные доспехи предков и т.п. дают толчок к определенным ассоциациям, которые подчинены одновременно другой, внутренней логике.

В статье анализируются композиционный строй, образы – символы, и особенности языка произведения, а также раскрываются характеры главных и вспомогательных образов повести.

Ключевые слова: Ҳушанг Гулишери, поток сознания, внутренний монолог, композиционный строй, образы – символы.

SOME FEATURES OF THE POETICS OF HUSHANG GULSHERI POEMS “PRINCE EHTIJUB”

For the first time in Persian subjective prose Hushang Gulsheri (1936-2000) applies free associativity i.e. “Stream of consciousness” in the form of an internal monologue.

In the story named “Prince Ehtijub” the “stream of consciousness” in the form of the inner monologue of the protagonist story-Prince Ehtijub is the most important driver of this story. The external factors of portraits of the members of family, ancestors military armor, etc. give impetus to certain associations, which are subject simultaneously to different, internal logic.

The article analyzes in detail the compositional structure, the images of symbols, the features of the language of the work, as well as the characters of main and auxiliary images of story.

Keywords: Hushang Gulsheri, stream of consciousness, inner monologue, compositional structure, images, symbols.

СУХАНИШИНОСӢ, №3 2019

Маълумот дар бораи муалиф: Хочамуродов Олимчон - сарходими илми шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология; тел.: +992 95 154 42 05. e-mail:

Сведения об авторе: Ходжамурадов Олимджан - главный научный сотрудник отдела истории литературы Института языка и литературы им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук; тел.: +992 95 154 42 05. e-mail:

About the author: Khojamuradov Olimjon - Chief Researcher at the Department of history of literature Institute of language and literature name after Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan , Ph.D. Phone : +992 95 154 42 05.E-mail:

УДК: 891.5: 891.550(09)

О ШУУБИТСКИХ УЧЕНЫХ И ПИСАТЕЛЯХ

Беков Комилджон

Институт изучения проблем Азии и Европы АН РТ

В начале IX века в исламском мире своими познаниями в арабской лексике, литературе и науке были известны три личности, которым принадлежит большая часть дошедших до нас произведений. Более того, их произведения являются источником информации литературного и исторического содержания относительно того периода. Согласно сведениям «ал-Музхара» этими тремя личностями были Абуубайда Муаммар ибн Мусанно (Абуубайда Хаммад ар-Ровия), Асма'и и Абузайд Ансари. Абузайд был известен более как автор словарей редких и трудных слов и исследователь синтаксиса. Он в меньшей степени был привлечен к дискуссии между шуубитами и арабами. Однако Абуубайда и Асма'и являлись идеальными противниками и были соперниками в сфере научной деятельности. Абуубайда был видным представителем шуубитов, а Асма'и был ярым членом арабской партии. Абуубайда был мавали иранского происхождения, а по национальности евреем [2, с.]. Он родился в 110 (729г.) или 114 году (733г.) в Басре и обучался у знаменитых в те времена ученых Абуамра ибн ал-Ала и Юнуса ибни Хабиба. Фазл ибни Рабиь пригласил его в Багдад, где день ото дня росла его популярность. Те, кто хотел развивать идеи Абуубайды и взгляды шуубитов, старались поддерживать и защищать его, высмеивая в то же время Асма'и, который был

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

приятелем Абуубайда и сторонником арабов. Исхак ибн Ибрахими Мавсили, знаменитый музыкант иранского происхождения, сказал Фазлу ибн Раби': «Мудрость и знания присущи Абуубайду и если ты хочешь науки и знаний, признай его выше Асма'и и сторонись козлятины (укор в адрес Асма'и)». Абулфарадж Исфахани по этому поводу пишет: «Исхак Мавсили раскрыл недостатки Асма'и перед Харуном, представил его злым и завистливым человеком и сказал, что он не ценит достоинств и щедрот халифы. Вознес хвалу Абуубайду в его величии в науке, достоверности изложения, правдивости и происхождения, щедрости и благородству. Он приложил усилия для сближения Абуубайды и Фазла ибни Раби' и удалению от него Асма'и и добился того, чтобы Асма'и лишился своего положения, уважения и признания» [5, с.107].

Абу Нувас почитал Абуубайду и был его сторонником и признавал его превосходство над Асма'и: «Если Абуубайде предоставлят свободу, он будет комментировать первые и последние новости, в то время как Асма'и является лишь сладкоголосым соловьем». Он хотел этим сказать, что Асма'и далек от науки и знаний, но его следует отнести к числу сладкоречивых чтецов. Абуубайда провел долгие годы над исследованием литературы и истории, и достиг совершенных знаний в этой отрасли, и то, что он утверждал, было подкреплено результатами исследований. Поэтому в повествовании литературных и исторических преданий, толковании традиций и обычаяев прошлого люди обращались к нему и предпочитали его изложение. В этой связи Эдвард Браун отмечает: «Гольдциер дал подробные комментарии к одному из величайших проиранских ученых, известном под именем Абуубайда Муаммар ибн ал-Мусанно. Это человек, слывшийся наимудрейшим ученым в отрасли языкоznания и лексикографии, был знаменитым представителем шуубии. Он обладал настолько пытливым умом, что мог доказать принадлежность другим народам того, что арабы приписывали себе и гордились этим. Он, к примеру, показал до какой степени арабский стих, арабская просодия и риторика являются подражанием персидским образцам и определил, какая арабская поэма написана на основе персидских источников и др» [2, с.390].

Исследование истории и культуры древних народов, в особенности иранцев, привело Абуубайду к заключению, что арабы не только не имеют превосходства и преимущества над другими народами, но и являются самой ничтожной и низкой нацией в мире. В результате, где бы он ни затрагивал тему недостатков и порочности арабов, он аргументировал сказанное и даже в силу приверженности своим принципам иногда позволял себе преувеличение, а в некоторых случаях интерпретировал аяты Корана согласно своим взглядам и убеждениям. Поэтому Асма'и выступал против некоторых его утверждений и пытался их аннулировать, однако научный авторитет и популярность Абуубайда не давали возможности даже на существование других мнений. Хотя Асма'и обладал хорошей памятью, красноречием и ораторским искусством, однако в области науки, в особенности литературы и истории, он не мог сравниться с Абуубайдой. Как справедливо отмечает Джахиз, «на земле нет никого из представителей двух течений в исламе, кто был бы столь значителен в науке, как Абуубайда» [4, с.155]. Ибн Халликан пишет: «Абуубайда питал ненависть к арабам и испытывал отвращение к этой категории людей, он написал много книг об их недостатках и пороках» [4, с.155].

Многие из писателей и критиков, сравнивая Абуубайду с его современниками, писали: «Абуубайда оказался более объединяющим, Асма'и с более хорошей памятью, а Абузайд более убедительным» **[Ошибка! Источник ссылки не найден., с.156]**.

Поскольку Абузайд Ансари не вступал на политическую арену и не страдал фанатизмом, не соперничал и не конкурировал ни с кем, он меньше других занимался сочинением легенд и рассказов, и, возможно, исходя из этих соображений, он внушал доверие окружающим. Произведения Абуубайды «Фазоил ал-фурс» и «Ахбар ал-фурс» посвящены древним царям Ирана и повествуют о традициях и обычаях, городах, дворцах и других памятниках древнего Ирана. В них с особой гордостью рассказывается об истории каждой древней династии Ирана и ее правителях. Другими его произведениями являются книги «Лусус ал-араб» («Арабы-грабители») и «Адъиё ал-араб» («Незаконорожденные арабы»), в которых повествуется о пороках и

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

безнравственности кочевников, или посредством рассказов и преданий, хадисов и легенд демонстрируются низость и ничтожность арабов [6, с.156].

Иbn ан-Надим признает за Абуубайдой авторство ста четырех книг, превалирующая часть которых содержит изображение недостатков и изъянов арабов, в частности, «Гарib бутун ал-араб» («Бесчестие арабских племен»), «Фазоил ал-фурс» («Преимущества персов»), «ал-Хумс мин Курайш» («Завистники племени Курайша»), «Лусус ал-араб» («Арабы-грабители»), «Адъиё ал-араб» («Незаконнорожденные арабы»), «ал-Масолиб» («Пороки арабов»), «Китаб ал-маволи» («Неарабские рабы»).

К сожалению, ни одна из этих книг не дошла до нас. В общем, Абуубайда был знаменитым научным и литературным наставником шуубии в начале третьего века хиджры (IXв.). Распространение его идей, а также убеждений других авторов шуубитов обусловило объединение и дальнейшую борьбу против арабов и арабских халифов таких сторонников шуубии, как коптов и набатейцев, тюрков и, особенно иранцев. Все это вкупе с политическими событиями привело к важному социальному эффекту, стали проявляться такие факторы как смута, раздор, раздробленность, беспорядки в исламских государствах, над чем мы остановимся ниже. Известно, что Абуубайда скончался от руки одного араба, отравившего его ядовитой хурмой. Несмотря на свое противостояние с арабами и абсолютную самоотверженность и преданность Ирану и иранцам, он глубоко верил в ислам, относился к исламу вне связи с арабами. Этот факт он продемонстрировал в написанной им книге «И’джаз ал-Куръан», в которой он раскрыл свою привязанность к этой религии. Одним из учеников его школы был известный поэт Абу Нуvas. Говорят, когда он отдал Богу душу, никто не участвовал в его похоронах, поскольку он был объектом ненависти и гнева арабов. Или потому, что немало людей пострадало от его сквернословия. Однако следует отметить, что достоверность этого события вызывает сомнение, потому как, если Абуубайда имел много врагов среди арабов, то, с другой стороны, иранцы и в частности шуубиты, испытывали к нему большое уважение, и невозможно поверить в то, что на его отпевании и похоронах

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

никто не участвовал, разве что не присутствовал никто из числа арабов.

Хайсам ибни Адий был знаменитым ученым в области сочинения и толкования хадисов и преданий. Он жил в начале Аббасидской эпохи и был знаком с несколькими халифами (Абуджафар Мансур, Махди, Хади и Харун). Он написал несколько книг, содержащих критику в адрес арабов, в частности «Китаб ал-масалиб ас-сагир ва масалиб ал-кабир», «Масалиб ал-Рабиа», «Асмо багоё Курайши ал-джахилия» (Имена распутниц племени Курайш в доисламский период и имена их детей), а также книга «Рабы, женившиеся на арабских женщинах» [3, с.99-100].

Абуусман Саид ибни Хамид Бахтагон, происходивший из знатного иранского рода и большой сторонник шуубии, был выдающимся писателем, поэтом и ярым противником арабов. Из его богатого литературного наследия до наших дней сохранились такие книги как «Фазл ал-Аджам ала-л-Араб» («Превосходство аджамцев над арабами») и «Интисаф ал-Аджам мин ал-Араб» («Месть аджамцев арабам») [1,с.69]. Другим достойным ученым-шуубитом был Сахл ибн Харуни Дашиб Мишани, который был современником халифа Маъмуна и попечителем «Байт ал-хикма». В то время, когда изучение наук и перевод литературы получили свое развитие, Аббасидские халифы выделили средства для создания общей большой библиотеки в Багдаде, которая получила название «Байт ал-хикма».

Сахл ибни Харун собрал там арабские переводы медицинской и научной литературы и исламские сочинения, а Яхъя ибн Холид Бармаки дополнил коллекцию привезенными им из Индии книгами. После завоевания Харуном Анкары и других городов Малой Азии в «Байт ал-хикма» было доставлено большое количество книг из различных точек этого региона. Во времена Маъмуна, когда было переведено огромное число книг, к арабским книгам «Байт ал-хикмы» добавились греческие, сирийские, персидские, индийские книги. Зная отношение Маъмуна к книгам, люди преподносили ему разнообразные книги, хотя часть из этих книг не имела научной ценности. В «Байт ал-хикме» существовал специальный отдел,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

предназначенный для перевода, копирования и составления книг, где могли сидеть желающие и переписывать для себя или для других людей книги. Прочие могли заняться изучением или переводом книг. Здесь проводили свои исследования Аллон Шууби и Мухаммад ибн Муса Хорезми, вместе с другими учеными в области естественных наук Яхъя ибн Абумансур Мавсии и Ибн Мискавейх и Бани Шокир. «Байт-ул-хикма» был большим научным центром, созданным по инициативе Харуна ар-Рашида и его сына Ибни Ма'мун. Первым руководителем его был Джирджис, которого халиф Ма'мун пригласил из научного центра «Джунди Шопур» Ирана. Большинство других ученых этого центра также имели иранское происхождение и руководство этим центром зачастую осуществлялось иранцами. «Байт ал-хикма» в Багдаде был известен всему миру, потому как в то время в нем хранилось более четырех миллионов книг.

Ибн ан-Надим пишет о Сахле ибни Хоруне: «Он был ученым, ритором, поэтом иранского происхождения, сторонником шуубизма и противником арабов. Написал много книг о пороках и недостатках арабов» [3, с.120]. Сахл ибни Хорун написал монографию о жадных и завистливых людях под названием «ал-Бухало». Существует вероятность, что целью автора было исследование и изучение темы завистливости для выгоды шуубитов, поскольку арабы считали щедрость и великолдушие предметом своей гордости и достоинства, своей величайшей добродетелью. Другим его произведением является книга «Са'ла и Афра», написанная в стиле «Калилы и Димны». Автор «Захр ал-адаб» рассказывает от лица Сахла ибн Хоруна, что он сравнивал дома своей родины в Мишане с арабскими жилищами, что стало предметом его гордости за свое иранское происхождение: «Ачъалта байтан фавқа...» - Разве можно сравнивать величественный дворец, достигающий своими куполами звезды и подобный звездам, с полной насекомых и животных палаткой из шерсти, располагающейся посреди сухой пустыни?» [7, с.263].

Сахл ибн Харун, подобно другим известным представителям шуубии, относился с уважением к семейству Бармакидов. Он воздает хвалу Яхъя ибн Халиду и его сыну Джадару: «Если слово было жемчугом и драгоценным камнем,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

или если бы можно было из слова создать рубины и жемчуга, речь этих двух почтенных людей можно было бы считать жемчугами и рубинами». Причиной тому было то, что Яхья ибн Халид построил школу для сирот и всегда старался быть ближе к народу, и своим детям он напутствовал: «Вы всегда будете нуждаться в писателях, правителях областей, прислужниках, заместителях и товарищах. Страйтесь находить себе друзей из аристократического сословия и сторонитесь подлецов и негодяев, поскольку великолудие среди благородных людей и аристократов считается долгом, они уважают долг и благодарны благотворителям и добродетелям». И привел бейт на арабском языке следующего содержания: «Это дары и великолудие Фазла ибн Яхья, которые сделали весь народ поэтами» [1, с.202].

Джохиз также восхваляет мудрость и знания, совершенство Сахл ибн Хоруна. Согласно Ибн ан-Надиму, Сахл ибн Харуну принадлежит авторство и других произведений: «Деван аррасаил», «ан-Нимр ва-с-саълаб», «Вамик и Узро», «Надуд», «Вадуд», «Ладуд», «Тадбир ал-мулк ва-с-сиёса».

Аллони Шууби был одним из ученых иранского происхождения, сторонник шуубизма и противник арабов, который написал «ал-Майдон фи-л-масолиб» («Площадь стыда и изъянов»), книгу о недостатках арабов. По-отдельности перечислив все арабские племена, Аллон указал на недостатки и дурные дела каждого племени. Тематику его произведений можно узнать даже читая их названия: «Пороки Курайша», «Недостатки Тайм ибн Мурра», «Изъяны семейства Асада и семейства Махзума» и др. Ибн ан-Надим по этому поводу отмечает: «Аллан Шууби из иранского рода, он был осведомлен о недостатках и пороках арабов. В «Байт ал-хикма» он переписывал набело книги для Харуна ар-Рашида, Маъмуна и Бармакидов, а в книге «ал-Майдон фи-л-масолиб» он стремился осрамить арабов, разоблачая их деяния» [3, с.105].

Известно, что Тахир ибни Хусайн (основатель династии Тахиридов) за это сочинение наградил его тридцатью тысячами динаров. Кроме этой книги Ибн ан-Надим приводит еще пять книг, принадлежащих перу Аллана: «Фазоил Канона», «Насаб ан-Нимр ибн Касит», «Насабу-т-таблиг Ибн Вайл», «Фазоил Рабиъа» «Китаб ал-мунофара». Аллони Шууби, как и другие

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

шуубиты, гордился своим происхождением и говорил: «Наши предки ведут свое начало от рода Кисра» [8].

Литература:

1. Амин, А. Фаэр-ал-ислом. Ч.1. /А. Амин. – Каир. 1954. – 445 сах.
2. Браун, Э. Таърихи адабиёти Эрон. Ч.1. /Э.Браун. – Техрон, 1335 (1956). – 470 сах.
3. Ибн Надим. Ал-Фехраст / Ибн Надим. – Каир, 1348 (1930). – 430 сах.
4. Ибн Халликан. Вафоёт-ул-аъён. Ч.2. / Ибн Халликан. – Каир, 1367. – 445 сах.
5. Исфахонӣ, А. Китоб-ул-агонӣ / А.Исфахонӣ. – Каир, 1285. – 490 сах.
6. Масъудӣ, А. Муруч-аз-захаб. Ч.1. /А. Масъудӣ. – Каир, 1304.– 532 сах.
7. Мумтаҳан, Ҳ. Наҳзати шуубия./ Ҳ.Мумтаҳан. – Техрон. – 390 сах.
8. Ҳамавӣ, Ё.. Муъчам-ул-удабо / Ё.Ҳамавӣ. –Каир, 1355-1357 (1937-1939). – 768 сах.

ОЛИМОН ВА НАВИСАНДАГОНИ МАШХУРИ ШУУБӢ

Мақолаи мазкур ба донишмандон ва нависандагони асрҳои VIII-IX, ки асосан эронитабор буданд, баҳшида шудааст. Муаллиф бисёртар мероси ҷӯдии чунин мутаффакирон, олимону нависандагонро ба монанди Абуубайдо Муаммар ибни Мусанно, Асмаъӣ, Абузайдо Ансорӣ, муфассири ҳадисҳо ва қиссаҳо - Ҳайсам ибни Аддий ва шоири шуубӣ, муаллифи китобҳои «Фазл-ул-Аҷам ала-л-Араб» ва «Интикоф-ул-Аҷам мин ал-Араб» - Абуусмон Саид ибни Ҳомид Баҳтагонро таҳқиқ кардааст. Шоири дигари шуубӣ дар ин саф Саҳл ибни Ҳоруни Дашити Мишионӣ, ҳамасри Маъмун, мутаваллии маркази «Байт-ул-Ҳикма» буд, ки дар ин марказ китобҳои пурқиматтарини он давр маҳфуз ва зиёда аз ҷор милион китоб нигоҳ дошта мешуд. Дар ҳамин даврон инчунин олимон-Аллони шуубӣ ва Муҳаммад ибни Мусои Ҳоразмӣ ва дар самти илмҳои табииӣ бошад, Яҳӯ ибни Абумансури Мавсилӣ, Ибни Мискавейҳ, Бани Шокир таҳқиқотҳои худро мегузаронданд. Ба воситаи асарҳои шаҳсиятҳои дар боло зикришуда, мавқеи шуубиҳои миллатгаро таҳқиқ карда мешавад, ки бар зидди арабҳо ва таълимоти динии онҳо равона шуда буд ва нуқсу бадаҳлоқиашон дар муқоиса бо олиҳимматӣ ва хирадмандии эрониҳо фошу ошкор мешуд.

Вожаҳои қалидӣ: Абуубайдо Муаммар ибни Мусанно, Асмаъӣ, Абузайдо Ансорӣ, Ҳайсам ибни Аддий, Абуусмон Саид ибни Ҳомиди Баҳтагон, Саҳл ибни Ҳоруни Дашити Мишионӣ, шуубия.

О ШУУБИТСКИХ УЧЕНЫХ И ПИСАТЕЛЯХ

Статья целиком посвящена шуубитским ученым и писателям VIII-IX вв. преимущественно иранского происхождения. Автором особо отмечается и характеризуется творческое наследие таких мыслителей, ученых и писателей, как Абуубайдо Муаммар ибни Мусанно, Асма'и, Абузайд Ансари, Ҳайсам ибни Аддий-толкователь хадисов и преданий, поэт-шуубит Абуусман Саид ибни

СУХАНИШИНОСЙ, №3 2019

Хамид Бахтагон-автор книги «Фазл ал-Аджам ала-л-Араб» и «Интисаф ал-Аджам мин ал-Араб». Другим шуубитом в этом ряду был Сахл ибн Харуни Даши Мишани, современник Маъмуна, попечителя «Байт ал-хикма»-центра, где переводились ценнейшие книги прошлого и где хранились более четырех миллион книг. В это же время осуществляли свои исследования также и такие ученые, как Аллан Шууби и Мухаммад ибн Муса Хорезми; работавшие в сфере естественных наук: Яхья ибн Абумансур Мавсили, ибн Мискавейх, Бани Шокир. Через произведения вышеназванных личностей рассматриваются позиции националистов-шуубитов, которые были негативно настроены против арабов и их вероучения, разоблачались их пороки и безнравственность в сравнении с благородством и мудростью иранцев.

Ключевые слова: Абуубайды Муаммар ибн Мусанно, Асма'и, Абузайд Ансари, Хайсам ибни Адий, Абуусман Said ибни Хамид Бахтагон, Сахл ибн Харуни Даши Мишани, шуубиты.

FAMOUS SCHOLARS AND WRITERS OF SHUBIYA

The article is completely devoted to shubiya scholars and writers of VIII-IX centuries, which mainly come from Iranian origin. The author especially analyzes the creative heritage of thinkers, scientists and writers as Abuubayda Mu'ammar Ibn Musanno, Asmai, Abuzayd Ansari, Haysaam ibn Adiyi - interpreter of hadiths and the poet's story, – Shuubiya Abuusman Said ibn Hamid Bahtagon – author of the book called "Fazl al-Ajam al Arab" and" Intisaf al-Ajam min al-Arab". Another shubiya in this series was Sahl ibni Haruni Dashti Mishani, a contemporary of Mamun, the trustee of the Bait al-Hikma center, where the most valuable books of the past were translated and then four million books were kept. At the same time, such scientists as Allan Shuubi and Muhammad Ibsi Musa Khorezmi carried out their research; worked in the natural sciences of Yahya ibn Abumansur Mavsil'i ibni Miskawayh, Bani Shokir. Through the works of the above mentioned personalities, the nationalist Shuub's positions were negatively opposed to the Arabian peoples' dogma examined their vices and immorality in comparison with the nobility and Iranian wisdom have been exposed.

Keywords: Abuubayda Mu'ammar Ibn Musanno, Asmai, Abuzayd Ansari, Haysaam ibn Adiyi, Abuusman Said ibn Hamid Bahtagon, Sahl ibni Haruni Dashti Mishani.

Маълумот дар бораи муаллиф: Беков Комилҷон - корманди пешбари илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АИ ҶТ, н.и фал., дотсент, тел.: 917-26-03-83. Email: didavar@inbox.ru.

Сведения об авторе: Беков Комилҷон - ведущий научный сотрудник Института по изучению проблем стран Азии и Европы АН РТ, к.филос.н., доцент,. Тел: 917-26-03-83. Email: didavar@inbox.ru.

Information about the author: Bekov Komiljon -Leading Researcher of the Institute of studying of the issues of Asian and European countries of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, candidate of Philosophical Sciences,. Phone: 917-26-03-83. Email: didavar@inbox.ru.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

УДК:891.550(091)

ҲАКИМ САНОЙ – БУНЁДГУЗОРИ НАЗМИ ТАСАВВУФӢ

Солеҳов Мирзо

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳаким Саной ба адабиёт ҳамчун шоири дарбор дарид шуда, фаъолияти эҷодии худро аз ситоши шоҳону соҳибмансабони дарбори Газнавиён, мушаххасан аз мадҳи Султон Масъуди сеюм ва зимомдорони замони ўғоз кардааст. Тибки шаҳодати баъзе лаҳзахои рӯзгори ў, чилои диёр кардани Ҳаким Саной, ки таҷрид аз дунё ва мо фиҳо маърифат мешавад, адибро ҳамнишини бузургтарин симоҳои илмиву фарҳангии замон намуд. Яъне сүҳбати мардони Худо ҷаҳонбинии Саноии Газнавиро тағиیر дод ва тадриҷан меҳри шеъри мазҳабӣ дар вучуди адиб ҷо гирифт, ки ин навъи шеъри Саной миёни мардум мухлисон, дӯston ва ҷонибдорони ўро зиёд менамуд. Ба қавли шарқшинос Томас Бройн, “онҳое, ки аз шеъри мазҳабии ўхимоят мекарданд, метавон ба ду даста тақсим кард: якум, аъзои табақай мазҳабӣ, ки бархе аз онон бисёр бузург ва тақрибан воизоне фаъол буданд. Дуюм, афроди ғайрирӯҳонӣ, ки дар миёни онҳо метавон бархе аз соҳибмансабони давлати Салҷуқӣ ва низ султони Газнинро ёфт. Шеъри мазҳабии Саной аз ҳар ду сӯ мавриди таваҷҷуҳи хос буд” [4, с. 351].

Ин худ гувоҳ аст, ки Ҳаким Саной аз шеъри мадҳӣ якбора ба шеъри ирфонӣ наомадааст. То ин муддат шоироне, монанди Бобо Тоҳири Урӯну Бобо Кӯҳӣ, Абӯсаъиди Абулҳайру Айнулқуззоти Ҳамадонӣ, Абдуллоҳи Ансорӣ ва дигарон анвои гуногуни шеъри тасаввуфӣ эҷод кардаанд. Вале аз миёни шуарои сӯфии фавқуззикр танҳо Бобо Кӯҳӣ соҳибдевон дониста шудааст. Дар эҷодиёти шуарои фавқ як ё ду навъи адабӣ дидо мешавад, дар он миён Бобо Кӯҳӣ бештар ғазал гуфтааст [2]. Ин қазоват ҳамин маъниро дорад, ки Ҳаким Саной аввалин шоири сӯфӣ нест. Ҳадафи мо аз қазовати мазкур ин аст, ки Ҳаким Саной то эҷоди шеъри ирфонӣ, ба ашъори мазҳабӣ рӯ овардааст.

Аз тарафи дигар, агар ғазалу рубой ва қасидаву дубайтӣ то Ҳаким Саной бо төъдоди хеле кам эҷод шуда бошанд ҳам, ҳанӯз

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

нишонахой марҳалаи оғозин дар ҳамаи анвои адабии хурди лирикӣ мушоҳида мешаванд. Ҳаким Саноӣ дар ин ҷода соҳибтаҷрибаву пухтакор ворид шуд, зеро ў то он дам ҳамчун қасидасаро ва ё адиби мадеҳагӯ ва баъдтар ҳамчун шоири мазҳабӣ эътибор пайдо карда буд. Дигар ин, ки агар баъзе анвои хурди лирикӣ то Ҳаким Саноӣ рӯйи кор омада бошанд ҳам, нафаре аз эҷодкорони то Саноӣ маснавии ирфонӣ нагуфтааст. Яъне ин навъи шеърӣ танҳо ихтироъи Ҳаким Саноӣ аст, ки баъдтар тавзех ҳоҳем дод. Хидмати Ҳаким Саноӣ, асосан, дар он зоҳир мешавад, ки ў аз осори мансури назарии сӯфия низ баҳраи комил бардоштааст. Тибқи тасдики донишманди шинохта Шафеии Кадканӣ, “...ба Саноӣ дар қасидаҳояш тавфиқе аз ин даст дод: ў тавонистааст таҷориби рӯҳонии орифону зоҳидони қарнҳои дуюму сеюм ва ҷаҳоруму панҷумро, ки ба сурати мансур дар китобҳое, аз навъи “Ал-ламъат”-и Сарроҷ ва “Қут-ул-қулуб”-и Абӯтолиби Маккӣ ва “Рисолаи Кушайрия” ва ҳатто “Эҳё-ул-улум ад-дин”-и Фаззолӣ арза шудааст, вориди маҷмуае аз соҳторҳои суннатӣ ва таҷрибашудаи шеъри форсӣ кунад ва ҷомаи зӯҳду масалро ба вучуд оварад” [6, с. 24].

Ҷараёни ғазалсарой то садаи XII нишон медиҳад, ки эҷоди ғазал то ба ҳадде вучуд дошта бошад ҳам, ҳамоно ғазали ишқии бурунгаро ва ё заминӣ манзур мегардад. Намунаҳои ғазали обидонаро Абдуллоҳи Анзорӣ, Абунаср ибни Абулҳасан, Аҳмади Ҷомӣ (1049-1141) бештар гуфтаанд, вале то ин муддат намунае аз ғазалҳои ирфонӣ ба мушоҳида намерасад.

Дар эҷоди ғазали маломатӣ ё қаландарона тарҳафканий Ҳаким Саноӣ яке аз аввалин тозакориҳо ё танаввӯи дарунмояи ғазал мебошад, ки ў оғоз кардааст:

*Дигар бор, эй мусулмонон ба қаллоше дарафтодам,
Ба дасти ишқ раҳти дил ба майхона фиристодам.
Чу дар дасти салоҳу ҳайр ҷуз боде намедидам,
Ҳама ҳайру салоҳи худ ба боди ишқ дардодам* [8, с. 359].

Чунонки маълум мегардад, дар ин навъи ғазал Ҳаким Саноӣ вожаҳои тоза: қаллош, майхона, ҳайру салоҳ, боди ишқро истифода кардааст, ки лафзи қаллош то ў дида намешавад ва

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

вожаҳои майхона, дасти ишқу рапти дил дар абёти фавқ тағйири маъно кардаанд, ки то кунун ин танаввӯи маъноиро муосирони ў дарк накарда будаанд. Агар абёте бештар зикр намоем, мебинем, ки төъдоди луготу мусталеҳоти нодир дар ашъори Ҳаким Саной то қадомин поя истифода шудаанд, ки ғолибан соҳтаю ёфтаи худи адиб мебошанд:

*То фӯтаву фӯтапӯш дидем,
Тасбехи мароъиён шунидем.
Бар маснади зоҳидон гузаштем,
Дар олами олимон давидем.
Ҳам сокини хонақоҳ будем,
Ҳам хирқаи сӯфиён дариDEM...
Бигзидем ёр аз ҳаробот,
Бо ў ба мурод орамидем... [8, с. 953].*

Дар абёти ғазали фавқ вожаю таъбирҳо ва ифодаҳои хеле зиёди қаландарона манзур мегарданд, чунончи: фӯта, зоҳид, хонақоҳ, сӯфӣ, ҳаробот ва ё фӯтапӯш, маснади зоҳидон, сокини хонақоҳ, хирқаи сӯфӣ ва монанди инҳо, ки тавассути ашъори Саной шакл гирифтаанд. Зиёда аз ин, рӯ овардан ба баёни мармuz хосси таълифоти Ҳаким Саной аст [15].

Ҳаким дар қасидаи ирфонӣ низ пешгом аст, зеро то ў танҳо Кисой ва Носири Ҳусрав қасоиди мазҳабӣ гуфтаанд. Маҳз Ҳаким Саной маҳбубро ҷойгузини маъшук кард [10]. Ҳаким Саной шакли комили нави маснавӣ – маснавии мармузи ирфонӣ – “Сайр-ул-ибод ила-л-маод” ва маснавии ирфонӣ-таълими, дидактикий-ахлоқиро эҷод кард, ки то Ҳаким Саной қасе таълиф накарда буд:

*Кас нагуфт инчунин сухан ба ҷаҳон,
В-ар қасе гуфт, гӯ, биёру бихон [9, с. 611].*

Ҳаким Саной нахустин эҷодкор аст, ки қаломи ҳунарии орифонаро бо қаломи осмонӣ қиёс кардааст:

*Як сухан з-ину оламе донаш,
Ҳамчу Қуръони порсӣ хонаш [9, с. 642].*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Дуруст аст, ки ҳазлу шүхй, интиқоду ҳичо дар ин асар манзур мешавад, vale онро танҳо чид метавон маърифат намуд, зеро худи Ҳаким Саной чунин тақозо мекунад:

*Ҳазли ман ҳазл нест, таълми аст,
Байти ман байт нест, иқтим аст* [9, с. 616].

Ҳаким Саной каломи ҳунарии тафсирталаб мегүяд, каломи ўсухани шаръу дин аст:

*Шеъри ман шарҳи шаръу дин бошад,
Шоири ростегӯй ин бошад* [9, 623].

Ҳаким Саной аз ҳақиқату адолат ва сидқу садоқат сухан мегүяд. Ба назари ўй, шаръу шеър ҳамманбаъ маърифат мешаванд: “Шаръу шеър аз равону ҷон ҳезад” ва маҳз аз ҳамин сабаб онро ҳар кас гуфта наметавонад. Зоро ҳар як вожаи он навъе аз улум ва маърифати он самои ҳилм аст:

*Ҳар яке байт аз ў чаҳоне илм,
Ҳар яке маънӣ осмоне ҳилм* [9, с. 610].

Каломи Ҳаким Саной ҳикмати анбиёст, ҳар як мисраъ як ҳадис аст ва он ҳамчун ирсоли масал ва дар байт, чун ирсоли масалайн зикр ё талмехан ба он ишорае мешавад. Аз ин хотир, “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат ва шариат-ул-тариқат”-ро Е.Э. Бертелс қомуси тасаввуғи ирфон меномад, ки комилан саҳех аст. Маҳз ба ҳамин хотир, “Ҳадиқа” дар доираи замону макон маҳдуд нест, яъне маҳдудаи замонию маконӣ надорад ва дар ҳама давру замон китоби рӯйимизии хонандагон аст:

*З-ин накутар сухан нагӯяд кас,
То ба ҳашар ин ҷаҳониёнро бас...* [9, с. 611].

Хулоса назми тасаввуғии Ҳаким Саной ҷанбаи арзишманди ахлоқӣ дошта, дар замони муосир низ барои

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

ташаккул ва такомули ҷаҳонбинии инсони солиму созанда мухим арзёбӣ мегардад.

КИТОБНОМА

1. Авғӣ, Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб / М. Авғии Бухорой: аз рӯи чопи Э. Браун ва Муҳаммади Қазвий. Бо тасҳехи С. Нафисӣ. – Техрон, 1335. – 1085 сах.
2. Бертельс Е.Э. История персидско-таджикской литературы / Е.Э. Бертельс: избран. труды. Т.1. – М.: ИВЛ, 1960. – 561 с.
3. Бертельс, Е.Э. Тасаввуф ва адабиёти тасаввуф / Е.Э. Бертельс: тарҷумаи Сируси Яздӣ. – Техрон: Амири Кабир, 1382. – 723 сах.
4. Бройн, Т. Ҳакими иқлами ишқ. Таъсири мутақобилаи дину адабиёт дар зиндагӣ ва осори Ҳаким Саноӣ (Тарҷумаи Маҳёри Алавии Муқаддам ва Муҳаммад Ҷавводи Маҳдавӣ) / Т. Бройн. – Техрон: Остони Кудс, 1378. – 575 сах.
5. Бройн, Т. Шеъри сӯфиёнаи форсӣ (Тарҷумаи Маҷдуддини Кайвонӣ) / Т. Бройн. – Техрон: Нашри марказ, 1378. – 189 сах.
6. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафей. Тозиёнаҳои сулук. Нақду таҳлили чанд қасида аз Ҳаким Саноӣ / Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. – Техрон: Огоҳ, 1372. – 543 сах.
7. Рипка, Ян. История персидской и таджикской литературы / Ян Рипка. – Москва: Прогресс, 1970. – 439 с.
8. Саноӣ, Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам. Девон / Абулмаҷд Маҷдуд Саноӣ: бо саъӣ ва эҳтимоми М. Ризаӣ. – Техрон: Саноӣ, 1354. – 1227 сах.
9. Саноӣ, Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам. Ҳадикат-ул-ҳақиқа ва шариат-ул-тариқа / Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам Саноии Фазнавӣ: бо сарсухани К. Олимов. – Душанбе, 2008. – 666 сах.
10. Саноӣ Саноӣ. Маҷмӯаи мақолоти Ҳамоиши байналмилалии Ҳаким Саноӣ. Бо эҳтимоми Марями Ҳусайнӣ. – Техрон: Хонаи китоб, 1388. – 887 сах.
11. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон (Чилди 2) / Забехулло Сафо. – Техрон: Фирдавс, 1373. – 1460 сах.
12. Ҳумоӣ, Ҷалолуддин. Мавлавинома. Мавлавӣ чӣ мегӯяд? / Ҷамолуддин Ҳумоӣ. – Техрон: Ҳумо, 1376. – 530 сах.
13. Ҷомӣ, Абдураҳмон. Осор. Чилди 8 / Абдураҳмони Ҷомӣ: мураттибон А. Зуҳуриддинов ва А. Муҳаммади Ҳурсонӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 581 сах.
14. Шарифзода, Ҳ. Таърихи адабиёти тоҷик: аз аҳди қадим то оғози асри XIII / Ҳ. Шарифзода, М. Нарзиқул. – Душанбе: ТоРус, 2017. – 415 сах.
15. Шӯридае дар Ғазна. Андешаҳо ва осори Ҳаким Саноӣ. Ба қӯшиши Алиасгари Муҳаммадхонӣ ва Маҳмуд Футухӣ. – Техрон: Суҳан, 1385. – 356 сах.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

ҲАКИМ САНОЙ – БУНЁДГУЗОРИ НАЗМИ ТАСАВВУФӢ

Дар мақолаи мазкур роҳи тайнамуда ё худ мароҳили паймудаи адабии Ҳаким Саной тадқиқ шудааст. Дар мақола таъкид мешавад, ки Ҳаким Саной роҳи эҷоди худро ҳамчун шоири дарбор оғоз мекунад. Ӯ тадриҷан маҷрои авваларо иваз намуда, ҳамчун шоири мазҳабӣ нуфузи бештаре пайдо кард ва ин марҳалайи эҷодӣ ҷаҳшиш ба марҳалайи нави адабӣ – ба эҷоди адабиёти тасаввуфию ирфонӣ шуд. Дар мақола таъкид мешавад, ки дар адабиёти дарборӣ ва дар сурудани ашъори мадҳия ў чун шоири ҳирфаӣ камол ёфт ва дар адабиёти мазҳабӣ ҳамчун адаби навовар эътибор пайдо кард. Дар адабиёти тасаввуфи-ирфонӣ Ҳаким Саной ҳамчун асосгузори ин навъи шеърий ва адаби ҳираҷсолору андешамеҳвар пазируфта шуд.

Калидвоожаҳо: мадҳ, маддоҳ, ҳамду наът, тасаввуф, ирфон, қаломи ҳунарӣ.

ҲАКИМ САНАИ – ОСНОВОПОЛОЖНИК СУФИЙСКОЙ ПОЭЗИИ

В этой статье рассматривается пройденный путь Хакима Санай как поэт-панегирист, затем создателем религиозной лирики и поэта-суфи. Но прежде всего Хаким Санай в истории персидско-таджикской литературы вошёл как панегиристом и восхвалял Газневидских и Сельджукидских царей, и других должностных лиц того времени. Хаким Санай в молодости с целью выполнение паломничество путешествовал в Хиджаз и после выполнении паломничество возвратился в родной город Газна и до конца жизни занимался творческими делами. Хаким Санай стал основоположником персидско-таджикской суфийской поэзии.

Ключевые слова: восхваление, панегирист, молитвенное обращение, мистика, мистицизм, художественное слова.

KHAKIM SANAI - FOUNDER OF SUFIAN POETRY

This article examines the path traveled by Hakim Sanai as a panegyric poet, then an instructor of religious poetry and a Sufi poet. But first of all, Hakim Sanai in the history of Persian-Tajik literature entered as a panegyrist and praised the Ghaznavid and Seljukid kings, and other officials of that time. Hakim Sanai, in his youth, with the goal of performing a pilgrimage traveled to Hijaz and after completing the pilgrimage returned to his hometown of Ghazna and was engaged in creative activities until the end of his life. Hakim Sanai became the founders of Persian-Tajik irfan literature.

Keywords: praise, panegyric, prayer appeal, mysticism, mysticism, literary words.

Маълумот дар бараи муаллиф: Солеҳов Мирзо Одинаевич – дотсенти кафедраи таърихи адабиёти тоҷики ДМТ, н.и.ф., тел.: (+992) 981067875.

СУХАНИШИНОСӢ, №3 2019

Сведения об авторе: Солехов Мирзо Одинаевич – доцент кафедры истории таджикской литературы Таджикского национального университета, к.ф.н., тел.: (+992) 981067875.

Information about the author: Solehov Mirzo Odinaevich – Tajik national University, docent of the Department of History of the Tajik literature. Mobile: (+992) 981067875.

УДК: 891. 550-1.

“МАРШИ ҲУРРИЯТ” – ШАФАҚИ СУБҲИ ШЕЪРИ НАВИ ТОЧИК

Рустам Ваҳҳобзода

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Устод Садриддин Айнӣ ба фазли таҷрибаҳои амалии зиндагӣ ва кору пайкор ҳамчунин истеъдоду дониши доҳиёнаи адабии худ дар адабиёти беш аз ҳазорсолаи тоҷик амалан намунаҳоеро ба вучуд овард, ки хеле баъдтар аз замони эҷодашон ин навовариҳо ба сурати илмию назарӣ сабит гардианд. Албатта, дар тасбити илмию назарии ин намунаҳо низ устод Айнӣ ба воситаи шарҳу тавзехи корҳои зарифи адабии худ ва адібони бузурги дигар, ҳамчунин адабиёти ҳалқӣ саҳми бештарино дорад. Шакке нест, ки барои як адаби парваришёфта дар матни адабиёти суннатии тоҷику форс эҷоди асарҳои насрье аз ҷиҳати забону сабки баён, сохтору банду баст ва ҳама ҷузъиёти шаклу муҳтаво комилан мутобиқ бо навтарин ва муосиртарин жанрҳои мансури адабиёти ҷаҳон, аз қабили ҳикоя, қисса, роман ва жанрҳои гуногуни публистика корест, ки онро танҳо метавон эъҷоз ва даҳои адабӣ унвон кард. Ин осори мансур дар замони худ умуман дар Мовароуннаҳр (дар ҳама забонҳои мавҷуд) ва умуман дар адабиёти тоҷику форс беназираанд.

Аҳаммияти вижай ин навовариҳо иборат аз он аст, ки ба суннатҳо ва анъанаҳои дерини адабиёти тоҷику форс пайванди ногусастаний доранд ва ба ин восита киштии ҳомили арзишҳои ҳунарию маънавии ин адабиёти пурбор аз миёни туфони шиканандай ҳодисаҳои инқилоб ба соҳили начот расонда мешавад.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Дар назми навин низ хидматҳои устод Садриддин Айнӣ, ки аз ибтидо то охир талоядори назми навини тоҷик низ буд, камтар аз наср нест. Нахустин шеъри барҷастаи инқилобии адабиёти тоҷик – “Марши ҳуррият” (“Шуълаи инқилоб”, № 23, 1919), ки ҳусни матлаи шеър ва адабиёти навини тоҷикро ташкил медиҳад, намунаи ҳамин навъ эъчозҳо ва даҳои ҳунарии устод Садриддин Айнӣ аст, ки дар баробари рӯҳиёт ва мазмуни комилан нави инқилобӣ поэтикаи тозаи шеъри навро, ки солҳо баъд мавриди баҳсу баррасиҳои тунди назарию илмии адабиётшиносӣ қарор мегирад ва боз ҷандин сол сипарӣ мешавад, то онро чун як ҷараёни қонунӣ ва қобили пазириш бишуморанд, амалан ва бевосита чун як падидай воқеӣ ва гайри қобили инкор дар ҷойгоҳи устувори ҳуд қарор медиҳад.

То ин ки яке аз камтарин ҷанбаҳои аҳаммияти ин шоҳкори устод Айнӣ бароямон равшан гардад, месазад ситеҳҳои ултраинқилобиёни солҳои сиом, аз ҷумла Бахриддин Азизӣ ва Ғулом Ализодаро ба ёд биёрем, ки мегуфтанд: “барои оғаридани шеъри воқеан инқилобӣ бояд яқбора теша бар решай арӯз бизанем, ки моро маҷбуран дар тангнои мазмунҳои шаҳшудаи қуҳна нигоҳ медорад ва даст ба вазни ҳичошуморӣ бизанем (Мазмунан)”. Ин гурӯҳ дар даъвои ҳуд то ҷои пеш рафтанд, ки мегуфтанд: “умуман забони тоҷики (форсӣ) забони қуҳна ва арҳаистӣ буда, барои баёни афкори инқилобӣ муносиб намебошад (Мазмунан)” [10, 74].

Албатта, посухи ҷунин даъвоҳои пучу беасос ҳамзамон ва амалан аз тарафи устод Айнӣ, Лоҳутӣ ва Пайрав Сулаймонӣ (дар нақизаи “Ба Ғулом Ализода”: Эй шоири шеърҳои маҳсус, То кай бофӣ ҳавои маҳсус...”) [29, 171] дода шуданд. Аммо посухи ин ғуна даъвоҳои барои адабиёт ва фарҳанги тоҷик ҳатарбор ба таври амалитар, бурротар ва бебаҳстар аз ҳамон соли 1919 ба воситай “Марши ҳуррият”, инқилобитарин ва навтарин шеъри замон, ки дар айни ҳол ба тамому камол дар заминаи арӯз эҷод гардида ва дар ин солҳо дигар арзиши як санади қотеъ ва аз имтиҳони замон гузаштаро дошт, дода шуда буд.

Хеле баъдтар устод Айнӣ дар номае ба Мирзо Турсунзода вижагиҳо ва имконоти арӯзи тоҷикро шарҳ дода, зимнан аз таърихи эҷоди “Марши ҳуррият” ёдоварӣ менамояд:

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

“...Вақте ки ман «Марши ҳуррият» (Марселийеза)-ро навиштан хостам, ба бисёр душвориҳо воҳӯрдам. Охир вазни ин сурудро мувофики он шеъре, ки дар русӣ ба ҳамин вазн гуфта шудааст, бо хусусияти вазни шеъри тоҷикӣ тақтез карда, дар охир ҳамин вазнро баровардам: «фоилан, фоилан, фоилотун – фоилан, фоилан, фоилан» (чор бор). Дар нақароти ин суруд бошад, «фоилан, фоилан, фоилотун» (се бор) ва «фоилан, фоилан, фоилан» (як бор). Баъд аз он мувофики ин вазн «Эй ситамдиагон, эй асирон, Вақти озодии мо расид...»-ро то охир гуфтам” [3, 110].

Ҳамчунин устод дар шеъри “Ба Маяковский” (1950) дар хусуси зери таъсири оҳангӣ шеъри русӣ эҷод шудани “Марши ҳуррият”-ро таъкид менамояд:

*Сию ду сол пеш аз ин рӯзе –
Шеърҳои туро шунидам ман,
З-он ба конуни синаам сӯзе
Зад забона,
шарора чидам ман.
З-он шарора баромад овозе,
Буд ин мари –
Марии озодӣ... [1, 446].*

Аслан оҳангӣ “Марселийеза” аз “Суруди коргарони озод”-и Фаронса ба шеъри русӣ омадааст ва дар торҳои шеъри арӯзи эҷоди устод Айнӣ тоҷикӣ шудааст. Ба ин восита устод Айнӣ амалан исбот намуд, ки арӯзи тоҷикӣ метавонад ҳар навъ оҳангӣ ва назмеро, ки дар ҳар чойе аз ҷаҳони башарӣ вучуд дорад, дар матни забони тоҷикӣ фаро бигирад. Ин таҷриба минбаъд дар тамоми назми форсизабон доманаи фароҳе пайдо мекунад ва дар сурудаҳои гуногуни тоҷикӣ ва форсӣ ба оҳангҳои урупӣ ва ҳалқҳои дигари дунё амалӣ мегардад.

Панҷ сол баъд аз “Марши ҳуррият”-и устод Айнӣ дар Эрон Нимо Юшиҷ манзумаи бадеъи “Афсона”-ро эҷод намуда, онро “Манифест”-и худ дар кори нав кардани шеър меномад, ки вазни он ҳамин вазни “Марши ҳуррият аст”. Гузашта аз ин қаробати бештари “Марши ҳуррият” ба поэтикаи вазни шеъри нав нисбат ба “Афсона” дар он аст, ки дар “Марши ҳуррият” таркиби вазн

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

гуногун аст ва ҳар мисраи тоқ аз мисрои чуфт як руkn камтар дорад ва дар банди тарчэй (нақарот) як мисраи охир аз се мисраи аввал як руkn камтар аст (ба номаи устод Айнӣ муроҷиат шавад), ки ин равиш минбаъд яке аз хусусиятҳои аслии асосии шеъри нав қарор гирифта, воҳиди аслии шеъри нав минбаъд ба ҷойи байт, мисраъ мешавад. Албатта, ошноии ғайри қобили инкори Нимо Юшиҷ бо “Марши ҳуррият” дар ин амр бедаҳл нест.

Минбаъд устод Айнӣ бо мақолаву номаҳо ва Нимо Юшиҷ бо тавсияҳо, ёддоштҳо ва тавзеҳоти назарии худ ҳамроҳ, бо ашъори навоваронаашон, аввалий дар Мовароуннаҳр ва дуввумй дар Эрон бунёдгузори шеъри нав шинохта мешаванд. Зимнан, боиси хушнудист, ки ин воқеият бо истинод ба мусоҳибаи даҳ сол пеш анҷомдодаи инҷониб дар мавзӯи мавриди назар дар сомонаи форсии “Ҷадид онлайн” дар “Донишномаи озоди форсӣ – Wikipedia”, ҳам дар фасли “Садриддин Айнӣ” ва ҳам “Нимо Юшиҷ” дарҷ гардидааст.

Тафовутхое, ки дар муҳтавиёти ин ду асар ҳаст, шабоҳати поэтикии онҳоро беътибор наменамояд, зоро баҳси шеъри нав аз замони тасарруф дар вазн ва қолаби шеър (ҳамроҳ бо муҳтаво) амалан ва ҷиддан ба миён омад, аммо тасарруф дар сабк, муҳтавиёт, сувари хаёл, диди шоирона, бофти қалом ва ғайра ҳамеша дар марҳалаҳои таърихи адабиёт вучуд дошт ва ҳеч як шоири бузурге бидун ин бизоат ва ин иддаоҳо ба майдони шеър қадам наниҳодааст. Ҳусусан дар сабки ҳиндӣ ин навовариҳо ба авчи эътило мерасад.

Шоир ва муҳаққиқи шинохтаи Эрон Шамси Лангрӯдӣ нахустин сарояндаи шеъри нав дар Эрон Абулқосим Лоҳутиро (оғоз соли 1900) муаррифӣ менамояд, vale мегӯяд ў марде буд низомӣ ва фурсати корҳои назарии муфассал дар ин заминаро надошт. Минбаъд истеъоди фавқулодаи навоваронаи Лоҳутӣ дар шеър дар Москва ва Тоҷикистон таҷалло мекунад ва дар баробари корҳои устод Айнӣ ба назми навини тоҷик таъсири пурфайз мерасонад.

Устод Айнӣ қабл аз “Марши ҳуррият” низ намунаҳои назме суруда, ки комилан дар қолаби “шеъри нав” мебошанд:

Субҳоналлоҳ!

Имрӯз ба мо ҳодисаи саъб расид,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Гаштем хароб,

Аз гардиши чархи фалаки дўлобӣ... [1, 167].

Ba:

Эй Ватан,

Fайр аз харобии ту дигар нест корашон,

Онҳо, ки иддаои валои ту мекунанд... [1, 282].

(Зимнан, дар ҳамин ду қитъа шеър дар нашри “Куллиёт”, ч.8, 1981 се хато роҳ ёфта, ба ҷои қалимаҳои “гардиш” – “хоҳиш”; “Файр” – “Гар”; “валои (яъне муҳаббати)” – “волои” омадааст, ки лозим аст дар нашрҳои нав ислоҳ шавад).

Ба воситаи “Марши ҳуррият” ҳамчунин қолаби ба истилоҳ “чаҳорпора” бо кофиябандии “а-б-а-б” дар назми тоҷик намуна пайдо менамояд, ки ин қолаб минбаъд бо соҳтори гуногуни қофиябандӣ аз маъмултарин анвои назми муосири тоҷик мегардад, ки ҳусусан аз солҳои 50 ба баъд бештарин төъоди шеъри ғиноии тоҷик бо он сурат мегирад ва ба воситаи достони “Ҳасани аробакаш”-и устод Мирзо Турсунзода ба достони муфассали ҳамосӣ низ роҳ меёбад.

Устод Садриддин Айнӣ такмили арӯзи тоҷикӣ ва поэтикаи шеъри тоҷикро чун як кори асосии худ то поёни умр идома медиҳад ва дар ҳамон номаи худ ба Мирзо Турсунзода “то навиштани як рисола дар боби арӯзи тоҷикӣ зинда мондани худро лозим” медонад. Сад афсӯсу дареғ, ки умр вафо намекунад, дар акси ҳол ин рисола як асари беназир дар назария ва амалияи арӯз ва анвои шеъри нави тоҷикӣ мебуд.

Агарчи таълифи рисолаи илмию назарӣ муюссар намегардад, vale дар амалияи кори эҷодӣ устод бо илҳом аз таҷрибаи “Марши ҳуррият” ба ҷустуҷӯҳо ва навовариҳо дар вазну қолаби шеър идома медиҳад. Ҳусусан, дар навиштани марш ва суруду бадеха. Яке аз сарчашмаҳои таҷрибаи эҷодии устод Айнӣ дар ин навъ ашъор оғаридаҳои табъи мардум, яъне фолклори тоҷик мебошад. Дар номаи мазкур устод Айнӣ ба таъкид менависад: “...вазни арӯзи тоҷикӣ ба тарзи тартиби ҳичкоҳои дарозу кӯтоҳ ба вучуд меояд ва дар ҳар гуна тартиб шакли дигар ва оҳанги дигар пайдо мешавад... Мо метавонем, ки ба асоси ин қоида, ки қоиди асосии вазни шеъри тоҷикист, вазнҳои шеърҳои ҳалқиро кор

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

карда баромадаву аз вазни шеърҳои классикӣ низ истифода бурда, вазнҳои нави дилчаспи пуроҳанг ёфта барорем... Баъзе ҷавонон, ки дар шеъри тоҷикӣ шакл ва вазнҳои навро талаб мекунанд, то ҳол чи будан ва чи навъ ба даст даровардани матлаби худро муайян накардаанд”.

Ин таҷриборо ба таври амалӣ устод дар ҷандин шеъри худ нишон медиҳад, ки яке аз онҳо бадехае бо матлаи “- Ой духтари Мулло Ҷорторӣ” дар романи “Дохунда” мебошад:

– *Oй духтари Мулло Ҷорторӣ,*
Ёри мо мешӣ?

- *Намиам!*
- *Чони мо мешӣ?*
- *Намиам!*
- *Они мо мешӣ?*
- *Намиам! [1, 309].*

–

Ҳамчунин устод Айнӣ дар солҳои баъдӣ низ ашъоре бо унвони “марш” суруда, ки ҳар яке аз онҳо аз лиҳози таркиби вазн ва банду баст нав ҳастанд. Аз ҷумла дар шеъри “Мо зи Гитлер ниқори башарият гирен” [1, 431] гунае дигар аз авзон ва таркиби шеъри ҳалқӣ ба кор рафтааст, ки ба асоси вазни мусалсали рамали маҳбун (фоилотун, фаилотун) мебошад ва дар назми классикӣ назир надорад:

Хест бар дафъи тааддии фашизм аскари мо,
Аскари сафдари мо,
Аскари сурхи шарарпайкари мо,
Аскари сурхи шарарпайкари ҷанговари мо! [1, 431].

Ҳамин вазнро бо илҳом аз сурудаҳои мардумӣ дар шеъри машҳури Аҳмади Шомлу “Париё” (париҳо) мушоҳида менамоем, ки ин амр намудори идомаи ҳамсӯии навовариҳо дар адабиёти тоҷику форс мебошад [39].

Зоҳирон устод Айнӣ хостааст, то вазни навбунёди “Марши ҳуррият” бо ҳамин як шеър маҳдуд намонад ва аз он дар ҷанд шеъри дигар, аз ҷумла “Марши интиқом” ва “Суруди зафар”

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

истифода кардааст:

*Меравад пеш пеш-пеш,
Аскари Сурхи мо дар раҳи хеш* [1, 433].

Тақрибан ҳамин вазнро дар таркиби дигар (боз ҳам бесобиқа) ба ғайр аз сурудаҳои маршӣ дар романи “Ғуломон” дар баёни ҳолоти маҳрамонаи қаҳрамон муносиб дидааст, ки аз эътиқод ва огоҳии устод ба табиати гуногуни як вазни шеърӣ гувоҳӣ медиҳад:

*Аз ҳаво мевазад накҳате форам,
Ин магар омад аз Қарши, аз ёрам,*

*Аз чаман бар чаман чун сабо гардам,
То ба ўвоҳӯрам, кам шавад дардам...* [1, 333].

Хулоса, “Марши ҳуррият”, ки зодай ранҷҳо ва ормонҳои устод Садриддин Айнӣ буд, сарфи назар аз ҳаҷми он, асари адабии бузург ва дурахшонест, ки шоҳиди содики зарфиятҳо ва тавони беинтиҳо ва номаҳудди забони тоҷикӣ, вазну қолаби шеъри тоҷикӣ, заминаи ба уфуқҳои абадият густурдаи имконоти навоварӣ дар суннатҳои ва арзишҳои асили адабиёти тоҷик мебошад.

КИТОБНОМА:

1. Айнӣ С. Куллиёт. Ҷ. 8. / С.Айнӣ. –Душанбе: Ирфон, 1981. – 522 сах.
2. Айнӣ С. Намунаи адабиёти тоҷик/ С.Айнӣ. – Душанбе, 2010. – 420 сах.
3. Айнӣ С. Мактубҳо ба адибони тоҷик/ С.Айнӣ // Садои Шарқ, 2017, №3.
4. Акбаров Ю. Шеъри нав / Ю.Акбаров // Қисмати шеър ва қисмати инсон. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 140-187.
5. Алиасгари Бувандии Шаҳриёри. Сайри таҳаввули шеъри нав дар адабиёти тоҷикӣ: Рисолаи номзадии илмҳои филологияй. –Техрон – Душанбе, 2002. – 164 сах.
6. Арасту. Поэтика /Арасту. –Душанбе: Бухоро, 2016. –120 сах.
7. Асозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик / X.Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 сах.
8. Вахҳоб Р. Поэтикаи вазн ва ҳусусиятҳои ритмии назми муосири тоҷик / Р.Вахҳоб. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 200 сах.
9. Вахҳоб Р. Адабиёт ва фарҳанги миллӣ / Р.Вахҳоб. – Душанбе: Адид, 2011. –224

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

сах.

10. Вахҳобзода Р. Шеър ва дониш / Вахҳоб Р. – Душанбе: Адиб, 2018. – 188 с.
11. Гончаров Б.П. Звуковая организация стиха и проблемы рифмы / Б.П.Гончаров. – М.: Наука, 1973. – 275 сах.
12. Давронов С. Вазни ашъори Абулқосим Лоҳутӣ / С.Давронов. – Душанбе: Доңиш, 1974. – 163 сах.
13. Дориош П. Намунаҳои шеъри нав / П.Дориош. – Техрон: Сухан, 1376. – 268 сах.
14. Зеҳнӣ Т. Санъати сухан/ Т.Зеҳнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 302 сах.
15. Ибни Рушд. Китоби шеър / Ибни Рушд // Фанни шеър. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 85-123.
16. Ибни Сино. Дар бораи саноати шеърӣ / Ибни Сино // Фанни шеър – Душанбе: Ирфон, 1985. – С. 22-84.
17. Лангрудӣ Шамс. Таърихи таҳлилии шеъри нав (Дар 4 чилд), Ч.1. / Шамс Лангрудӣ.– Техрон: Нашри Марказ, 1332. – 438 сах.
18. Маяковский В.В. Как делать стихи / В.В.Маяковский. – М.: Советский писатель, 1952. – 40 сах.
19. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт / Р.Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 сах.
20. Мусулмониён Р. Суханварони имрӯзи тоҷик: Муъмин Қаноат / Р.Мусулмониён // Ҷаҳони китоб. 1372 ҳ.ш, № 35/36. – 3-16.
21. Мусулмониён Р. Фурӯғи шеъри ҷонпарвар / Р.Мусулмониён. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 367 сах.
22. Нимо Юшиҷ. Баргузидай шеърҳо / Юшиҷ Нимо. – Техрон: Нигоҳ, 1376 ҳ.ш. – 304 сах.
23. Нодирпур Нодир. Қӯхна ва нав / Нодир Нодирпур // Садои Шарқ. – 1968. N 2. – С. 138-145.
24. Нодирпур Нодир. Шеъри нав / Нодир Нодирпур // Шеъри ангур. – Техрон: Сухан, 1958. – С. 3-42.
25. Садри Зиё. Тазкори ашъор/ СадрЗиё. – Техрон: Сурӯш, 1380 =2001. – 364 сах.
26. Сатторзода Абдунабӣ. Такмилай бадеъи форсии тоҷикий / Абдунабӣ Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2011. –380 сах.
27. Сирус Б. Арӯзи тоҷикий / Б.Сирус. – Душанбе: НашрдавТоч., 1963. – 287 с.
28. Сирус Б. Оид ба шеъри нав / Б.Сирус // Садои Шарқ. 1965. N8. – С. 108-125.
29. Солиев М. Арӯз ва омӯзиши он / М.Солиев. – Душанбе: Илм ва адаб, 2005. – 110 сах.
30. Сулаймонӣ П. Куллиёт / П.Сулаймонӣ. – Душанбе: Адиб, 2006, 360 с.
31. Тӯсӣ Насириддин. Дар ҳадди шеър ва таҳқиқи он / Тӯсӣ Насириддин //Фанни шеър. – Душанбе: Ирфон, 1985. – С. 134-158.
32. Тӯсӣ Насириддин. Меъёр-ул-ашъор / Насириддин Тӯсӣ. – Душанбе: Ориёно, 1992. –152 сах.
33. Хонларӣ Парвиз. Вазни шеъри форсӣ / Парвиз Хонларӣ. –Техрон: Интишороти Доңишгоҳ, 1337 ҳ. ш. – 303 сах.
34. Хонларӣ Парвиз. Таҳқиқи интиқодӣ дар арӯзи форсӣ / Парвиз Хонларӣ. – Техрон: интишороти Доңишгоҳ, 1948. – 287 сах.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

35. Ҳиравӣ Моил. Вазнҳои арӯз дар шеъри муосир / Ҳиравӣ Моил // Садои Шарқ. – 1968. №2. –С. 100-112.
36. Шамисо Сирус. Ошной бо арӯз ва қофия / Сирус Шамисо. – Техрон: Конуни интишорот, 1378 ҳ. ш. – 126 саҳ.
37. Шакурӣ М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М.Шакурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 455 саҳ.
38. Шафөеви Кадканӣ. Мусикии шеър / Шафөеви Кадканӣ. – Техрон: Огох, 1395 ҳ.ш. – 680 саҳ.
39. <http://sherenocom/4/17/210.html>.

“МАРШИ ҲУРРИЯТ” – ШАФАҚИ СУБҲИ ШЕЪРИ НАВИ ТО҆ЦИК

Дар ин мақола муаллиф дар асоси далелҳои илмӣ қӯшииданд, ки дурустии ин ақидаро собит намоянд, ки устод Садриддин Айни ба тифайли эҷоди намунаи барҷастаи шеъри навоварона – «Марши ҳуррият», дар раванди рушиди назми тоҷик саҳифаи наве боз кардааст.

Муқонсаи таҳлилии матни ин шеър бо шеъри “Афсон”-и шоири эронӣ Нимо Юшиҷ, ки оғози шеъри нав дар адабиёти форсӣ ҳисоб мешавад, ниишон медиҳад, ки шеъри нав 5 сол қабл дар адабиёти тоҷик “мақоми расмӣ” касб кардааст.

Ҳамзамон, салоҳи кор ва ҳалли мунсифонаи масъала, аз нигоҳи муаллиф, ин аст, ки устод Садриддин Айни асосгузори шеъри нав дар адабиёти тоҷик, дар маҷмӯъ, адабиёти Мовароуннаҳр ва Нимо Юшиҷ дар адабиёти эронӣ дониста шавад.

Калидвозсаҳо: Садриддин Айни, шеър, “Марши ҳуррият”, навоварӣ, адабиёти тоҷик, Нимо Юшиҷ, “Афсона”.

“МАРШИ ХУРРИЯТ” – НАЧАЛО НОВОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ

В этой статье автор на основе научных аргументов пытается подтвердить идею, о том, что Садриддин Айни благодаря сочинению яркого образца новаторской поэзии – стихотворения “Марши хуррият” открыл нову страницу в развитии таджикской поэзии.

Аналитическое сравнение текста данного стихотворения со стихотворением иранского поэта Нимо Юшиджса “Афсона”, которого считают началом новой поэзии в персидской литературе, показывает, что новая поэзия 5 лет раньше того приобрел “канонизированный статус” в таджикской литературе.

Одновременно автор статьи выражает убеждение в том, что правильный подход к вопросу требует считать Садриддина Айни основоположником новой поэзии в таджикской литературе, и вообще в литературе Мовароуннахра, а Нимо Юшиджса в иранской литературе.

Ключевые слова: Садриддин Айни, стихотворение, “Марши хуррият”, таджикская литература, Нимо Юшидж, “Афсона”.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

MARCHES HURRIYAT” - THE BEGINNING OF A NEW TAJIK POETRY

In this article, the author, on the basis of scientific arguments, will try to affirm this idea that Sadriddin Aini, thanks to the composition of a vivid example of innovative poetry, the poem “Marshi Khurriyat” («La Marseillaise») opened a new page in the process of development of Tajik poetry.

An analytical comparison of the text of this poem with the poem of Iranian poet Nimo Yushij “Afsona”, which is considered the beginning of new poetry in Persian literature, shows that new poetry 5 years earlier acquired “canonized status” in Tajik literature.

At the same time, the author of the article is convinced that the correct approach to the issue requires that Sadriddin Aini be considered the founder of new poetry in Tajik literature, and in general, Movarounnahr literature, and Nimo Yushija in Iranian literature.

Key words: Sadriddin Aini, poems, “Hurriyat marches”, Tajik literature, Nimo Yushij, “Tales”.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ваххобзода Рустам – дотсенти кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, тел.: + 992 988062344, е – майл: rvahhob@mail.ru.

Сведения об авторе: Ваххобзода Рустам – доцент кафедры Теории и новейшей таджикско-персидской литературы Таджикского национального университета, тел.: + 992 988062344, е – майл: rvahhob@mail.ru.

About the author: Vakhkhobzoda Rustam - Associate Professor, Department of Theory and Contemporary Tajik-Persian Literature, Tajik National University, Phone: + 992 988062344, E-mail: rvahhob@mail.ru

УДК: 891.55.092

ОИНИ БОДАГУСОРӢ ВА МАФҲУМҲОИ МАРБУТ БА ОН ДАР ШЕҶРИ ХОҶОНӢИ ШАРВОӢ

Боймурод Шарифзода

Донишгоҳи давлатши омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Тасвири май ва оини бодагусорӣ аз мавзӯотест, ки дар адабиёти ҷаҳон доманаи густурда дорад. Оид ба таърихи ташаккули ва таҳаввул ин мавзӯъ дар адабиёти асримиёнагии форсу тоҷик тадқиқоти зиёде сурат гирифтааст [1].

Дар ашъори Хоҷонӣ оини майгусорию боданӯшӣ бо мушахассоти дақиқе инъикос ёфтааст. Маъсумаи Маъданкан менависад: «Хоҷонӣ, ки дар мароҳиле аз умри худ ҳампиёлаи боданӯшону майгусорон ва ҳамрикоби айшу тараби

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

шарвоншохону бузургон ва дар мароҳиле дигар ба далели имтиноъ аз майхорӣ омоҷи қаҳру ҳашми шоҳ ва бемехрию беътиноиӣ ў буда, саҳнаҳои равшане аз майю майгусории асри хешро дар сурудаҳои худ тарсим кардааст» [3, 363].

Дар воқеъ, Хоқонӣ дар ашъораш ба таври возех ишора кардааст, ки пас аз сафари ҳаҷ ў тарки майгусорӣ намудааст. Дар қасидае, ки бо матлаъи зер оғоз мешавад:

*Аз сари зулфи ту бӯе сарбамуҳр омад ба мо,
Ҷон ба истиқбол шуд, к-эй маҳди ҷонҳо то қуҷо [6, 19].*

пас аз тағаззули зебое дар васфи шикоргоҳ ва банди Боқалонӣ изҳори шодмонӣ мекунад ва бо хитоб ба мамдӯҳ Манучехри Шарвоншоҳ муроҷиат карда, шарти оштиро дар он мебинад, ки аз боданӯшӣ муоф бошад:

*Иҷтимои моҳ буд имрӯзу истиқболи баҳт,
К-уфтод ин зарраро бо ҷун ту ҳуришед илтиҷо.
Марями табъаши никоҳи Юсуфи ҳусни ту баст,
Маряме бо ҳусни Юсуф не, ҷу Юсуф камбаҳо.
Лек бо уммулхабоис ҷун талоқаши воқеъ аст,
Ҳусраваш фатво нафармояд ба фатвии ҷафо [6, 23].*

Ва дар қасидаи дигар, ки бо матлаъи зер сар мешавад, пас аз сафари хонаи Худо тавба карданашро аз шароб изҳор медорад:

*Даври фалак дех ҷомро, з-он нури узро дошта,
Ҷун иддадорон ҷор маҳ дар тораме водошта.
..Ман з-он гурӯҳ гӯшанишин, на дурдкаши, на ҳӯшачин,
Май – нобу шоҳид – нозанин, соқӣ муҳобо дошта.
Ёрон шуданд оташуҳан, к-ин чист кори об қун,
Наврӯзи ту з-оби кӯҳан ҳатти табарро дошта.
Гуфтам писандад доварам, к-аз файзи ақле бигзарам,
Ҳайзи арӯси раз ҳӯрам, дар ҳавзи тарсо дошта.
Хосса, ки Ҳизрам дар араб, аз оби Замзам шӯста лаб,
Ман гирди Каъба чанд шаб, шабзинда узро дошта.
Мақсад агар мастист ҳаст аз ҷуди шоҳи динпараст,*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Инак майи өнбахашу даст аз ақли воло дошта [6, 383].

Бо вүчуди ин Хоқонй аз зумраи суханваронест, ки тавонистааст оини майгусориро дар замони худ бо тамоми аносираш чилвагар намояд. Одоби майхүрй, асбоби майгусорй, аз хончай мастану нуқли майхорон, боданұшиву ёди дигарон, майи күхану тоза, майи бозор, расми маставабу ройгонхүрон, кулұхандозу сангандозон, چуръаафшонй бар хок, инчунин хелҳои гуногуни соғархову паймонаҳо ба монанди булбула, чамона, хик, рикоб, сотгин, садаф, сурохй, тос, қароба, қанина, кадў, киштій, гов, гүшмохй бо васфи ичмолии шакли онҳо дар ашъорашиб шоир ишора кардааст [3, 342].

Дар ашъори Хоқонй таркибҳои бадеъи зиёде мавчуданд, ки шоир аз роҳи истиора, ташбех, изофаи истиорий ва киной шаробро васф менамояд. Дар қисмати тағаззулҳои қасоид бальзам пайи ҳам истиорахоеро дар васфи шароб меоварад. Ин амалро дар ғазалиёті шоир низ метавон ба мушоҳида гирифт:

*Сармастаму ташна об дардех,
Он оташгүн гүлоб дардех.
Дар ҳүчлаи ҷоми осмонранг,
Он духтари офтоб дардех.
Ёқуты булури ҳүкқа пеш ор,
Хуршеди ҳавоникоб дардех.
Он ҳуни Сиёвуши аз ҳуми Ҷам,
Чун теги Фаросиёб дардех.
То з-оташи ғам равон насызад,
Он тилқи равони ноб дардех.
То ҷуръа адимгун кунад хок,
Он лаъли сұхайлтоб дардех.
Мандеш, ки кори оби мо рафт,
Овозай кори об дардех.
Хоқониро ба хилва як дам,
Бинишонду бад-ӯ шароб дардех [6, 661-662].*

Дар сохтани таъбири таркиботи бадеъ Хоқонй унсурхоеро интихоб мекунад, ки барои маърифат карданни он хонандаи оддӣ

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

маçбур мешавад, ки ба фархангу лугот рўй биёварад. Масалан, дар байти зер:

*Дардех кимиёи чон, оташи чоми зайдакӣ,
Тилқи ҳалолпарварон, талқи равони гавҳарӣ [6, 420].*

Дар ин байт шоир барои шароб чор истиора сохтааст ва шарҳи ин таъбирҳо дар фарҳанг чунин омадааст:

«Талқ ё тилқ сангест, сафеду барроқу табақ бар табақ бошад, онро абрақ низ гӯянд ва чун абрақи маҳлулро ба чизе бимоланд оташ он чизро насӯзад, маҷозан ба маъни шароб. Шаробро тилқи равон гӯянд.

*Жола бар он ҷамъ рехт равгани тилқ аз ҳаво,
То нарасад ҷамъро з-оташи лола азоб [6, 42].*

Тилқи ҳалол – бордон, маҷмӯй ба маъни шароб, тилқ ба маъни холис ва ҳалол ба маъни беруномада ва бордор ба **бо**-и муваҳҳада суроҳӣ бояд донист, ки бар ду маъни аввал кутуби лугат гувоҳӣ намедиҳад ва низ шаробро ҳалол гуфтан куфр аст... Тилқи ҳалол шароби мусаллас аст, ки мубоҳ аст... Ё тилқи ҳалол муҳаффафи нордона аст. Ё ин ки ҳалол бо таҳифи муҳаффафи ҳалол (мушаддад) бошад, зоро шароб қушояндаи саддаҳо ва масомот аст.

Тилқи ҳалолпарварон – тилқи ҳалолпарвар, зоҳирان ба маъни тилқи ҳалол, яъне шаробе, ки парваранде бошад, шаробпарварон, шаробпарваранде ва метавон тилқи ҳалоли парварда маъни кард.

Оташи чом ва тилқи ҳалол ва тилқи маҳлул, ки иксiri аъзам аст, ихом дорад. Калимоти оташ, зайдакӣ ва тилқ аз асбоби кимиёгарӣ аст ва бо яқдигар мутаносибанд.

Тилқи равон киноя аз шароб аст... Тилқи абрақ маҳлул, ки монанди об мешавад, иксiri аъзам аст. Ва шаробро низ дар фавоид қариби иксир донанд ва ба ҳамин ҷиҳат шаробро тилқи равон низ гӯянд. Тилқи равон, яъне шароб, чи тилқ ба маъни абрақ аст, чун ҳал шавад ва об гардад иксир шавад, бад-ин муносибат шаробро гӯянд..

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Тилқи равони гавхарй – киноя аз шароби ангур, гавхарй ба маъни асил ва ҷавхардор [2, 1025-1026].

Чоми зайдакӣ – ҷоми монанди зайдак. Зоҳирон дурахшон ва булурин ва ба ранги зайдак:

*Дар ҷоми зайдакӣ кун гӯғирди сурхи зотӣ,
Он кимиёни ҷонҳо дар гавҳари наботӣ* [6, 698].

Зайдак – ҷева, аз ҷумлаи фулузот ва маъданест шабех ба нуқраи гудохта ва аз гудози сангҳои сурхи шанҷарфӣ ба ҳам мерасад... Ҷева танҳо фулузест, ки дар табиат ба сурати моеъ дар ҳарорати маъмулӣ ёфт мешавад... Зайдак – мансуб ба зайдак, монанди зайдак музтариб ва бекарор, зоҳирон муталаввин ва ҳилакор» [4, 755-756].

Барои шароб Хоқонӣ беш аз сад таъбири таркиби бадеъ ихтироъ кардааст, ки миқдореро аз он дар зер бо шавоҳиди шеърӣ дарҷ месозем:

Таркиб ва таъбириoti бадеъ	Байт	Девон, саҳ.
Лаъли луоб	<i>Он лаъли луоб аз даҳани гов фурӯрез, То мурғи суроҳӣ кунадат нағзнатоӣ.</i>	434
Ҷони парӣ	<i>Аз гов ба мурғ ояду аз мурғ ба моҳӣ, Ҷони парӣ, он, к-аз тани хум ёфт раҳоӣ.</i>	434
Лаълқабо	<i>Эҳром, ки гирӣ, чу қадаҳ гир, ки дорад Урӯни беруну дарун лаълқабоӣ.</i>	435
Ҳуни духтарони раз	<i>Ҳайз бар ҳуру ҷанобат бар малоик бастаам, Гар зи ҳуни духтарони раз бувад саҳбои ман.</i>	323
Пирдехқон	<i>Аз баҳти ҷавони ўқунам ёд, Чун даст қашам ба пирдехқон.</i>	345
Ёқути ҳамро	<i>Мурғи суроҳӣ қанда пар, бардошта як нимасар, В-аз ними минқори дигар ёқути ҳамро рехта.</i>	377
Қути масехи яқшаба	<i>Ҳӯрда ба расми мастаба май дар сағолин машраба, Қути Масехи яқшаба дар поӣ тарко рехта.</i>	378
Нури узро	<i>Даври фалак дех ҷомро з-он нури узро дошта, Чун иддадорон ҷор маҳ дар тораме водошта.</i>	382
Оташ	<i>Мачлис ду оташ дода бар: ин аз ҳаҷар, он аз шаҷар, Ин карда манқалро маҷар, он ҷомро ҷо дошта.</i>	382

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Миррихи хунолуд	<i>Май оташу каф дүд бин, он каффи симандуд бин, Миррихи хунолуд бин бар сар сурайё дошта.</i>	383
Оби кухан	<i>Ёрон шудаңд оташсухан, к-ин чист, кори об кун, Наврүзу ту з-оби күхан хатти табарро дошта.</i>	383
Хайзи арұси раз	<i>Гүфтам писандад доварам, к-аз файзи ақле бигзарам, Хайзи арұси раз хұрам дар ҳавзы тарсо дошта.</i>	383
Оташи Мұсो	<i>Чон хоки нағылі марқабат в-аз оби тавқи габгабат, Дар оташи Мұсо лабат боди Масехо дошта.</i>	383
Кимиёни өн; Оташи өноми зайдаки; Тилқи ҳалолтарварон; Талқи равони гавхары	<i>Дардең кимиёни өн, оташи өноми зайдаки, Тилқи ҳалолтарварон, талқи равони гавхары</i>	420
Тифли маши-маи разон; Бик-ри машотаи хазон	<i>Тифли маши-маи разон, бикри машотаи хазон, Хомилаи баҳор аз ў боди ақими озары.</i>	420
Хуни Сиёвушон	<i>Кайхусравона өлом зи хуни Сиёвушон, Ганчи Фаросиёб ба симо барафканад.</i>	133
Гулоби абхары	<i>Шұ ба гулоби ашки ман хоби қаҳон зи абхары, То ба ду лола даркаш өноми гулоби абхары.</i>	424
Оташи тар	<i>З-он лаби чун оташи тар ҳадя кун як бүсі хушик, Гарчи бар ҳар оташе меҳре зи анбар сохтанд.</i>	113
Гулоби лаъл	<i>Ҳам ба гулоби лаъл бар дарди сарым, ки аз фалак, Бо ҳама дарди дил маро дарди сарест бар сары</i>	426
Лаъли оташай	<i>Дар қағи соқті аз қадаҳ ҳуққаи лаъли оташе, Дар гүлүи қадаҳ зи каф ришистаи иқді анбары.</i>	427
Гулнор	<i>Чанд ҳоҳы зи охуи симин, Гови заррин, ки меҳұрад гулнор.</i>	198
Оташи сард	<i>Субҳ чун хандагаҳи дүст шудаст оташи сард, Оташи сард ба анбар магар омехтаанд.</i>	116
Лаъли тар	<i>Пас як моҳ күлүхандозон сандылан, Дар булғын қадаҳе лаъли тар омехтаанд.</i>	116
Чони деҳқон	<i>Дарор офтобе, ки дар авчи согар, Сүттурлоби ў чони деҳқон намоянд.</i>	127
Оби ҳаёт	<i>Оби ҳаёт нұшаду пас хоки мурдағон Бар рүйи ҳафт дахмаи хизро барафканад.</i>	133
Иддабори бикр	<i>Он иддабори бикр талаб кун, ки рүхро Обистанай ба Марями уздро барафканад.</i>	134
Оби Хизр	<i>Чун з-оби Хизр өноми Сикандар қашад ба базм Ганчи Сикандар аз пайи яғмо барафканад.</i>	137
Хайзи бинтулинаб	<i>Файзи моуссақоб хұр чу садаф, Хайзи бинтулинаб ба қо бигзор.</i>	198

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Арүси саръдор	<i>Ид асту он асир арүстест саръдор, Каф бар лаб овардаву олуда миъчараши.</i>	222
Духтари раз	<i>З-он сўйи ид духтари раз шўи мурда буд, Заррин чиҳоз ўзда бар хоки модараши.</i>	220
Роҳи райхонӣ	<i>Роҳи райхонӣ ар ба даст орӯ, Туву райхони рӯҳу ройи сабуҳ.</i>	481
Шоҳиди руҳзард	<i>Он хоми хумтарвард ку, он шоҳиди руҳзард ку, Он Иисии ҳар дард ку, тарёқи бемор омада.</i>	389
Илдадори хум	<i>Нофаи Чин калид зад субҳу калиди айшро Бар дари илдадори хум қуфлқушои тоза бин.</i>	458
Оби озаросо	<i>З-он оби озаросо з-он сон ҳамеҳаросам, К-аз об саггазида, шери сияҳ зи озар.</i>	191
Оби рангин	<i>З-оби рангин ҳичоби ақл масоз, Шуълаи нор пеши шер мабар.</i>	198
Оби разон	<i>Гуломи оби разонӣ надорӣ об аз он Рафиқи соғи раҳиқӣ наӣ ба сағғи сағо.</i>	12
Лолаи тар	<i>Гови сағолин, ки оби лолаи тар хӯрд, Арзани заррин-шаз масом баромад.</i>	144
Оби мугон	<i>Ташнаи айшиӣ ҷуз аз мугони мастани об, К-оби мугон аст доди айшии ту дода.</i>	665
Оташин кавсар	<i>Он замон, к-аз оташин кавсар шудем олудалаб, Анбарин дасторча аз зулфи дилбар доштем.</i>	631
Офтоби зардрӯ	<i>Гах-гах кун аз боз орзу он офтоби зардрӯ, Пероманаи даҳ моҳи нав, ҳар сол як бор омада.</i>	391
Пардагии раз	<i>Ҳарҳафткарда пардагии раз ба хиргах ор, То ҳафт пардаи хиради мо барафканаӣ.</i>	134
Хуни дили раз; Хоми равонпаз	<i>Хоқониро хуни дили раз дардех, Дилсӯхтаро хоми равонпаз дардех.</i>	735
Хуни ҳаргӯш	<i>Соқӣ аст оҳуи симину аз он гови заррин Хуни ҳаргӯш қунад обхӯри ёронам.</i>	782
Илдаи хотуни хум	<i>Довит араб кун тамом, хосса, ки имрӯз Илдаи хотуни хум тамом баромад.</i>	143
Оби аҳмар	<i>Дар бар булбула фавоқ афтад, К-аз даҳон оби аҳмар андоزاد.</i>	123
Кавсар	<i>Мурғи фирдавс дидай ҳаргиз, Ки зи минкор кавсар андоزاد.</i>	123

Аз зарфҳои шаробнӯшӣ, ки төъдоди зиёдеро шоир дар сурудаҳояш зикр кардааст, яке булбула мебошад. «Булбула-арабӣ, кӯзай луладор, зарфи оби луладор, суроҳӣ, кӯзай шароб, ибрики май» [4, 182]. Аз рӯйи тасвирҳои Хоқонӣ чунин бармеояд, ки ин зарф шакли паррандагонро доштааст ва шоир онро ба

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

«кабки хунгирифта ба минқор», дастай онро ба «ангушти муazzин» монанд намудааст:

*Булбула дар самоъ мургосо,
Аз гулӯи иқди гавҳар афиондаст [6, 81].
Булбула кабкест хун гирифта ба минқор,
К-аз даҳанаши нолаи ҳумом баромад [6, 144].
Хо, булбула муazzин шуду ангушт ба гӯши омад,
Халқаш зи сало гуфтан ағзор намуд инак [6, 498].
Мурғ шуд андар самоъ рақскунон субҳдам,
Булбуларо мурғвор вақти самоъ аст ҳам [6, 259].
Бишкаст нафас дар гулӯи булбула пас гуфт,
Эй ақл, чӣ дарди сарӣ, эй май чӣ давоӣ [6, 434].*

Дигар аз анвои паймона дар шеъри Хоқонӣ чамона аст. «Чамона кадуи сеяқӣ бувад, ки дар ўшароб кунанд аз баҳри ҳӯрдан. Кадуи банигоркарда бошад, шароб дараҷа кунанд. Нимкадуи тарошида, рангунигор карда, дар он шароб меҳӯрдаанд, зарфе чун суроҳӣ ва монанди он» [4, 339].

*Дарёкаш аз он чамонаи зар,
К-ӯ монад киштие гаронро [6, 31].*

*Май ба сафоли хом нӯши ин-т чамонаи тараҷӯ,
Лаб ба кулӯхи хушик мол, ин-т шамомаи тарӯ [6, 420].*

Хикро шоирони классик дар ашъорашон зиёд ба кор бурдаанд, аммо дар шеъри Хоқонӣ аз ин зарф суварҳои хаёлии ҷолиб сохта шудааст. Дар фарҳангҳо оид ба хик чунин омадааст: «Хик ованди ҷармин, ки дар он об ҳамл меқунанд. Машке, ки дар он шароб ва шира ва равған кунанд. Фарқи хик аз машқ он аст, ки пашми хик барҷост ва аз они машқ сутурдааст» [4, 457-458]. Шоир хикро ба ранги сиёҳ, бо шиками баромада, «зангии ҳафақондор», даҳонаҳои онро ба пистон, обистаний ва амсоли ин ташбех кардааст:

*Хик монад ба зани занги шашпистон, лек
Шири пистон-ш ба хуни ҷигар омехтаанд [6, 117].*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

*Хик аст зангии хафақондор, к-аз чигар
Вақти даҳонкушо ҳама сафро барафканад [6, 135].
Хик аст шашнистанзане, румидиле, зангитане,
Марямсифат обистане, Исли дехқон бин дар ў [6, 452].*

Рикоб низ ҳамчун паймона дар шеъри гузашта зиёд ба кор рафтааст. Рикоб дар асли лугат ба ду маънӣ меояд: «Рикоб – дар асл ба маъни шутурони саворӣ... Ҳалқаи оҳанӣ, ки ба ду сӯйи зин овехта аст ва савор пой дар он ҳалқа устувор кунад... Рикоб ба маъни аспи саворӣ... Рикоби мавқаб – маҷозан ҳашам ва хидмате, ки ҳамроҳи шоҳ ҳаракат кунанд. Рикоб – пиёлаи ҳаштпаҳлуи дароз. Ба маъни қадаҳ ва пиёла аст ва соқиро рикобдор гӯянд» [4, 654]. Аз рӯи шеъри Хоқонӣ чунин бармеояд, ки рикоб аз нигоҳи андоза ҳам хурд ва ҳам бузург мешудааст. Хоқонӣ ин паймонаро ба «ҳалқаи найзадорон» ва «моҳи нав» монанд намудааст, ки аз шакли гирду ҳалқаранг доштанаш ҳикоят мекунад. Баъзан ин паймонаро бо «рикоб», ки аз афзори асб аст, таҷnis месозад:

*Дардех рикоби май, ки шуюаш инонзанон
Бар хинги субҳ бурқаи раъно барафканад [6, 133].
Яъне пиёлаи бодаро ба ман бидех. Ҳамон бодае, ки фурӯғаш шитобон рӯйбанде зебо бар рӯи асби сапедёли бомдод бармеафканад. Субҳ ба саворе монанд шудааст, ки мебояд хинге дар зери рон дошта бошад. Бурқаи раъно – истиораи ошкор аз фурӯғи бода аст, ки мебояд партави хершедро фурӯ пӯшад. Дар байт ҳамчунин санъати ихоми таносуб миёни рикоб, ки аз афзори асб аст ва инони хинг мавҷуд аст, ки хости суханвар нест.*

*Зуҳд бас кун, рикоби бода бигир,
Ки нагирад силоҳ ҷойи сабӯҳ [6, 482].
Инони умр шуд аз каф рикоби май ба каф ор,
Ки дил ба тавба шикастан баҳона боз овард [6, 599].
Чун дар ин майдон ба дасти кас инони умр нест,
Бар рикоби бода умри ройгон афиондаанд.
Ҳӯрдаанд аз май рикобе чанду асбоби салоҳ,
Бар рикоби бодаи умр ройгон афиондаанд [6, 106].*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Сурохӣ аз гунаи паймонаҳоест, ки дар шеъри Хоқонӣ ба мурғ монанд карда шудааст. Аз ин бармеояд, ки ин зарф ба шакли мурғ сохта мешудааст. Дар фарҳангу лугатҳо ин вожаро дар асли лугат баъзеҳо арабӣ ва баъзеи дигар форсӣ гуфтаанд: «Сурохӣ- қисме аз зуруфи шиша ё булур бо шикаме на бузург ва на кӯчак ва гулӯгоҳе танг ва дароз, ки дар он шароб ё мускарे дигар қунанд ва дар маҷлис оранд ва аз он дар пиёла ва ҷоме ва қадаҳ резанд...» [5, 974].

*Мурғи суроҳӣ қанда пар, бардошта як нимасар
В-аз ними минқори дигар ёқути ҳамро рехта [6, 377].
Панҷаи соқӣ гирифт мурғи суроҳӣ ба дом,
З-оташи субҳ уфтод донаи дилҳо ба тоб [6, 45].*

Дар ҷои дигар шоир ба паймонае ишора кардааст, ки аз зарфи шаробнӯшии «гов» хурд аст. Дар иқтибоси зер шоир ба зарфи гов ва суроҳии ба мурғ монанд ва суроҳии моҳӣ (гӯшмоҳӣ, ки согаре нисбатан хурдтар аст) ишора дорад:

*Он лаъли луоб аз даҳани гов фурӯрез,
То мурғи суроҳӣ қунадат нагзнатоӣ.
Аз гов ба мурғ ояду аз мурғ ба моҳӣ,
В-аз моҳии симин сӯйи дилҳои ҳавоӣ [6, 434].*

Дар шеъри Хоқонӣ садаф ҳамчун зарфи шаробнӯши хурд тасвир шудааст, ки «дарёкашони сармаст»-ро қонеъ намесозад. Шоир номи ин паймонаро бо «дарё», «наҳанг» ва «гӯшмоҳӣ» тавъям меоварад. Аз ин маълум мешавад, ки онро аз садафи дарёй месохтаанд:

*Соқӣ, ба ёд дор, ки ҷоми садаф дихӣ,
Баҳре дихӣ, ки кӯҳи гам аз ҷо барафканад.
Як гӯшмоҳӣ аз ҳама қас беши дех маро,
То баҳри сина ҷифаи савдо барафканад [6, 133].*

Дар иқтибоси боло шоир ба соқӣ таъкид менамояд, ки фаромӯш накунад ва дар ҷоми садафи ба ў шароб дихад, ки ғаму андӯҳро бо ҳама гаронию бисёриаш аз миён бардорад. Гӯшмоҳӣ ҷоми бодаест, ки аз садаф созанд. Ҷифа – мурдор, лошай гандӣ, савдо – сиёҳ ва сафро – балғам ва дам. Дар тибби қадим чирагии савдо мояи бемориҳои равонӣ пиндошта мешудааст. Аз ҳамин ҷост, ки табибон девонаҳоро савдой, савдозада меномидаанд.

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Яъне, як чоми садафӣ аз шароб бештар ба ман бидех, то синаи ман андешаҳои бехуда ва табоҳро, ки мояи ранҷу озор аст, бадар афканад.

Тос ҳам аз зумраи қадаҳҳоест, ки ҳаҷман бузург мешудааст ва аз он мустакиман шароб менӯшидаанд. Дар лугат қалимаи тос маъниҳои гуногун дорад: «tos дар асл форсӣ аст, форсизабонон ба *то*-и итқӣ навиштаанд ва он ривоҷ гирифта, аз қабили тапидан, тилло... Ба маъни ташти қалон, зарфе, ки дар он ошомонад... Дар ашъори Хоқонӣ бештар ба маъни қуббамонанде аз фулуз аст дар гардани найза, ки парчамро дар он андозанд... Ва тос ба маъни овезаҳои тилло ва нуқра, ки бар алам овезанд. Тоси парчам – қуббаи фулузии сари парчам барои зинати бештар... Тоси заррин – таркиби васфӣ, тос ва ҷоми тиллой...» [5,1002]. Дар шеъри Хоқонӣ он ба ранги заррин тасвир шудааст:

Тоси заррин қаши офтобосо,

К-офтоб аст тоси парачами субҳ [6, 465].

Тоси парчам қуббаест, ки парчами дирафш бар он насб мешавад.

Барбат қашида раг бурун, рагҳоиро полуда хун,

Соқӣ ба тоси зар дарун хуни мусаффо дошта [6, 383].

Қанина ҳам зарфест, ки мисли суроҳӣ ва шиша дар он шароб пур мекунанд. Дар шеъри Хоқонӣ ин зарф низ ба мурғ монанд шудааст:

Мурғи қанина чун забон дар даҳани қадаҳ кунад,

Чони қадаҳ ба сад забон лофи сафои нав занад [6, 459].

Коми қанина хунфиишон, чун ашики Довуд аз нишон,

Мурғи суроҳӣ ҷонканон довудӣ илҳон бин дар ў [6, 452].

Дигар аз зарфҳои бузурги шаробгирӣ дар шеъри Хоқонӣ ғов аст. Соқӣ, (ки шоир ўро оҳуи шерафкан мегӯяд) ин зарфро дар даст мегардондааст ва аз он ба паймонаҳои хурд шароб мерехтааст. Дар шеъри Хоқонӣ таъбирҳои «ғови зар», «ғови сафолин», «ғови симин» (зарфе аз нуқра ба шакли ғов) зиёд истифода шудааст [2, 1292]:

Оҳуи шерафкани мо ғови симин зери даст,

Аз лаби ғоваш луоби лаълон ангехта [6,393].

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

*Дар кафи оҳувони базм оби зарасту гови зар,
Оташи Мӯсияст он дар бари гови Сомирӣ [6,427].*

Гӯшмоҳӣ ва моҳӣ аз дигар зуруфеанд, ки дар шеъри Хоқонӣ аз онҳо сухан ба миён омадааст. «Гӯшмоҳӣ навъест аз садаф, ки ба гӯши моҳӣ монад; пиёла, ки аз садаф созанд» [5, 1332]. Чунин ба назар мерасад, ки ҳарду мағҳум як чомро ифода кунад ва ё моҳӣ ҳам мисли гӯшмоҳӣ зарфест қӯчаку дароз мисли моҳӣ:

*Як гӯшмоҳӣ аз ҳама кас беш дех маро,
То баҳри сина ҷифаи савдо барафканад [6, 133].
Маҷлис ҳама дарёву қадаҳҳо ҳама моҳист,
Дарё қаш аз он моҳӣ, агар марди сафой [6, 434].*

Аз қароба ҳам Хоқонӣ ҳамчун зарфи шароб дар чанд ҷо ёд овардааст. «Қарроба ба фатҳи аввал ва ташдиди ро шишаи шароб, қисме шишаи шикамфароҳ, бузургтар аз бар най...» [5, 1179]:

*Чарҳ қаробаи тиҳист, пораи хок дар миён,
Пуррии он қароба дех ҷуръа барои субҳдам [6, 458].
Аз акси хун қаробаи пур мешавад фалак,
Чун ҷуръарези дида ба доман дароварам [6, 240].*

Чунин ба назар мерасад, ки дар рӯзгори Хоқонӣ аз каду ҳам барои шароб гирифтани истифода мекардаанд. «Кадуи бода-Ин маънӣ ба таносуби он аст, ки аз каду пиёла ва соғару зарфи шаробхӯрӣ соҳтандӣ... Аммо кадуи бода кӯзай шаробро низ гӯянд, яъне дар ҳамон кадуи хушк низ гоҳе шароб кунанд» [5, 1234]:

*Ҳадиси тавба раҳо кун, сабӯи бода биёр,
Сарам каду чӣ кунӣ, як кадуи бода биёр [6, 620].*

Аз сотгин, ки як навъи паймона аст, шоир дар чанд ҷо ёдоварӣ мекунад. «Сотгин, соткинӣ, содгин, содгинӣ қадаҳ ва пиёлаи бузурги шаробхӯриро гӯянд... чомро ба даст мегирифтаанд ва сотгиниро бар сари хон мениҳоданд» [5, 763]:

*Сотгине дижему ҷавр ҳӯрем,
Даврҳо дар миёна бистонем [6, 484].*

Илова ба номи паймонаву соғарҳо дар шеъри Хоқонӣ аз хутути ҷом низ ишораҳо дар миён омадааст. Дар гузашта барои

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

чом ҳафт хатро қойил будаанд: «1. Хати чавр, ки бар канораи чом ва болои ҳамаи хатҳо меистад ва барои он хати чавр номидаанд, ки агар ҳарифро аз пой афкандани башанд, то хати чавр шаробро пур мекунанд. 2. Хати Бағдод (хати сабз). 3. Хати Басра (хати сиёҳ). 4. Хати азрак (хати шаб). 5. Хати варшакр (ин хатро хати ашк ва хати хатира низ гӯянд). 6. Хати косагар... 7.Хати фарвадина (ин хатро хати музаввар ҳам хонанд [4, 416].

Аз хутути мазкур Хоқонӣ ба чор навъи он ишора кардааст.
Хати азрак:

*Май то хати азраки қадаҳ қаши,
Хат даркаши зуҳдтарваронро [6, 31].*

Хати Бағдод:

*Чоми май то хати багдод дех, эй ёр, маро,
Боз ҳам дар хати багдод фикан бор маро [6, 39].*

Хати чавр:

*Мард аз дурангӣ тоқ беҳ, ин рангҳо бар тоқ неҳ,
Ҳам даври хур ҳам чавр дех, инсоф бистон субҳро [6, 451].
Расми чавр аз соқии мунсиф ба нисфе хостанд,
Бас ҷабал ҳӯрданду согар баҳри ахзар соҳтанд [6, 111].*

Хати сиёҳ:

*Ба ҷоми ишиқи ту май то хати сиёҳ диханд,
Манам, ки сар ба хати он хати сиёҳ ниҳам [6, 631].*

Дар гузашта майгусорон одоби маҳсус доштаанд ва дар шеъри Хоқонӣ аз оину расми боданӯшон дар он рӯзгор фаровон ёдоварӣ шудааст. Аз ҳама пештар густурдани хон ва ё хончай сабӯҳ аст.

*Бунёди ақл барфиканад хончаи сабӯҳ,
Ақл оғат аст, ҳеч магӯ то барафканад [6, 133].*

Хонча – дастархони хурд, суфра, табаке чӯбин, ки дар он шириниҳони гуногун ниҳанд ва бар сар гиранд. Яъне, хончай бодаи саҳаргоҳӣ хирадро аз бунёд бармеандозад. Хирад мояи ранҷу озори одамӣ аст, ҳеч сухан магӯ. Парҳош макун. Бигузор бода онро гум кунад:

*Мунтазирӣ, ки аз фалак хончаи зар бароядат,
Хонча куну чамона каши, хончаи зар, ки мебарӣ [6, 426].*
Шаробро ба ҳар кас дархури тинаташ медодаанд:

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

*Ҳар қасро ҷоми дархӯраш дех,
Аз сұхта фарқ күн таронро.
Гар қатра расад ба баддилон май,
Як дарё дех диловаронро [6, 32].*

Барои мардони калонсол шароби күхан ва барои ҷавонон шароби нав медодаанд:

*Субҳ аст шароби субҳартав дардех,
З-й ҳар ҷав ҷавхарест ҷав-ҷав дардех.
Гар тири күхан күхан хұрад, рав дардех,
Хоқонии наврасидаро нав дардех [6,735].
Майи дерсол нисбат ба шароби нав афзалият доштааст:
Соли нав аст, соқиё, навбари соли мо туй,
Май, ки дихӣ сесола дех, к-й күхану ту навбарӣ [6, 420].*

Дар ашъораш шоир ба майи пухта ишора кардааст ва ин май тавре дар фарҳангҳо омадааст: «Шаробе, ки онро бо доруе чанд бичӯшонанд ва соғ кунанд ва ба арабӣ ақидатулинааб хонанд... Шаробе, ки онро ҷӯшонида, се рубъи онро табхир карда бошанд...» [5, 1499].

*Туриу ширин аст қадҳу мадҳи ман бо аҳли аср,
Аз инаб май пухта созанду зи ҳисрам тутиё [6, 18].
Барои бузургону хоссаҳо майи маҳсус будааст, ки аз он шоир бо «майи ҳочагӣ» ёд кардааст:*

*Он, к-аз майи ҳочагист сармаст,
Бар вай назананд оқилон даст [6, 753].
Дар муқобили майи ҳочагӣ шоир ба «майи бозор» ҳам ишора кардааст:
Беш зи бозор май маҳар, ки ба бозор
Ҳеҷ майе нест оби барнаниҳода [6, 665].*

Дар гузашта ҳам нӯшидані шароби холис бо пайманаҳои гаронбаҳо барои тавонгарон ва дар пайманаҳои сафолин дурд нӯшидан хоси муфлисон будааст:

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

*Дурдиву сафол муфлисонрост,
Софиву садаф тавонгаронро [6, 32].*

Дар хамрияҳои Хоқонӣ мағҳуми «дӯстгонӣ» зиёд истифода мешавад. Дар бораи ин мағҳум навиштаанд, ки «ба маъни дӯстком аст, он ки аз ҷону дил дӯст доранд, низ ба маъни шаробу май хӯрдан бо дӯстону ба ёди эшон...» [4, 541].

*Гар фиристӣ барои ҳафттанон,
Дӯстконӣ ба дасти Хизр супор [6, 197].
Ку заҳр, ки номи дӯстконии ниҳам,
Ку тег, ки оби зиндагонии ниҳам [6, 724].*

Дар гузашта пеш аз саршавии рамазон дар охириҳои моҳи шаъбон сайру гашт ва айшу ишрате мекардаанд, ки онро қулӯхандозон меномидаанд: «майгусории рӯзи охири шаъбон, ҷашни рӯзи пеш аз рамазон... Чунин бармеояд, ки рӯзи пеш аз рамазон барои парҳез ва худдорӣ аз майгусорӣ дар ҷашн ва суре дар ҷоми бода ва суроҳӣ санг ё қулӯҳ меандохтаанд ё ҷоми бодаро бо санг ва қулӯҳ мезаданд, дар «Таърихи Байҳақӣ» ба ин ҷашн ишора шудааст..» [5, 1258].

*Агар хоҳӣ гирифт аз рези рӯзӣ рӯзаи узлат,
Кулӯхандозро аз дида ровақ резрайхонӣ [6, 412].
Пас як моҳ қулӯхандозон, сангдилон,
Дар булурин қадаҳе лаъли тар омехтаанд [6, 116].*

Яке аз расмҳои мутадовил барои бисёре аз қавмҳои олам ҷуръа афшондан дар хок мебошад. Ҳам юнониён ва ҳам мардуми ориёитабор ин оинро пос медоштаанд. «Ҷуръа бар хок реҳтан, ҷуръа афшондан ба хоку хокиён, ҷуръа бар замин реҳтан, хокро ҷуръае бахшидан, ишора ба як расми қадимии юнониён, ки ба расми Бокус (рабулнавъи шароб) маъруф аст ва ҳангоми шаробхӯрӣ саҳм ва насиби ӯро медиҳанд» [4, 291]. Дар хамриёти Хоқонӣ аз ин расми ниёғон зиёд ёд шудааст:

*Аз ҷом Ҷаҷла-Ҷаҷла қашад пас ба рӯйи хок
Аз ҷуръа субҳа-субҳа ҳувайдо барафканад.
Оби ҳаёт нӯшаду пас хоки мурдагон,
Бар рӯйи ҳафт даҳмаи хизро барафканад [6, 134].*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Янье, майгусори дарёкаш аз чоми пай дар пайу бисёр бода менүшад, он гох ошкоро аз он қатра-қатра бар хок меафшонад.

*Ҳаст ин заминро нав ба нав коси каримон орзу,
Як ҷуръа қун дар кори ў охир чӣ нуқсон оядат [6, 451].
Хок ташнасту каримон зери хок,
Ёдгори ҷуръаишон охир кучост [6, 492].*

Дар баробари ситоиш ва васфи шароб Хоқонӣ, инчунин дар мазаммат ва накӯхиши май шеърҳои зиёде дорад:

*Бодаро бо хираð макун голиб,
Девро бар малак макун солор.
Чанд хоҳӣ зи оҳуи симин,
Гови заррин, ки меҳӯрад гулнор.
Гар бувад з-он майи чу заҳраи гов,
Хотири говзахра шершикор.
Ҳам зи май дон, ки шоҳбози хираð
Кабкзахра шавад ба сирати сор.
Аз ман омӯз дам задан ба сабӯҳ,
Дами мустағифирини биласҳор.
Чоми Кайхусрав аст хотири ман,
Ки кунад рози коинот изҳор.
Салсабили ҳалол ҳӯр з-ин ҷом,
Аз ҳамими ҳаром шав безор.
Файзи моуссаҳоб ҳӯр чу садаф,
Ҳайзи бинтулинаб ба ҷо бигзор.
Шири пистони шер ҳӯрдастӣ,
Ҳайзи ҳаргӯши пас маҳӯр зинҳор.
З-оби рангин ҳичоби ақл масоз.
Шуълаи нор пеши шер маёр.
Бавли шайтон макун ба қорура,
Пеши ҷашми табиби ақл мадор.
Лаҳву лаззат ду мори Заҳҳоканд,
Ҳарду хунхору бегуноҳозор.
Ақлу дин лашкари Фаридунанд,
Ки бароранд аз он ду мор димор [6,198].*

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Хулоса майгусориву бодагустарй ва мафхумҳои марбут ба ин масъала дар шеъри Хоқонӣ нисбат ба дигар суханварони асримиёнагӣ доманаи густурдатаре дорад. Шоир дар ин замина ҳам табъозмой карда, тасвирҳои ҷолибу бесобиқае дар васфу ситоиш ва нақӯҳиши шароб намудааст. Ин масъала дар заминаи шеъри Хоқонӣ тадқикоти мукаммали илмиро меҳоҳад.

КИТОБНОМА

1. Истрофилниё Шарифмурод. Ҳамиёти Ҳофиз / Шарифмурод Истрофилниё. –Душанбе: Адиб, 2010. – 176 сах.
2. Каззозӣ, Мирҷалолиддин. Рӯҳкори субҳ / Мирҷалолиддини Каззозӣ.-Техрон: Нашри марказ, 1368. – 631 сах.
3. Маъданкан, Маъсума. Нигоҳе ба дунёи Хоқонӣ. Ҷилди 2. / Маъданкан, Маъсума. –Техрон: Маркази нашри донишгоҳӣ, 1377. –249 сах.
4. Саҷҷодӣ, Зиёуддин. Фарҳанги лугот ва таъбирот бо шарҳи аълом ва мушкилоти девони Хоқонии Шарвонӣ Афзалиддин Бадил ибни Начор. Ҷилди аввал / Зиёуддин Саҷҷодӣ. – Техрон: Заввор, 1374. – 886 сах.
5. Саҷҷодӣ, Зиёуддин. Фарҳанги лугот ва таъбирот бо шарҳи аълом ва мушкилоти девони Хоқонии Шарвонӣ Афзалиддин Бадил ибни Начор. Ҷилди дуввум / Зиёуддин Саҷҷодӣ. – Техрон: Заввор, 1374. – 786 сах.
6. Хоқонӣ, Бадил ибни Алӣ. Девони Афзалиддин Бадил ибни Алӣ Начор Хоқонии Шарвонӣ/ Бадил ибни Алӣ Хоқонӣ. Бо муқобалаи қадимтарин насаҳ ва тасҳеху муқаддима ва таълиқот ба кӯшиши Зиёуддини Саҷҷодӣ. – Техрон: Заввор, 1357. –1085 сах.

ОИНИ БОДАГУСОРӢ ВА МАФҲУМҲОИ МАРБУТ БА ОН ДАР ШЕҶРИ ХОҚОНИИ ШАРВОНИ

Дар ин мақола оид ба оини бодагусорӣ ва мафҳуму истилоҳоти марбути ин мавзӯъ дар шеъри Хоқонии Шарвонӣ сухан рафтааст. Майгусориву бодагустарй ва мафҳумҳои марбут ба ин масъала дар шеъри Хоқонӣ нисбат ба дигар суханварони асримиёнагӣ доманаи густурдатаре дорад. Шоир дар ин замина ҳам табъозмой карда, тасвирҳои ҷолибу бесобиқае дар васфу ситоиш ва нақӯҳиши шароб намудааст. Ин масъала дар заминаи шеъри Хоқонӣ тадқикоти мукаммали илмиро меҳоҳад.

Калидвозжеҳо: май, оини бодагустарӣ, анвои паймона, хатҳои ҷом, одоби боданӯшиӣ, тасвири май, саҳнаи хаёлӣ, таъбири образнок.

ТРАДИЦИЯ ВИНОПИТИЯ И СВЯЗАННЫЕ С НЕЙ ПОНЯТИЯ В ПОЭЗИИ ХАКАНИ ШАРВАНИ

В статье речь идет о традиции винопития и связанные с данной темой понятия в поэзии Хакани Шарвани. Тема застолья, виночерпия и связанные с

СУХАНИШИНОСӢ, №3 2019

ними понятия в стихах Хакани затронута шире, чем в творчестве других средневековых поэтов. Поэт, обратившись к этой теме, с тонким вкусом мастера слова использует весьма интересные и беспрецедентные образы для воспевания и порицания вина. Данная проблема в поэзии Хакани требует более всестороннего и глубокого научного изучения.

Ключевые слова: вино, традиция застолья, виды чарок, линия чаши, этикет винопития, изображение вина, воображаемая сцена, образное выражение.

THE TRADITION OF WINEDRINKING AND RELATED NOTIONS IN THE POEMS OF HOQONI SHERVONI

The article deals with the tradition of wine drinking and related concepts in the poems of Hoqoni Shervoni. The theme of the feast and the cupbearer and related concepts in poems of Haqani touched wider than in the works of other medieval poets. The poet, who turned to this topic, with a delicate taste of the master of the word uses very interesting and unprecedented images for chanting and censuring wine. This problem in the poetry of Hoqoni requires more comprehensive and painstaking scientific study.

Keywords: wine, tradition, feasts, types of glasses, the line of bowls, the etiquette of drinking wine, wine image, an imaginary scene, a figurative expression.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Боймурод – декани факултети филологияи тоҷики ҶДОТ ба номи С. Айнӣ, н.и.ф., е-майл: Boymurod@inbox.ru, тел.: 93-797-10-22

Сведения об авторе: Шарифзода Боймурод – декан факультета филологии ТГПУ имени С. Айни, к.ф.н., е-майл: Boymurod@inbox.ru, тел.: 93-797-10-22

About the author: Sharifzoda Boimurod – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, the Dean of Philology Department in the Tajik State Pedagogical University named after Sadreddin Aini. E-mail: Boymurod@inbox.ru. Phone: 93-797-10-22.

УДК 8т2+32+8 тоҷик+1с
ТАҶАССУМИ ТАСВИРИ БАДЕЙ ВА ҲУВИЯТИ
МИЛЛӢ ДАР ОСОРИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА
Эшонова Мутрибахон
Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон

Мирзо Турсунзода дигаргунӣ, тафйироти ахлоқию маънавии чомеаи тоҷикони даҳсолаҳои аввали садаи XX-ро бо камоли диққат дар осораш таҷассум намудааст, ки онро метавон

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

намунаи бозтоби бадеии симо ва ҳувияти миллй донист. Чехраҳо ва тасвири бадеие, ки дар осори Мирзо Турсунзода тасвир гардидаанд, агарчи заминаҳои қавии суннатй доранд, вале дар онҳо нақши замон низ назаррас мебошад.

Мирзо Турсунзода парвардаи замони фаъолиятмандиҳои иҷтимоӣ буда, ҳамин равиш ҳусусияти аслии тафаккури бадеии ўро муайян мекунад. Дар ҷое ў навишта буд: “Ҳар гоҳ ки солҳои саҳти бачагиам, солҳое, ки ҳалқи ман ҳам факиру ҳақир ва хору зор буд, ба хотир меояд, дар бораи он фикр мекунам, ки чӣ гуна дар давоми умри як насл тақдири тоҷикон афсонавор дигар шуд” [5, 51]. Ин андеша на факат диди иҷтимоии шоирро оид ба низоми сиёсию иҷтимоие, ки писанди ўст, ифода мекунад, балки як навъ тавсифи ҳоли умумии миллат ҳам ҳаст.

Мирзо Турсунзода доир ба вазъи иҷтимоии миллат андеша ронда, хостааст тағйироти ҳаёти миллатро таъкид намояд. Инсони ормонии Мирзо Турсунзода на факат “**инсони нави советӣ**”-ст, балки дар ин шахсият шоир муносибатан шахсиятҳои миллии тоҷикиро низ таҷассум кардааст. Он чи дар ин матн ҳилофи ормони шоир аст, “**дунёни кухна**”, “**синфи ҳокими золим**”, “**душмани озодии занон**” ва “**зулми миллӣ**” мебошад, ки шахсиятҳо ва тасвири бадеии онҳо дар ҳамин равиш арзёбӣ шудаанд.

Мирзо Турсунзода, чи дар осори ғиной ва чи дар осори ҳамосиаш, ба ифодаи М.М.Бахтин “шакли бадеии эҷодшуда, пеш аз ҳама, инсонро тасвир мекунад, вале ҷаҳонро ҳамчун ҷаҳони инсон ва ё бевосита одамияти ўро” [1, 27].

Дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода “ҳусусияти воқеии мабдаи зебоишиноҳтӣ” (М.М.Бахтин) ба ҳусусияти драмавии осори ў афзалият бахшида, ба ҳусус вуруди муаллиф-шахси самимӣ ва инсони рӯҳонӣ ба мабдаъ заминаи маънавӣ ва миллии ҷехра ва ҳислатҳои миллиро тақвият бахшидааст. Дар ин замона үнсури муфради ғаноиро низ наметавон нодида гирифт, ки барои ба тасвири бадей ва падидаи эстетикий табдил ёфтани типи иҷтимоӣ дар шеъри Турсунзода таъсири судманде дорад.

Аз ин ҷиҳат мушоҳидаи муҳаққиқ Аскар Ҳаким дуруст аст, ки “агар то охири солҳои панҷоҳ муфради шеъри Турсунзода ҳам камтар ҳусусияти фардӣ дошт, баъдҳо иштиёқ ба ҷаҳони ботинӣ,

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

фурӯ рафттан ба олами маънавият, арзиши асил қоил шудан ба мабдаи шахсият ўро бештар фардӣ ва қобили таваҷҷуҳ гардонидаанд, ки дар достони “**Чони ширин**”, силсилаи ашъори “**Бо ҷашми ту**”, шеърҳои “**Шоиро**”, “**Таронаи ишқ**” ва дигар ашъори ў ба назар мерасад” [6, 123]. Ин равиши эҷодии шоир ба ҳифз ва тақвияти хусусиятҳои миллии ҷеҳра ва хислатҳои осори ў низ мусоидат кардааст, ки бунмояи мундариҷаи миллӣ буда, омили аслӣ ва таъсиргузор мебошад.

Бо таассуф бояд гуфт, ки бештари муҳаққиқоне, ки дар боби хусусиятҳои миллӣ ва интернатсионалии осори Мирзо Турсунзода сухан кардаанд, ба ҷанбаи умуниинсонии андешаю орои ў имтиёз дода, махсусиятҳои ҷеҳра ва хислатҳои миллиро дар тасвири шоир бо интернатсионализм “**дар шакли холис**” (Г.Ломидзе) [3, 31] ҳамранг дидаанд. Ин тамоюл баҳусус дар нақди осори ба мавзӯи ҳориҷӣ навиштаи шоир бештар ба назар мерасад.. Ҳол он ки Мирзо Турсунзода ҳоҳ дар мавзӯи ҳудӣ асар навишта бошад, ҳоҳ ҳориҷӣ, дар инъикоси ҳама гуна масъалаҳо, аз ҷумла ҷеҳра ва хислатҳо, дидгоҳояш заминаи сирф миллӣ дошт.

Яке аз сабабҳои асосии марғубӣ ва маҳбубии шеъри шоир ва нуғузи шахсияти инсонӣ ва ҳайсияти ҳунариаш дар зехни муосирон дар он аст, ки ў бо вуҷуди тарғибари ғояҳои сиёсию иҷтимоӣ буданаш ҷанбаи таъсиргузори миллӣ дошт ва аз аввалин эҷодҳояш симо ва хислатҳои миллӣ мабдаи андеша ва орои ў буданд. Шоир дар матни воқеяти миллӣ масъалаҳои бузурги сиёсию иҷтимоиро бе таъкиди махсус, балки ҳамчун ҷузъи сарнавишти миллат самимона тасвир мекард.

Солҳое, ки Мирзо Турсунзода қадамҳои аввалин ва устуворашро дар шинохти сарнавишти тозаи миллат мегузошт ва ба оғаридани ҷеҳраҳову хислатҳои миллӣ машғул буд, назарияҳои муҳталиф дар ин замина шоъ буд. Ҳамчунин дар достони “**Офтоби мамлакат**” ки саҳнаҳои гуногуни зиндагии миллати тоҷикро дар он рӯзгор тасвир намудааст, ки замонҳои гуногуни таърихию фарҳангиро дар бар мегиранд. Дар ин равиши достони “**Ҳасани арабакаш**” низ мавқеи ҷудогона дорад. Ин ду асар на фақат ифодагари ҳис ва эътиқоди инсон (шоир низ) аст, балки меъёрҳои назариро оид ба маънӣ ва ҳадафи зиндагии наъ

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

инъикос мекунад. Сарнавишти пурфочиаи Раъно ва зиндагии “**ба муроди дил**”-и Уғулой маҳсули низоми ду чомеаест, ки яке ба “зулму ситам”, дигаре ба озодӣ ва саодати инсон асос ёфтааст. Дар тафаккури бадеии шоир ҷомеаҳои мутазод ҳамдигарро рад мекунанд. Дар матни ин воқеяяти иҷтимоӣ шоир хислатҳои озу ниёз, ҳашму нафрат, нангӯ қин ва ғайраро, ки ҳомилаш низоми иҷтимоист, инъикос мекунад. Дар ин асарҳо ва бисёре аз осори дигари шоир омилҳои арзишӣ ва зиддиарзишӣ дар камини ҳастии инсонӣ, таърихӣ ва фарҳангии миллат нишонда шудаанд ва бо ин шоир миллат ва афроди онро ба ҳушӯрӣ ва созандагӣ даъват менамояд. Дар мисоли сарнавишти Раъно, Уғулой ва Мамлакат (аз достони “**Офтоби мамлакат**”, 1936) шоир хислати озодагии ҳаммиллатонашро бар ҳилофи бандагӣ таъбیر мекунад, ки решай суннатӣ дорад. Дар тасвир ва натиҷагириҳои Мирзо Турсунзода моҳияти иҷтимоии хислати Раъно, дилдодай ў Саттор, Уғулой ва Мамлакат моро ба ин натиҷа меоварад, ки тасаввурот дар бораи хислати миллӣ на ҳама вақт бо он чӣ дар зиндагӣ ҳаст, мувоғиқат мекунад. Ба ифодаи саҳеҳтар, “қолаби ягонаи миллӣ, ки барои ҳамаи замонҳо коршоям бошад, вучуд надорад. Миллият ҳамеша дар муқовимати тарафҳои муқобил тараққӣ карда, шакл гирифта, роҳи душвори худро дарёфтааст” [4, 550].

Мирзо Турсунзода дар оғаридани симоҳо ва хислатҳои осораш ҳам ба суннатҳо ва назарҳои меросӣ такя кардааст, ҳам зери таъсири фаровони назарияи сиёсии ҳоким ва равишиҳои созандай воқеяят будааст.

Концепсияи асосии шоир дар заминаи шинохт ва тарсими шахсиятҳо ва хислатҳои миллӣ бар он асос ёфтааст, ки қареҳаи ибтикор, тамоюли доимӣ ба ҷунбуҷӯш, қӯшиш барои қашғӣ ва тақмили ҷизҳои ҷадид, ки манбаи фойида барои ҳуди шаҳс ва дигарон бошад, ҳамаи инро аз хислатҳои фаъол ва пурҷунбуҷӯш соҳтааст.

Воқеан, дар шинохт ва тафсири симо ва хислати миллӣ достони Мирзо Турсунзода “**Ҳасани аробакаш**” маводи фаровон медиҳад. Ин достон ва қаҳрамони он “Ҳасан қашғи бадеии тадқиқотчии моҳирӣ зиндагии солҳои бистуму сивум аст. Дар ин асар на танҳо характерноктарин лаҳзаҳои зиндагии ондавраинаи

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

халқи точик тавассути образҳо ва рангу бори миллӣ сурати бадей гирифтааст, балки пастию баландиҳои ин зиндагӣ аз нуқтаи назари як нафар файласуфи дурандеш ва донандай моҳири ҳаёт ҷамъбаст шудааст” [8, 78]. Ба ин хулосаи адабиётшинос Ҳ.Шодиқулов мо меафзоем, ки ин асар инъикоскунандаи суннатҳои ахлоқ, хислатҳои миллӣ ва фарогири тағйироти усули дар ин замина мебошад.

Ин равиш, баҳусус баъди солҳои шаст, дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода таҳаввули тоза пайдо карда, ҷанбаи миллии осори ўро амиқ сохтааст ва дар силсилаи шеърҳои “**Бо ҷашми ту**”, достони “**Ҷароги абадӣ**” ва “**Чони ширин**” мушаххастар гардидааст. Агар муфради шеъри Турсунзодаро “чехраи худи Турсунзодай шоир” ба ҳисоб оварем, пас умқ ва вусъати ин масъала дар эҷодиёти шоир густариш пайдо ҳоҳад кард. Мо медонем, ки шаҳсияти Турсунзода дар шеъраш ба ифодаи Л.Гинзбург “бо тарҳи устувори тарҷумаиҳолӣ ва сужавӣ фаро гирифта шуда аст” [2, 260]. Аз ин назар ҳатто шеърҳои ҷудогонаи ўифодагари тафаккури миллӣ ва хислати миллианд.

Ҳамчунон ки академик М. Шакурӣ ёдрас мекунад, “майл ба сӯи ҷамъбости бадеии фалсафӣ дар осори давраҳои охири эҷодиёти шоир ҳусусияти андарзу ҳикмат” [7, 422] мегирад, ки дар бисёр мавриҷҳо бар ҳулқиёт ва хислатҳои писандидай миллӣ устувор аст. Шеърҳои “Ошёни баланд”, “Нонреза”, “Бигзор зан бошад мудом”, “Дил барнагашт” ва “Дасти модар” аз ҷумлаи ҷунин осори ўянд.

Ҳамин тарик, чехра ва хислатҳои оғаридаи Мирзо Турсунзода ифодакунандаи тафаккури миллӣ ва хислати миллӣ буда, ҷанбаҳои суннатӣ, тафаккури бадей ва ҳувияти миллии онро низ фаро гирифтаанд. Тасвири бадей дар назариёти шоир ҳадафи таъииди нақш ва ҷойгоҳи арзандаю созандаи миллӣ дошта, ба ҳудогоҳӣ ва ҳудшиносии наслҳо ёрӣ ҳоҳад кард.

КИТОБНОМА:

1. Бахтин М.М. Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве /М.М.Бахтин // Литературно критические статьи. –М.: Художественная литература, 1986. –240 с.
2. Гинзбург Л. О лирике / Л.Гинзбург. – Л.: Сов. пис, 1974. –300 с.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

3. Ломидзе, Г.И. О социалистическом содержании и национальной форме литературы народов СССР. / Г. И.Ломидзе. –М.: Знание, 1952. –260 с.
4. Мутаххаррӣ, М. Ҳадамоти мутақобили ислом ва Эрон /М.Мутахҳаррӣ. –Душанбе: Пайванд, 1999. – 600 сах.
5. Турсунзода, Мирзо. Адабиёти советии тоҷик ва вазифаҳои он / Мирзо Турсунзода // Шарки Сурх, 1947. №2, – С. 50-55.
6. Ҳаким А. Бозтоби муфради ғиной (дар ашъори нимаи дуюми садаи бисти – Мирзо Турсунзода) /А.Ҳаким.Мирзо Турсунзода ва масоили назарии фарҳангии тоҷикон. – Душанбе: 2011.-300 с.
7. Шакурии Бухорӣ, Як нигоҳи умумӣ ба адабиёти тоҷики садаи бист / Бухорӣ Шакурӣ. –Душанбе: 2006.– 400 с.
8. Шодиқуллов Ҳ. Ҳусусиятҳои миллӣ ва умумииинсонии назми Турсунзода /Ҳ. Шодиқуллов//Ҷашинонаи Мирзо Турсунзода.–Душанбе: Ирфон, 1970.–300 сах.

ТАҶАССУМИ ТАСВИРИ БАДЕЙ ВА ҲУВИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ОСОРИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА

Мирзо Турсунзода дигаргунӣ, тағйироти ахлоқию маънавии ҷомеаи тоҷикони даҳсолаҳои аввали садаи XX-ро бо камоли дикӯрат ва ҳавсала дар осораи таҷассум намудааст, ки онро метавон намунаи бозтоби бадеи симо ва ҳувияти миллӣ доност.

Чеҳраҳо ва ҳувияти миллие, ки дар осори Мирзо Турсунзода тасвир гардидаанд, агарчи заминаҳои қавии суннатӣ доранд, дар онҳо нақши замон низ назаррас мебошад.

Тасвири бадеӣ ва хислатҳои оғаридаи Мирзо Турсунзода ифодакунандай тафаккури миллӣ ва ҳувияти миллӣ буда, ҷанбаҳои суннатӣ доранд. Тасвири бадеӣ дар назариёти эҷодии шоир ҳадафи таъииди нақши ва ҷойгоҳи арзишманду созанди миллӣ дошта, ба ҳудогоҳӣ ва ҳудшиносии наслҳо ёрӣ ҳоҳад кард.

Калидвоҷаҳо: шоир, симо, замон, тасвири бадеӣ, ҳувияти миллӣ, характеристири миллӣ, давраҳои миллӣ, ҳудшиносии миллӣ.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ОБРАЗ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В ТВОРЧЕСТВЕ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ

Мирзо Турсунзаде в своих произведениях описывает нравственные и духовные изменения таджикского общества первых десятилетий двадцатого века, что можно рассматривать как пример художественного отражения имиджа и национального миниатюриста и сознания.

В произведениях Мирзо Турсунзаде изображаются лица и национальная самобытность. Его идеи, несмотря на их сильные исконные традиции, имеют важную современную окраску. Художественные образы Мирзо Турсунзаде являются выражителями национального мышления и национального самосознания, и являются традиционными образными отражениями концептов данного автора.

Таким образом, художественное видение и творческие замыслы поэта направлены на то, чтобы определить роль национального сознания в обществе, она также способствует пробуждению самосознания будущих поколений.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

Ключевые слова: поэт, образ, время, художественный образ, национальная идентичность, национальный характер, современная эпоха, национальное самосознание.

ARTISTIC IMAGE AND NATIONAL IDENTITY IN MIRZO TURSUNZADA'S HERITAGE

Mirzo Tursunzoda describes moral and spiritual changes of the Tajik community of the first decades of the twentieth century in his heritage, which can be considered as an example of artistic reflection of the national image and identity.

There are many sides and national identity depicted in the works of Mirzo Tursunzada. Despite their strong traditional values, they play an important role in modern period. Thus, the artistic images and traits of Mirzo Tursunzade are the main expression of national mentality and national consciousness.

The artistic vision of the poet's creative theories aims to underline their role and it place them as a valuable national concept, which are defining self-awareness of the next generation.

Keywords: poet, image, time, artistic image, national identity, national character, national epoch, national self-consciousness.

Маълумот дар бораи муаллиф: Эшонова Мутрибахон - муаллими калони кафедраи забони тоҷикӣ Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, е-mail:eshonova91@bk.ru. тел: 98-903-64-64.

Сведения об авторе: Эшонова Мутрибахон - старший преподаватель кафедры таджикского языка Технологического университета Таджикистана, e-mail: eshonova91@bk.ru. тел: 98-903-64-64.

Information about the author: Eshonova Mutribakhon - senior teacher, Chair of Tajik Language, Technological University of Tajikistan, E-mail: eshonova91@bk.ru. Phone: 98-903-64-64.

НАҚДИ АДАБӢ

АЗ ИДОРАИ МАҶАЛЛА

Поягузори шеъри нави форсӣ Нимо Юшиҷ дар баробари амалан татбиқ намудани андешаи навсозии шеър дар адабиёти Эрон пайваста кӯшидааст, ки моҳият ва арзии ҳадафҳои худро аз лиҳози назария низ асосманӣ бикунад. Дар мақолаву мусоҳибаҳои Нимо Юшиҷ оид ба ҷанбаҳои ҳунаригу эстетикии шеъри нави форсӣ, инчунин роҷеъ ба фалсафаи адабиёт, шохисиҳои сухани бадеъ ва дигар масъалаҳои вобаста ба шеър ва иҷтимоъ андешаҳои ҷолиб баён шудаанд. Қисме аз он мақолаҳо дар китобҳои “Ду нома” (1946) ва “Арзии эҳсосот” (1956)-и шоир гирд омадааст. Соли 1972, пас аз дувоздаҳ соли фавти Нимо, интишороти “Дунё”-и Текрон таҳти унвони “Ҳарфҳои ҳамсоя” номаҳои адабии ўро ба ҳамсояи таҳайюлӣ ба табъ расонд, ки 71 ёддошти адибро фаро гирифтааст.

Соли 1989 чонхонаи «Маҳорат»-и Текрон аз маҷмӯаи осори Нимо Юшиҷ дар гирдоварӣ, нусхабардорӣ ва тадвини Сируси Тоҳбоз китоби «Дар бораи шеъру шоирӣ»-ро ба табъ расонд, ки дар он төъодди ёддошҳои «Ҳарфҳои ҳамсоя» 137-то аст. Аксари ин ёддоштҳо дар шаклу услуби номанигорӣ инишод шуда, назароти Нимо Юшиҷро оид ба шеър ва ҳунар бозгӯ мекунанд. Аввалини ин номаҳо соли 1939 ва охиринаш соли 1955 таълиф шудаанд, яъне дар номаҳо ҷараёни таҳаввули диди эстетикигу иҷтимоии шоир дар давоми қарib 20 соли давраи камолоти эҷодии ў, маслиҳату тавсияҳояи ба адибони ҷавон акс андохтаанд.

Умедворем матолибе, ки дар ин номаҳо баён гардидаанд, барои муҳаққиқони адабиёт, шоирон ва муҳлисони шеър ҷиҳати шинохти мабдаъҳои ҳунари эҷодкорӣ аз аҳамият ҳолӣ наҳоҳанд буд.

Матн аз рӯи чони Париж (1989) таҳия шудааст.

Ҳарфҳои ҳамсоя

Ҳамсоя!

Ҳоҳиш мекунам, ин номаҳоро ҷамъ кунед. Ҳарчанд мукаррароту ибороти бечо ва ҳашву завоиди зиёд доранд ва бояд ислоҳ шавад, аммо ёддоштҳоест. Агар умре набошад барои навиштани он муқаддимаи ҳисобӣ дар бораи шеъри ман, ақаллан инҳо ҷизест.

Ман хеле ҳарфҳо дорам барои гуфтан. Нигоҳ накунед, ки хеле аз онҳо ибтидоист, мо тоза дар ибтидои кор ҳастем. Ба исми

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

“Ба ҳамсоя” ё “Ҳарфҳои ҳамсоя” бошад, агар рӯзе хостед, ба он увоне бидиҳед.

Дар воқеъ ин кор вазифаест, ки ман анҷом медиҳам. Шумо дар ҳар қадом аз онҳо дикқат кунед, ҳоҳед дид ин сутур бо чи дикқате, ки дар ман будааст, навишта шудааст. Умединорам, рӯзе шумо ҳам ин корро биқунед ва бо ин коҳиш биафзоед.

**Нимо Юшиҷ, ҳурдод, 1324
(май-июн, 1945).**

1

Азизи ман! Оё он сафову покизагиро, ки лозим аст, дар ҳилвати худ меёбӣ ё на? Азизи ман, ҷавоби инро аз худат бипурс. Ҳеч қас намедонад ту чӣ мекунӣ ва туро намебинад.

Оё ҷизҳоеро, ки дида намешаванд, ту мебинӣ? Оё қасонеро, ки меҳоҳӣ, дар пеши ту ҳозир мешаванд ё на? Оё гӯшаи утоқи ту ба манзараи дарёе мубаддал мешавад?

Мешунавӣ ҳар садоеро, ки меҳоҳӣ?

Мебинӣ ҳангомеро, ки ту солҳост мурдай ва ҷавоне, ки ҳанӯз нутфааш баста нашуда, солҳо баъд дар гӯшае нишаста, аз ту менависад?

Ҳар вақт ҳамаи инҳо ҳастӣ дошт ва дар утоқи муҳаққари ту дунёе ҷо гирифт, дар сафову покизагии ҳилвати худ шак накун.

Агар ҷуз ин аст, бидон, ки ҳилвати ту як ҳилвати зоҳирист, мисли ин аст, ки тоҷире барои шумурдани пулҳои худ дар ба рӯи худ бастааст. Диљи ту бо ту нест ва ту аз худ ҷудо ҳастӣ. Он тус, ки бояд ба тан бошад, аз ту ғурехтааст. Шурӯъ кун ба сафо додани шахси худат, шурӯъ кун ба покиза соҳтани худат... Он ҳилват, ки мо аз он ҳарф мезанем, усорае (ширае) аз сафову покизагии мост, на ҷизи дигар.

2

Азизи ман! Бояд битавонӣ ба ҷои санге нишаста, даввори гузаштаро, ки тӯғони замин бо ту гузаронида, ба тан ҳис кунӣ... Бояд битавонӣ як ҷом шароб бишавӣ, ки вақте афтоду шикаст, ларзиши шикастанро ба тан ҳис кунӣ.

Бояд ин қашиш туро ба гузаштаи инсон бубарад ва ту дар он биковӣ. Ба мазори мурдагон фурӯ биравӣ, ба ҳаробаҳои ҳилвату биёбонҳои дур биравӣ ва дар он фарёд бароварӣ ва низ

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

соати дароз хомүш биншинй... Ба ту бигүям, то инҳо набошад, ҳеч чиз нест...

Донистани сангии як санг кофй нест. Мисли донистани маънни як шеър аст. Гоҳ бояд дар худи он қарор гирифт ва бо ҷашми даруни он ба берун нигоҳ кард ва бо он чи дар берун дида шудааст, ба он назар андохт. Бояд борҳо ин мубодила анҷом бигирад, то ба фароҳӯри ҳушу ҳисси худ ва он шавқи сӯзону оташе, ки дар ту ҳаст, чизе фаро гирифта бошӣ.

Дидан дар ҷавонӣ фарқ дорад то дар синни зиёдтар. Дидан дар ҳоли имон фарқ дорад бо адами имон. Дидан барои ин, ки ҳатман дар он бимонӣ ё дидан барои ин, ки аз он бигзарӣ. Дидан дар ҳоли ғуурӯр, дидан ба ҳоли инсоғ, дидан дар ҳоли вакъа (нузул), дидан дар ҳоли сайр, дар ҳоли саломатӣ ва ғайри саломатӣ, аз рӯи алоқа ё ғайри он.

Дунболови ҳарфро дароз намекунам. Ту бояд усораи биное бошӣ. Биноие фавқи дониш, биноие фавқи биноихо... Агар чунин битавонӣ буд, монанди ҷавононе наҳоҳӣ буд, ки тоби донистан надоранд ва чун чизеро донистанд, ҷор мезананд. Шабехи буттаҳои ҳушки оташгирифтаанд ё мисли зарф, ки гунҷоиш надошта, таркидаанд. Онҳо ислоҳ шуданий нестанд ва дониш барои онҳо ба манзалаи тег дар кафи зангии масти, ки мегӯянд, зоро бо ин дониш биноие ҷуфт нест.

Ту бояд битавонӣ бидонӣ, чунон биноие ҳаст ва ба зӯри хилват битавонӣ рӯзе дорои он биной бошӣ.

3

Азизи ман!

Бояд монанди дарё (баҳр)-и сокину ором бошӣ. Дорои ду гӯш: яке барои шунидани овози ҳаққу дуруст ва яке барои шунидани ҳар нобаҳақу ноҳамворӣ. Нодурустҳо, ки мардум мегӯянд роҷеъ ба ҳар чизу ҳар кас, ҳатто роҷеъ ба худи ту. Медонӣ, ки дарё аз бодҳои шадид ба ҳаракат дармеояд, на аз лағзидани сангеву ҷобаҷо шудани шоҳае. Агар ба ҷуз ин бошӣ, аз асари худ костай ва мавҷуде ҳастӣ бо як ҷом об баробар ва дар дастҳо мисли бозича бигардӣ.

Ҳечқадом аз он чи мегӯям, аз рӯи ҳудписандии ҷоҳилона нест, балки аз рӯи андозагирии кор ва фоида аст. Неруи ҳудро

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

бояд ҳамеша ба масраф бирасонй ва ба ҳадар надиҳй. Агар чуз ин бошад, аҳмақонаву худписандона аст.

Бояд Нимо Юшич бошй, ки мисли басити замин бо дили күшода таҳвил бигирй ҳама ҳарфхоро. Шогирди ҷавону ҳоми ту ба ту дастур бидиҳад, ки чунон бошй ё чунин набошй. Дӯсти шафиқи ту, ки ним соат камтар дар ҳусуси вазни шеър кор кардааст, ба ту бигӯяд: ман салиқаи шуморо намеписандам. Ё ҳайрҳоҳе аз дар даромада бигӯяд: мо бояд кутуб бисёр бихонем ва амсоли инҳо.

Агар ту марди роҳ ҳастӣ, роҳи ту чудо аз ин ҳамоқатҳост, ки меҳоҳад бар ту таҳмил шавад.

Бо вуҷуди ин бидон, ки ҳечкас танҳо ва бо салиқаву худписандии худ зиндагӣ намекунад.

4

Бидуни хилват бо худ шеъри шумо татҳир (покӣ) намеёбад ва он чиро, ки бояд бошад, наҳоҳад буд. Ба ҳар андоза дар ҳудатон хилват дошта бошед, ба ҳамон андоза ин қайфият бештар ҳосил омадааст. Аз ин ҳарфи қӯдаконаву ҷавонфириб бигзаред, ки шеър аз ҷамъият сохта мешавад. Қасе, ки мұттариф ба ин аст, худи манам, аммо шоир ин колоро, ки аз ҷамъият мегирад, дар хилвати худ муназзам ва қобили арзиш мекунад. Бо шоир аст, ки ин коло колое мешавад. Далели онро метавонед ба осонӣ пайдо кунед, ки ҳар кас шоири забардасте нест.

Ин аст шеъру шоирӣ то замоне, ки шеъру шоирӣ ҳаст ва замоне, ки нест, роҷеъ ба он ман ҳарф намезанам. Вале даврае, ки мо дар он воқеъем, шеър ба аълодараҷаи худ метавонад расида бошад ва шояд баъдҳо текники он бисёр тараққӣ кунад, аммо мояи кор нисбатан кам бошад.

Шоири имрӯзӣ бояд дар ин хилват ин нуктаро дарёбад. Шеърҳои имрӯзи руфақои мо бештар фоқиди ин қудратанд ва голибан ба ҷизҳое, ки қасе аз рӯи тасанинӯ ва адами имону эътиқод месозад, бештар шабоҳат дорад. Мавзӯъҳое, ки дар саҳнаи ҷанг сохта шудаанд, ағлаб ҳом ва мисли ҳамири фатир ҳастанд. Зоро дар дили шоир намонда ва бо ӯ ҳамираи корро омода насохтааст. Шеърҳои имрӯзӣ ҳукми низомнома ва феҳристҳои манзумро доранд, ки тариқаи зиндагиро хуб ёдовар мешаванд, аммо ҷизе бар қудрати ҷӯшишу тавононии зиндагӣ намеафзоянд. Дар қишвари мо ин масъала ба қадре дар ҳоли

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

тахаввул аст, ки шуаро ҳукми шогирдҳои килоси тахияро доранд. Мебинанд тариқаи озодиро, ки ман бо диққат ва солҳо (бо) заҳмат эҷод кардаам, аммо ҳанӯз нафаҳмидаанд ва имтиҳон мекунанд. Ва ман маҷбурам, ки муқаддимаи худро рӯзе, агар умре бошад, роҷеъ ба арӯзи худам тамом қунам. Ҳамаи инҳоро, азизи ман ки шумо бошед, хилват бо худ ба одам медиҳад.

**Баҳмани 1323
(феврали 1944).**

5

Азизи ман!

Қабул накардан тавоной нест. Тавоной дар ин аст, ки худро ба ҷои дигарон бигзорем ва аз даричаи ҷашми онҳо нигоҳ қунем. Агар кори онҳоро қабул надорем, битавонем мисли онҳо ҳазззеро (барҳӯрдориеро), ки онҳо аз кори худ мебаранд, бурда бошем. Шумо агар ин ҳунарро надоред, бидонед, ки дар кори ҳудатон ҳам ҷандон қудрати тому тамом надоред.

Шоир бояд битавонад ҳудаш ва ҳама кас бошад. Муваққатан битавонад аз худ чудо шавад. Умда ин аст. Ҳаминро дастовез карда, ба шумо насиҳат мекунам, ин қадар ҳудписанд, мағрур ва аз худ розӣ набошед. Ин ки дил намекунед аз ҳудатон чудо шавед, иллаташ ин аст. Ҳолати дувум, ки мазаи кори дигаронро мисли ҳудашон намефаҳмад, аз ҳолати аввал асар гирифтааст, вале барои ману шумо ин аҷз айб аст.

6

Азизи ман!

Ба нишоне, ки дода будед, он ҷавон пеши ман омад. Шеърҳояшро барои ман ҳонд. Хеле зиёд, наздик буд сарам битаркад. Ин қадар фикр накард, даре, ки ба рӯи камтар касе боз мешавад, барои ӯ, ки боз шуд, шояд пешомаде бошад, ки дарки файз қунад. Як қалима намехост бишнавад. Мисли ин ки аз ҳарф пур шуда буд. Аз ҳар чи сухбат ба миён омад, медонист. Романҳо навишта, девонҳо тамом карда, таҳқиқоти таърихии зиёда аз ҳад.

Ба назарам омад, ин ҷавон каме солим набошад, ҳамоқате, ки ҷунун бояд исм гузошт. Дар он на ҳуше, на завқеву хиссе олӣ ба кор рафта, балки ҳасаду кина фармонфармои бузурги он.

Мисли ҳамсояи шумо, қалимае аз ман напурсид ва ҳеч мушкиле надошт. Маълум шуд, омада буд, то ман ба вуҷуди

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

чунон хунарманди забардасте, ки нахонда ва кор накарда “расида” аст, пай бубарам.

Ангурхой гӯранашуда бисёр аст. Хатаре болотар аз ин барои хунар нест, ки одам кор накунад ва ба хуши худ итминон карда, надонад, (ки) масъалаи кор масъалаи хурд шудани устухон аст ва ҳамаи заҳматҳо дар ин аст.

Ба шумо гуфта будам, ризоият бояд аз санчиши кори худ бо дигарон фароҳам биёд ва дар соири авқот, боз ба шумо гуфта будам, ҳарчанд ҳамсоя қабул надорад, ман ҳанӯз машқ мекунам. Аз кӯтоҳназартар одамҳо, ки тасаввур кунед, фикр мекунам, ки баҳра бигирам. Зоро ки хубу бад, он чи моро ихота кардааст, мамлӯ аз баҳрае ҳастанд. Агар онҳо кифоят надоранд, шумо бояд кифоят дошта бошед, ки аз чизҳои бекифоят ба кифояте бирасед.

Дар ҷавоб, албатта, ҳеч як аз ин ҳарфҳо асар намекард. Ман аз симои ӯ донистам. Ба ин ҷиҳат вактамро талаф накардам. Вале шумо вақти зиёде доред, (ки) ба ӯ насиҳат кунед. Одаме, ки айби худро набинад, рӯ ба такомуле намеравад. Ин нардбон аст, ки бояд ба он по гузошт ва имтиҳон кард, на ин ки ҷашми худро басту давид.

7

Барои мусофират меҳостед ҷанд насиҳат аз ман зоди (тушай) роҳи шумо бошад? Музоика (саҳтирий) намекунам. Он чиро, ки меҳоҳед, аз замони хеле пеш дар шумо нутфа (ҷанин) доштааст. Шеър ҳам ҳамин тавр аст: бояд нутфа гирифт, мисли занҳо обистан шуд, таҳаммул кард, муҳайё буд ва зоид.

Пас аз он ки навзоди худро дидед, ба ёд дошта бошед, чи мароратҳо (талхихо) ва чи таҳаммулҳое дар кор буд ва чи микдор замон барои ба вучуд омадани он ба масраф расид. Мутаваққеъ (умедвор) набошед, ки навзоди шеъри шумо фавран матлуби ҳама бошад. Бо муқаддиманависҳои ноқобил ҳамдаст нашавед, ки тарҳи муқаддимаэро бикашед, то мисли буқ (навъи шайпуре кӯтоҳ, найи хурд) дар гӯши мардум ҷо боз кунед, ки : бале, шеъри шумо дараҷаи аввал аст ва шумо бузуртарин шоири замони худ ҳастед!

Гӯё борҳо барои шумо гуфтаам, аммо чӣ зарар дорад, ки такрор кунам: шуморо замон ба вучуд овардааст ва лозим аст, ки замон шуморо бишносад. Афроде, ки аз шумо пуштибонӣ

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

мекунанд, мисли худи шумо ҳастанд. Як худохой аст, ки аз шумо ба дигарон интиқол ёфта дар либоси дўстӣ ё соири агрози иҷтимоӣ. Назари ҳеч фарде барои ҳеч фард маънни дуруст ва ҳисобӣ намедиҳад. Магар назари фарде, ки ҳосили назари замон аст ва дар он хеле аз ҳалоиқ омадаву рафтаанд. Бигзоред чунон пуштибоне дошта бошед. Ранги шаробро бояд мавқеъе дид, ки таҳнишин карда ва дурдандохта бошад. Агар шумо пеш аз вақт дар садади истифода аз он ҳастед, иштибоҳ мекунед. Ҷалби писанди мардум шуморо гӯл задааст ва натиҷаи он гирифториҳои зиндагии худи шумост.

Сар ба кори худ ва бурдбор бошед. Бо ҳама тафохуроту таъйинот шеърро василаи ибрози майшат накунед. Дар он вақт, ки шумо писанди мардумро сад дар сад мепоед, сад дар сад ҳудро нузул медиҳед. Агар шумо чизе болотару беҳтар аз мардум ҳастед, ин болотариву беҳтариро зоёванд ва лаккадору камранг соҳтаед. Шеърро бигӯед барои худ ва мисли худ, агар ин ранҷе аст барои шумо, беҳуда дар перомуни ин ҳарфҳо мегардед. Медонед, ман аз ҷанд қитъа шеъри худ, ки ба рӯзномаҳо додаам ва онҳо ҳам бино ба одати ҳудашон, монанди таоруфоти дигар, дар таърифи ман обутоб додаанд, бисёр дилтангам. Мисли ин ки ҳоре бузург ба пои ман часпида. Мисли ин ки кафшҳоям аз гил сангин шуда ва наметавонам роҳ биравам. Мисли касе, ки мӯрчаҳо ба ў часпидаанд.

Барои роҳи шумо ҳамин коғист, сафари шумо баҳайр.

**Баҳмани 1324
(феврали 1945).**

8

Мехостам аз Шумо бипурсам: чӣ чиз шуморо водор кард, ки дўсти ҳудро ба дигаре муаррифӣ қунед? Агар ў меҳост, оё наметавонист як ҷаласа суханронӣ қунад? Магар дар ҳамон лаҳза надидед, марде бо асову китоб дар рӯшаний гузашт, ки қулоҳ ва мӯи дароз дошт ва рангпаридау сураттакида буд, мисли ин ки алъон меҳоҳад бимирад. Оё ўро мешинохтед ва лозим буд, ки ў ҳудро ба шумо бишносонад?...

Ҳар кас танҳост, азизи ман, ва хеле танҳо. Ба кори худатон бичаспед. Боз ба шумо тавсия мекунам, (ки) агар дар ҳар як аз қоғазҳои ҳудам бинависам, ҷои дуре нарафтааст: беҳтарин кумак ва рафиқи шумо кор аст. Рӯзе ҳоҳед дид, ки ба шумо овоз

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

медиҳад: “Агар метавонй, аз хона берун бирав”. Зеро ў ҳамаи дунёву ҳамаи касони онро барои шумо дар хонаи шумо ҷамъ кардааст; ҳамаи саҳроҳо, ҳамаи даштҳову биркаҳову ҷангалҳо, шабманзилҳо, ки дар он мусофириат кардаед, симои касоне, ки нисбат ба онҳо газабнок ҳастед...

Чун шумо чунин василае доред, дигар ба дунболи чӣ мегардед, ки дарро боз кунед ва биравед ба дунболи он одамҳои бевафову бесафо, ки намедонанд барои чӣ таъриф мекунанд аз фалон шоири машхур ё ҷаро ба шумо оғарин мегӯянд, дар сурате ки на он шоир ва на шумо, ҳеч қадомро намефаҳманд. Чун медонед, ба иштибоҳ рафтаед, агар он шахсро дидед, бигӯед: «Иштибоҳ кардам, ин шаҳс ба он шаҳс ҳеле шабеҳ буд, наҳост ҷилави шумо маро дурӯғӯ муаррифӣ кунад». Ҳамин коғист, толиби роҳи начоти шумо ҳастам.

9

Мегӯянд, дар хонаи ҳамсоҳ одамҳои рикқатангез дидед. Дар зиндагии ҳамаи мардум ин ҷизҳо ҳаст. Аммо мегӯед, ба поси хотири ман бо онҳо ҷаррӯ (кашмакашу) баҳс кардед ва хостед, ки онҳо ҳатман ашъори маро, мисли шумо, биписанданд. Бо ин кор, бояд бубаҳшед, оё альён ҳис намекунед, кӯдаки бетаҷрубае он ҷо ба забон омада буд?

Барои онҳое, ки завқ, филҷумла истеъдоде доранд, далел лозим аст, онро ҳам бояд навишт. Аммо барои дигарон, агар ҳеле исрор доред, ман ба шумо ёд бидиҳам, фақат инро бигӯед: “марде тамоми бист сол, сӣ соли умрашро ба масрафи фаҳми асоси кори ҳунарии ҳуд расонида, дар ҳушу завқи ин мард ҳам шакке нест, оё шумо меҳоҳед бо бист дақиқа, сӣ дақиқа фикри ҳуд ўро рад кунед?”

Ба ин ҷавоб одамҳои вақеҳ (бехаё) ва беҳиссанд, ки боз ҳарф мезананд. Барои ман сухбат кардан бо онҳо ҳаром аст; шумо ҳам бояд ҳаром кунед. Ҳоло мегӯед, дар хонаи ҳамсоҳ чӣ дидед?

10

Боз аз ман мепурсед, муюсирони мо чӣ тавр шеър мегӯянд? Ба забони ҳудам ва ҳеле муҳтасар ба шумо ҷавоб медиҳам: мурда баромадааст. Вале ҷаро шумо вақти ҳудатонро зиёд сарфи ин қунҷковӣ мекунед, магар таърихе дар зери қалам доред ё меҳоҳед ҳудатонро бо дигарон бисанҷед?

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

Мо дуруст ба даврае расидаем, ки шеър мурдааст, масири назари тангу маҳдуде, ки қудамо доштанд, ба поён расидааст. Роҳ кўр шудааст.

Агар шумо касе ҳастед (ва ҳақиқатан касел!), бояд шурӯъ кунед. Ва агар шурӯъ мекунед, чаро дар шак меафтед? Дастволҳои мутааддид дар чайб бигзоред, роҳи биниро бо он бубандед ва аз хайрашон бигзаред. Ҳамчунин дар зери по бипоед, ки дар шиками гандидай мурдае по нагзоред. Танҳо кору эҳтиёте, ки бояд дошта бошед, ин аст.

Шумо дар торикӣ садоҳо хоҳед шунид, зоро устухонҳо рӯи ҳам мерезад, vale бояд роҳи худро биравед. Ҳарфи маро ба ёд дошта бошед. Чӣ тавр муосирини дӯсти шумо шеър мегӯянд: мурда баромадааст.

2 шавволи 1323 (23 декабри 1944).

Давом дорад.

**Тахияи Абдураҳмони Абдуманнон
Бухориев Олим**

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК: 39(581)

МАЊНО ВА МУРОДИФОТИ ЗАРБУЛМАСАЛ ДАР ФОЛКЛОРИ ДАРИЗАБОНОНИ АФГОНИСТОН

Ализода Наврӯзали

Донишгоҳи давлатии омӯзгории ба номи С.Айнӣ

Дар фолклори даризабонони Афғонистон истилоҳи «зарбулмасал» корбурди фаровон дошта, дар байни мардуми манотики мухталифи кишвар бо номҳои «масал», «мatal», «мисол», «тамсил», «амсол», «ҳакам» истифода мешавад. Маъмулан, ҳамаи ин истилоҳот дар забони мардум замоне ба кор мераванд, гӯянда барои событ намудани воеяти гуфтори хеш фикрро дар қолаби як баёни пандомез ҷаззобу мухтасару пурхикмат ифода мекунад.

Дар он китобу маҷмӯаҳое, ки дар Афғонистон ва берун аз он нашр гардидаанд, муҳаққиқон истилоҳи «зарбулмасал»-ро бештар ба шакли «масал» ва «амсолу ҳакам» ба кор бурдаанд. Аксари муаллифон ба таври расмӣ бештар ба истилоҳи «амсолу ҳакам» такъя намудаанд. Ҳар ду таркиби ин истилоҳ калимаҳои арабианд. Амсол ҷамъи мисол буда, ҳакам маънои «довар», «қозӣ»-ро мерасонад [11, с.1366].

Иноятулло Шаҳронӣ дар китоби «Амсолу ҳакам ба забони форсӣ», ки масалҳои даризабононро дар бар мегирад, аз унвонҳои гуногуни истилоҳи мазкур истифода мебарад. Номбурда дар таҳрири нав бо анҷоми иловаҳо асари мазкурро «Зарбулмасалҳои дарии Афғонистон» ном мегузорад. Ӯ дар пешгуфтори китоб дар баробари вожаи «зарбулмасал» аз калимаҳои «амсолу ҳакам», «амсол» истифода кардааст [20; 21, с.11-21].

Мардуми одии даризабон дар аксари манотики Афғонистон ба ҷойи калимаи зарбулмасал аз вожаи «мatal» истифода мебаранд. Муаллифи китоби «Лӯгати омиёнai форсии Афғонистон» Абдулло Афғонинавис зимни ташреҳи калимоти мухталфи омиёна калимаи «мatal»-ро ба таври зерин шарҳ додааст: «Матал – мақулае, ки барои эзоҳи матлаб оранд» [5, с. 530]. Ҳамзамон бо «зарбулмасал» ва «мatal» мардум аз истилоҳи «масал» низ кор мегиранд ва ин вожа ба ҳамон маъное, ки А.Афғонинавис овардааст, ба кор меравад.

Тибқи мушохидаҳои мо, дар байни мардуми даризабони Кобул, Кундуз, Бомиён, Парвон, Лугар, Ҳирот, Бадахшон, Балх, Тахор, Бағлон дар мавқеи истилоҳи зарбулмасал вожа ва таъбирҳои «мисол», «мatal», «бузургон гуфтаанд», «гуфти бузургон», «ба гуфти калонҳо...», «ба истилоҳи қадим», «гуфтаанд ки...», «фармудаанд

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

ки...», «дар масал омадааст, ки...» низ корбурд доранд. Мардуми ин манотик дар ҷараёни муошират ҳангоми баёни зарбулмасал ҳатман қалима ё ибораеро, ба мисли «мегӯянд, ки...» ва гайра, мавриди истифода қарор дода, ба ин васила таваҷҷуҳи шунавандаро ба худ ҷалб месозад. Иноятулло Шаҳронӣ дар ин бора назари хешро чунин баён намудааст: «Ва инак мардум қалимаи мухтасар ва пурмаъниро ба чӣ ваҷҳ ба номи зарбулмасал мусаммо сохтаанд, албатта то ҳадде дар қалимот ва ҷумалоти моқабли тазаккур ёфта, ба он ҳам ваҷҳи тасмияи онро ба шарҳи зер арз менамоем: зарб ба арабӣ задан бошад ва мисли он чӣ медонем маънни мисолро медиҳад. Пас бояд зарбулмасал иборат аз қалимаи мураккаб, ки ба маънни ҷумлаи ботаъсир, андози сухан, сухан задан, тақдими ҳарф, нуктагӯй ва гайра тарҷума гардад ва мағҳум ҷунон гирифта мешавад, ки инсон тири суханро раҳо мекунад ва ба ҳадаф таъсир ворид месозад ва ё шунаванда аз шунидани он сухан барҳӯрдор ва мутассир мегардад» [21, с. 20].

Дар соли 1387 китоби «Зарбулмасал ва киноёт»-и Абдулғанӣ Барзинмехр ба нашр расид ва дар соли 1379 ин китоб дубора нашр шуд. Ӯ дар пешгуфтори китоб роҷеъ ба навъҳои осори фолклор ва шоҳаҳои он изҳори назар намуда, аз ҷумла гуфтааст: «Аз ин шоҳаи солманд шоҳчай қӯҷаке ҷудо мешавад бас сербору серҳосил, ки ҳамон «масал» аст» [6, с. алиф]. Номбурда дар бораи истилоҳи «масал» муфассал сухан ронда, дар такия ба осори мардумӣ ва сарҷашмаҳои адабӣ истилоҳи масаларо муродифи зарбулмасал медонад.

Мувофиқи ишорати дар китоби «Фарҳанги омиёнаи тоҷикии Бадаҳшон»-и И.Шаҳронӣ зикргардида, дар байни мардуми Бадаҳшони Афғонистон бештар истилоҳи «зарбулмасал» роиҷ будааст [22, с.345].

Ногуфта намонад, ки дар солҳои 60-80-уми қарни XX ҷонде аз равшанфирони тоҷикистонӣ низ зимни сафари хидматӣ дар Афғонистон ба таҳқиқи анвои гуногуни фолклорӣ пардохта, дар баробари ин микдоре аз зарбулмасалҳои мардуми даризабони ин қишварро гирд овардаанд. Аз ҷумла С. Асадуллоев, С. Норматов, Д. Обидов, С. Фатхуллоев, Р. Раҳмонӣ ва дигарон, зимни нашри намунаҳои фолклори даризабонони Афғонистонро дар мақолаҳои илмӣ истилоҳи «зарбулмасал» ва «мақол»-ро ба кор бурдаанд [2; 12; 13; 14; 15; 16].

Бояд ёдовар шуд, ки муҳаққиқони тоҷик асосан ба муродифоти дар Тоҷикистон маъмулбудаи истилоҳи зарбулмасал такия намуда, онҳоро мавриди истифода қарор додаанд. Р.Раҳмонӣ (Р.Раҳмон) соли 1984-1985 дар Пуҳантуни Кобул (Донишгоҳи Кобул) се ҷилд «Намунаҳои фолклорӣ дарӣ»-ро нашр кардааст. Ҷилди сеюми ин осор «Суҳани бузургон ҷашми ақл («Зарбулмасалҳо») ном дошта, зарбулмасалҳои мардуми даризабонро дар бар мегирад. Тибқи

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

мушоҳидаи Р. Раҳмон, дар байни мардуми даризабон ду истилоҳ: «зарбулмасал» ва «матал» роиҷ будааст. Ў дар ин пешгуфтор чандин бор истилоҳи «зарбулмасал ва матал»-ро якҷо ба кор бурда, барои шарҳ эъзоҳи ин истилоҳот аз суханони фолклоршиносӣ маъруф В. Асрорӣ иқтибос меорад [15; 16, с.1-8].

Захро Қоризода дар соли 1392 китоби «Намудхое аз адабиёти шифоҳии мардуми Кобул»-ро нашр кардааст. Ў дар ин китоб истилоҳи «зарбулмасал ва мақол»-ро зиёд ба кор мебарад. Ҳатто дар як сафҳаи китоб истилоҳи зарбулмасал ва мақол беш аз 10 маротиба такрор мешавад [10, с.35]. Муҳаққиқ ин матлабро шарҳ надодааст, ки дар байни мардуми Кобул қадоме аз ин истилоҳот бештар роиҷ аст ва ҳақиқати хол ин аст, ки истилоҳи «мақол» дар байни мардуми Кобул ба кор намеравад.

Дар натиҷаи мутолиаи асарҳои дигари илмӣ маълум шуд, ки пажӯҳишгарони ағфон ин истилоҳотро аз китоби фолклоршиносони тоҷик В. Асрорӣ ва Р. Амонов «Адабиёти шифоҳии мардуми тоҷик» баргирифтааст. Ин китоби дарсӣ дар соли 1364 (=1985) дар Пуҳантунуи Кобул ба алифбои форсӣ аз ҷониби А. Қавим ва М. Банвол баргардон шуда буд. Захро Қоризода намунаҳои зарбулмасалҳоро аз ҳамон китоб иқтибос кардааст, на аз матни осори мардуми Кобул [10, с.35-37; 3, с.79-80; 4, с. 128-151].

Дар китоби Нилуфар Ҳошимӣ «Адабиёти омиёнаи Афғонистон» (1395) бахши маҳсусе зери унвони «Зарбулмасалҳо» омадааст. Муаллиф сухани ҳудро аз истилоҳи «масал» оғоз намуда, дар асоси маълумоти лугатномаҳо ва осори таҳқиқии муҳаққиқони эронӣ, аз ҷумла Ҳасан Зулфиқорӣ, дар бораи маънои лугавии «зарбулмасал», «масал» ва амсоли ин шарҳу тавзехи муфасал медиҳид. Ў ба таври муқоисавӣ дар ҳусуси мавқеи зарбулмасал дар фолклори Афғонистону Эрон сухан гуфта, то ҳадде муштаракоти корбурди онро нишон медиҳад [19, с.87-114].

Тавре ишора шуд, муҳаққиқони тоҷик дар солҳои 60-80 қарни XX намунаҳои зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистонро гирдоварӣ ва нашр намудаанд. Аз ҷумла пажӯҳишҳои С. Асадуллоев, С. Норматов, Д. Обидов, С. Фатхуллоев, Р. Раҳмон (Р. Раҳмонӣ), ки зимни таҳқиқоти анвои гуногуни фолклорӣ ба гирдоварӣ ва баррасии зарбулмасалҳо низ машғул шудаанд, дар байни аҳли адаби ин қишвар маълуманд. Аммо дар бораи истилоҳи маҳаллии зарбулмасал шарҳи муфассале, ки мавриди таваҷҷӯҳ бошад, дар навиштаҳои ин муҳаққиқон дида намешавад.

Дар Афғонистон ва Эрон нисбати унвони маҷмӯаҳо, ки ин жанрро дар бар мегиранд, истилоҳоти «амсолу ҳикам», «зарбулмасал», «матал»-ро мавриди истифода қарор медиҳанд. Масалан, китоби

СУХАНШИНОСЙ, №3 2019

машхури Алиакбар Деххудо, ки дар асоси матнҳои зарбулмасалҳо таҳия шудааст «Амсолу ҳикам» унвон дорад [8].

Дар Эрон ахирان Х. Зулфиқорӣ, Ҷ. Қанавотӣ дар навиштаҳои худ роҷеъ ба истилоҳи «зарбулмасал», «масал» ва муродифҳои дигари он ва ҳамчунин мавқеи онҳо дар фарҳанги мардум сухан гуфтаанд. Вале то ба ҳол дар мавриди зарбулмасал рисолаи чудогонаи таҳқиқӣ ва таҳлилӣ, ки фақат маводи фолклориро дар бар мегирифта бошад, дар ихтиёри мо қарор надорад. Ҳасан Зулфиқорӣ дар таълифоти хеш бештар истилоҳи зарбулмасал ва масалро ба кор бурда, ба чанд вижагиҳои дигари он, аз қабили таъсири ҷозиба, такя ба таҷриба, инъикоси андеша, оинаи зиндагӣ, содагӣ, равонии лафз, ҷанбаи истиорӣ доштан, тағирии шакл намудан, номаълум будани падидоварандай он аст, ишора кардааст [9, с. 236-243].

Соли 1392 (=2013) Сайдмуҳамад Орифи Абдолӣ дар муқаддимаи китоби «Зарбулмасалҳои Афғонистон» дар асоси аксари лугатномаҳо калимаи зарбулмасалро, ки исми мураккаб буда аз «зарб» ва «масал» соҳта шудааст, чунин шарҳ медиҳад: «Зарб – қӯфтан, заҳм задан ба шамшер, зарбаи дарднок, навохтан, баён кардан ва гайра; масал – ҳамто, монанд, шабеҳ, назир, тамсил, достон, ҳикоят ва гайра [1, с. 6-12]. Номбурда дар баробари шарҳу тавзехи маънни истолоҳоти мазкур зарбулмасалро ба унвони як навъи қадими адабиёти шифоҳӣ пазируфтааст.

Дар қишивари ҳамзабон – Тоҷикистон муҳаққиқон дар мавриди ин жанри фолклорӣ истилоҳи «зарбулмасал ва мақол»-ро ба кор мебаранд. Пажӯҳишгарони тоҷик матнҳои зарбулмасалҳоро ба таври мунаzzам гирдоварӣ намуда, онҳоро ба тартиб даровардаанд. Сипас, дар асоси матнҳои гирдоваришуда фолклоршиносон Б. Тиллов, М. Фозилов, Я. И. Калонтаров, Қ. Ҳисомов, Ф. Муродов якчанд рисолаҳои илмӣ таълиф кардаанд. Дар таҳқиқи зарбулмасал Б. Тиллов корҳои шоистаэро анҷом дода, таърихи пешина ва имрӯзаи ин онро баррасӣ намудааст. Аз нигоҳи муҳаққик, дар адабиёти беш аз ҳазорсолаи форсии дарии тоҷикӣ истилоҳи «масал» ба маънои *андарз, панд, ҳикмат, достон, гоҳе латифа* омадааст [17, с. 24].

Муҳаққиқони ҳамзабони мо – тоҷикон дар канори зарбулмасал истилоҳи мақолро низ ба кор бурдаанд, ки Б. Тиллов дар асоси лугатномаҳо шарҳ додааст, ки мақол калимаи арабӣ буда, аз калимаи қавл гирифта шуда, ҳамчун истилоҳ маънои зарбулмасал, панд, насиҳатро ифода менамояд. Ҳамчунин, Б. Тиллов тарзи ифода мақолро дар байни мардуми минтақаҳои гуногун тоҷикнишин шарҳ дода, чунин зикр менамояд, ки мардум ҳангоми ба кор бурдани зарбулмасал аз калима ва ибораҳои зерин истифода менамоянд: гуфтанд, мегӯянд; азизон, бузургон, гузаштагон, бобоён гуфтаанд;

СУХАНИШИНОСӢ, №3 2019

ӯзбекҳо, арабҳо, русҳо мегӯянд; дар урфият гуфтаанд; бехуда нагуфтаанд ки, фалонча мегуфт, фалонча як ғап дошт, масал, мақол, ҳикмат ҳаст ки..., дар урф як ғап ҳаст ки..., дар масал, зарбулмасал мегӯянд, дар китобҳо гуфтаанд ва гайра. Б.Тилавов дар асоси сарчашмаҳо истилоҳоти зарбулмасал, масал, мақол, тамсил, матал, маталак, ҳикмат ва монанди инро бо далелҳои илмӣ шарҳ додааст [17, 26-27].

Баъди таҳқики муфассал дар китобҳои баъдии худ Б.Тилавов ба чунин натиҷа мерасад, ки нисбат ба ин жанри фолклорӣ истилоҳи «зарбулмасал» ба кор бурда шавад [17; 18].

Аз асарҳои таҳққии Б.Тилавов маълум мешавад, ки ў барои амиқтар омӯхтани ин масъала заҳмати зиёд қашида, кӯшиш намудааст, ки ҳар ҷӣ дар бораи зарбулмасал аст, аз байнин мардум гирд оварад ва онҳоро шарҳ бидиҳад, то ин ки мавзӯй ба таври густурда таҳқиқ шавад.

Аммо бо таассуф, то ба ҳол бо сабабҳои мухталифи сиёсӣ ва иҷтимоӣ муҳаққиқон натавонистанд, аз тамоми манотики Афғонистон ба таври густурда истилоҳоти омиро, ки мардум ба кор мебаранд, гирдоварӣ ва таҳқиқ намоянд. Ҳатто муҳаққиқони афғонистонӣ роҷеъ ба истилоҳи зарбулмасал, ки дар гӯишҳои мардуми манотики гуногуни даризабон ҷӣ гуна истифода мешавад, ба таври илмӣ баҳс накардаанд.

Дар ҳар ҳол, аз маводи дастрас маълум гардид, дар байнин даризабонони Афғонистон асосан истилоҳи «зарбулмасал» роиҷ аст. Муҳаққиқони афғонистонӣ, аз ҷумла Мавлоно Ҳаста, Муҳаммад Ориф, Абдулқюми Қавим, Иноятуллоҳ Шаҳронӣ, Муҳаммад Банвол, Шоҳалиакбар Шаҳристонӣ, Асадулло Шуур, Пӯёни Форёбӣ, Абдулло Муҳиби Ҳайрат, Бурхониддин Номик, Абдулғанӣ Барзинмехр, Муҳаммадҷаводи Ҳоварӣ, Маҳмуд Ҷаъфарӣ, Нилуфар Ҳошимӣ ва дигарон, дар таҳқиқии хеш дар мавриди зарбулмасал асосан истилоҳи зарбулмасал ва масалро ба кор бурдаанд. Ҳамчунин, адибон ва муҳаққиқони кишварҳои форсизабон – Тоҷикистон ва Эрон низ дар осори таҳқиқи худ бештар истилоҳи «зарбулмасал»-ро мавриди истифода қарор додаанд. Дар луғатномаҳо, аз ҷумла дар фарҳангӣ «Ғиёс-ул-луғот» истилоҳи «зарбулмасал» ба маънои «зарбулмасал» – заданий масал, яъне овардани масали ҷизе дар қалом» омадааст [7].

Ба ин далел, ки истилоҳи зарбулмасал дар байнин даризабонон бештар ба кор меравад ва дар осори илмии форсизабонон низ корбурди зиёд дорад, лозим медонем, ки дар оянда асосан шакли маъмул ва машҳури «зарбулмасал»-ро ҳамчун истилоҳи шинохташудаи ин навъи фолклорӣ қабул намоем.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

КИТОБНОМА:

1. Абдолӣ Саидмуҳаммад Ориф. Зарбулмасалҳои Афғонистон / Гирдоваранда: С. Абдолӣ. – Машҳад: Интишороти Бадаҳшон, 1392. – 200 с.
2. Асадуллоев С. Намунаи зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикон ва ўзбекони вилояти Қатагани Афғонистон / Гирдоваранда ва мураттиб: С. Асадуллоев. – Душанбе, 1963. – 82 с.
3. Асрорӣ В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии ҳалқи тоҷик. / В. Асрорӣ, Р. Амонов. – Душанбе: Маориф, 1980. – 304 с.
4. Асрорӣ В., Амонов Р. Адабиёти шифоҳии мардуми тоҷик / Баргардон ва вироиш: А. Қавим, М. Банвол. – Кобул: Пуҳантуни Кобул, 1364 (1985). – 482 с. (Ба форсӣ).
5. Афғонинавис Абдулло. Луғати омиёнаи форсии Афғонистон / Такмила аз Ҳусайн Фарманд. Чопи дувум. – Кобул: Афғонистон, 1364. – 592 с. + (такмила 180 с.). (Ба форсӣ).
6. Барзинмехр Абдулғанӣ. Зарбуламсол ва киноёт: маҷмӯаи беш аз ҳафт ҳазор зарбулмасал / А. Барзинмехр. – Пешовар: Дониш хапарандуя тулуна, 1379(2000). – 304 с. (Ба форсӣ).
7. Фиёсуддин Муҳаммад. Фиёс-ул-луғот. – Лакнау, 1912. (Ба форсӣ).
8. Деххудо Алиакбар. Амсоли ҳакам. Дар 4 ҷилд. – Техрон: Амири Кабир, 2537-соли шаҳаншоҳӣ (=1357ш=1978м). – 2064 с.
9. Зулфиқорӣ Ҳасан. Забон ва адабиёти оммаи Эрон. – Техрон: Созмони мутолия ва тадвии кутуби улуми инсонии донишгоҳҳо (сamt), маркази таҳқиқ ва тавссеи улуми инсонӣ, 1394. – 431 с.
10. Қоризода Захро. Намудҳои адабиёти шифоҳии мардуми Кобул. Кобул, 1392. – 142с. (Ба форсӣ).
11. Муин Муҳаммад. Фарҳангӣ форсӣ / М. Муин. – Техрон: Амир Кабир, 1371 – 5277 с.
12. Норматов С. Фолкори даризабонони Афғонистон / Ҷамъқунанда ва мураттиб, муаллифи сарсухан ва тавзеҳот С. Норматов. – Душанбе: Дониш, 1974. – С. 312 с.
13. Норматов, С. Фолклори тоҷикони Афғонистон / С. Норматов. – Душанбе: Дониш, 2010. – 528 с.
14. Раҳмон Р. Омӯзиши фолклори даризабонони Афғонистон дар Тоҷикстон // Шинохти фолклор. – Кобул: Пуҳантуни Кобул, 1363 (1984). – С. 1-21. (Ба форсӣ).
15. Раҳмон Р. Намунаҳои фолклори дарӣ. Ҷилди III. Суҳани бузургон ҷашми акл аст (Зарбулмасалҳо) / Гирдоваранда: Р. Раҳмон / Таҳти назари Ш. Шаҳристонӣ, ҷитурун Ш. Шамс. – Кобул: Пуҳантуни Кобул, 1364в (1984-1985). – 218 с. (Ба алифбои форсӣ ва кирилии тоҷикӣ).
16. Раҳмон Р. Илм ҷароғи акл аст // Намунаҳои фолклори дарӣ. Ҷилди III. Суҳани бузургон ҷашми акл аст (Зарбулмасалҳо) / Гирдоваранда: Р. Раҳмон / Таҳти назари Ш. Шаҳристонӣ, ҷитурун Ш. Шамс. – Кобул: Пуҳантуни Кобул, 1364г (1984-1985). – С. 1-8. (Ба алифбои форсӣ).
17. Тилавов, Б. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок / Б. Тилавов. – Душанбе: Дониш, 1967. – 124с.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

18. Тилавов Б. Зарбулмасалҳои машхур / Тартибдиҳанда: Б. Тилавов. Душанбе: Дониш, 1983. – 220 с.
19. Ҳошимӣ Нилуфар. Адабиёти омиёнаи Афғонистон дар муқоиса бо адабиёти омиёнаи Эрони имрӯз. – Кобул: Интишороти Юсуфзод, 1395. – 300 с.
20. Шаҳронӣ И. Амсолу ҳакам ба забони форсӣ / Гирдоварӣ ва таҳқиқи Иноятулло Шаҳронӣ. Кобул: Интишороти Байҳақӣ, 1354. (Ба форсӣ).
21. Шаҳронӣ Иноятуллоҳ. Зарбулмасалҳои дарии Афғонистон / Таҳқиқ ва таълифи Иноятулло Шаҳронӣ. – Калгар: Алҳоҷ Абдулҳаким Фақирӣ, 1998. – 326 с. (Ба форсӣ).
22. Шаҳронӣ Иноятулло. Фарҳанги омиёнаи тоҷикии Бадаҳшон. Кобул: Конуни фарҳангии қизилчӯпон, 1387. – 540 с.

МАҶНО ВА МУРОДИФОТИ ЗАРБУЛМАСАЛ ДАР ФОЛКЛОРИ ДАРИЗАБОНОНИ АФГОНИСТОН

Дар мақола масъалаи маънӣ ва муродифоти зарбулмасал дар фолклори мардуми даризабони Афғонистон мавриди баҳсу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар асоси таҳлил ва муқоисаи ақидаи пажӯҳишгарони ағон, тоҷику эронӣ, ки дар мавзӯи мавриди назар таҳқиқ анҷом додаанд, ин масъаларо пайғарӣ карда, мавқеи истифодаи зарбулмасал ва мақолро дар адабиёти шиғоҳии мардуми даризабони Афғонистон ва кишварҳои ҳамзабони он (Тоҷикистону Эрон) нишон додааст.

Натиҷаи ниҳоии муаллиф ин аст, ки дар фолклори мардуми даризабон ва кишварҳои ҳамҷавори он барои баёни мағҳуми мақолҳои мардумӣ истилоҳу зарбулмасал муносибтар ба назар мерасад, зоро барои аксари мардум маълуму шинохташуда мебошад.

Калимаҳои калидӣ: фолклор, зарбулмасал, мақол, матал, панҷ, ҳикмат, даризабон, Афғонистон, адабиёт.

ЗНАЧЕНИЕ И СИНОНИМЫ ПОСЛОВИЦ В ФОЛЬКЛОРЕ ДАРИЯЗЫЧНОГО НАСИЛЕНИЯ АФГАНИСТАНА

В статье обсуждаются значение и мудрость пословиц в фольклоре дариязычных народностей. Основываясь на анализе и сравнении мнений афганских, таджикских и иранских исследователей, которые провели исследования по этому вопросу, автор проиллюстрировал роль пословиц и поговорок в устной литературе дариязычных народов Афганистана и соседних с ним стран (Таджикistan и Иран).

Конечный результат автора состоит в том, что в фольклоре дариязычных народностей и соседних стран пословица является более подходящим термином для толкования народных поговорок, поскольку этот термин хорошо известен большинству людей.

Ключевые слова: фольклор, пословицы, поговорка, притчи, совет, мудрость, дариязычный, Афганистан, литература.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

MEANING AND SYNONYMS OF PROVERBS IN THE FOLKLORE OF THE DARI-SPEAKING PEOPLE

The article discusses the meaning and wisdom of the proverb in the folklore of dari-lingual outfits. The analysis and comparison of the opinions of Afghan, Tajik and Iranian researchers conducted the researches on this issue. The author followed this problem and illustrated the role of proverbs and sayings in the oral literature of the linguistic of Afghanistan people and also the neighboring countries (as well as Tajikistan and Iran).

The final result of the author is that in folklore of the Daria-speaking people and neighboring countries the proverb is more suitable term for the interpretation of folk sayings, since it is well-known to most people.

Keywords: folklore, proverbs, proverb, parables, advice, wisdom, dari-lingual, Afghanistan, literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Наврӯзалий Ализода – аспиранти кафедраи адабиёти факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон баними С. Айни, тел.: +992 90 791 86 86, Е-mail: nowrozalizoda@gmail.com.

Сведение об авторе: Наврузали Ализода- соискатель кафедры теории и практики литературы факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. тел.: +992 90 791 86 86, e-mail: nowrozalizoda@gmail.com.

Information about the author: Navruzali Alizoda – Researcher in the Department of the Linguistics and Comparative Typology of Tajik Philology faculty the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. E-mail: nowrozalizoda@gmail.com. Phone: +992 90 791 86 86.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҶОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла маҷолаю тақризҳо ва аҳбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба табъ мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, маҷолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи маҷола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар маҷолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрарии мавзӯъ ва ҳадафу маҷсади таҳқиқро бо истидоли илмӣ асоснок карда, хуносаҳое гирад, ки бо навоварӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили таваҷҷӯҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи маҷолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳачми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни маҷола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи коғази сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (инdex)-и шуъбаи почта, шуморахои телефонои хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Маҷола дар компьютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардози Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар алломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳоии дастнавис:

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

- мақола – 16 сахифа, фишурдаи мақола - 1 сахифа;
- ахбор - 8 сахифа, натиҷаи он - 0,5 сахифа;
- тақриз - 4 сахифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 сахифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири сахифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Фехристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои ҳориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, төъдоди умумии сахифаҳои китоб, мисли:

1. Айнӣ С. Куллиёт. Ч. 1. / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. – 555 сах.

2. Пугачев В.П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айнӣ С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар доҳили матн истинод ба манбаъ дар доҳили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи сахифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикӯат ҳонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

Дастанвисҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо қӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризояти худро барои чоп ба таври ҳаттӣ тасдиқ меқунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» - 77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳангӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айнӣ С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. – 555 сах.

4. Пугачев В.П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) для статей - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айнӣ С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингуи/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

7.Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи точик» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room 11, editors of "Literature", Tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalogue "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч.

ISSN 2308-7420

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of Tajikistan

**№ 3.
2019**

Established in
2010 published
quarterly

Quarterly journal established in 2010 by the Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan,

Chief Editor
Askar Hakim
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Abdumannonov Abdurahmon,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary
Olim Bukhoriev

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, office 11,
Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025.
Phone.: (+992 372) 27-11-70; E-mail:
iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in “Pochtai Tojik”
77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan , the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November, 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/ мч-97.

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the AS RT)
N. Salimi (Academician of the AS RT)
M. Mulloahmad (Corres. mem of the AS RT)
Mirzo Hasani Sultan (Corres. mem. of the AS RT)
Nizomiddin Zohidi (Corres. mem. of the AS RT)
Sayfiddin Nazarzoda (Corres. mem. of the AS RT)
Abdunabi Sattorzoda (d.ph.s., professor)
Olimjon Khojamurodov (d.ph.s., professor)
Hokim Qalandariyon (d.ph.s., professor)
P. Jamshed (d.ph.s., professor)
T. Mardonii (d.ph.s.)
Sufizoda Shodimuhhammad (d.ph.s.)
Hoshimova Khurshedha (c.ph.s.)
Mirzoev Sayfiddin (c.ph.s.)
Muhammadiev Shamsiddin (c.ph.s.)
Majnunov Abdulamin (c.ph.s.)

International editorial colleague: Francis Richard (France), Sharif Shukurov (Russia), Ali Akbarshoh (India), Orifi Navshohi (Pakistan), Mujibi Mehrdad (Afghanistan), Alexander Heyser (Germany), Jafar Muhammad (Uzbekistan), Sadri Sadieva (Uzbekistan)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan 2019

The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in the list of peer-reviewed scientific journals of the High Attestation Commission of the Republic of Tajikistan.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2019

Ба матбаа супорида шуд ____

Барои нашр имзо шуд ____

Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 15,2. Андоза 70x100^{1/8}.

Адади нашр 500 нусха. Супориши №____.

*Муассисаи нашриявии «Дониш»-и АИ ҴТ
ш.Душанбе, 734063, кӯчаи Айнӣ, 299/2.*

Дар матбааи «Дониш Граф» ба чоп расидааст.